

לוחם ורוחו: על התפתחות העיסוק התורני צבאי בממדי הנפש

א. מבוא	ח. בשני העשורים
ב. על הסקירה	ט. הכהן המשוח - הרבצ"ר אביחי רונצקי
ג. שני העשורים הראשונים	י. מכהונת הרב רונצקי עד מלחמת 'חרבות ברזל'
ד. מלחמת ההתשה	יא. מלחמת 'חרבות ברזל'
ה. מלחמת יום כיפור	יב. סיכום
ו. אחרי מלחמת יום כיפור	
ז. מלחמת שלום הגליל	

א. מבוא¹

בשנים האחרונות, וכפי שנראה להלן גם במהלך המלחמה הנוכחית, חל ריבוי ניכר בעיסוק ההלכתי בהיבטים הנפשיים של הלוחמים.² משמעות רבה ניתנת למצבו הנפשי

1 תודתי נתונה לרב נריה גוטל על עיון בטיוטת המאמר, הערות מחכימות ותמיכה. בנוסף, אודה לחברי נתנאל שפיגלמן, לרב מרדכי הלפרין, לרב יצחק קופמן ולמפקדי אל"ם הרב חיים ויסברג רמ"ח הרבנות הצבאית. לבסוף הכרת תודה מיוחדת לעורך כתב העת דביר במברגר על מאמציו הרבים בעריכה, הוספות, תיקונים ותוספת חומרים תוך עמידה בלוחות זמנים דחוקים.

2 אציין כמובן שהדברים על אחריותי ודעתי האישית בלבד. בחקר הפסיכולוגיה של לוחמים, אנו ניצבים בפני מגוון היבטים נפשיים מורכבים. מחד, ישנם גורמים כמו מורל, מוטיבציית קרב והפרעות דחק המשפיעים על תפקוד הלוחם בעת הלחימה. מאידך, קיימות תופעות כגון הפרעות דחק ותסמונת פוסט-טראומטית (PTSD) המשפיעות על הלוחם לטווח ארוך. אף שהבחנות אלו הן בעלות חשיבות רבה בהבנת מצבו הנפשי של הלוחם, מאמר זה אינו מתמקד בהן באופן ישיר. מטרתו העיקרית של מאמר זה היא לשמש כאבן דרך בעבודה מקיפה יותר, אשר תעסוק בהשלכות ההלכתיות של מצבים נפשיים במלחמה. בעזרת השם בעתיד המחקר יפורסם בצורה מורחבת. החלק הנוכחי מציג סקירה כרונולוגית של ההתפתחויות בתחום, ומהווה מבוא חיוני להבנת התמונה הרחבה יותר. בהתאם לכך, מלבד כמה אוכורים במהלך הדברים ובהערות השוליים בחרתי שלא להיכנס לעומקן של ההבחנות בין ההיבטים הנפשיים השונים, ואף נמנעתי מלהרחיב בדיונים

של הלוחם, והדבר מוביל לדילמות הלכתיות שונות, חלקן כרוכות באיסורי תורה חמורים ובעלות משמעות ציבורית רחבה.

מאמר זה סוקר את התפתחות היחס למוטיבים הנפשיים וקשיי הרוח של הלוחמים בפסיקה ההלכתית ובספרות התורנית. הסקירה תעקוב אחרי ההתייחסויות השונות על ציר הזמן³, תוך מתן תיאור עובדתי⁴ של השינויים והתמורות שחלו ביחס לנושא.⁵

המגמות שאציג משקפות את התהליך הבא: במשך שני העשורים הראשונים לקיומו של צה"ל, ובמלחמות העצמאות, סיני וששת הימים, תופסי התורה והרבנות הצבאית לא ראו עצמם כאחראים באופן ישיר למורל הלוחמים ומצבם הנפשי. עם השנים, ובמיוחד החל ממלחמת יום הכיפורים, החלו אנשי התורה להכיר ולהפנים את חשיבות הממדים הנפשיים במלחמה. בעקבות זאת, הם החלו לעסוק בנושא ובהשלכותיו ההלכתיות, ובהמשך אף לפעול באופן אקטיבי לחיזוקו כחלק מהותי מתפקידם.

ב. על הסקירה

אציין בקצרה שלוש הבהרות מושגיות מרכזיות המהוות מסגרת מושגית חיונית להבנת הסקירה ההיסטורית והדיון שיבוא בעקבותיה.

א. העוסקים בנושא הם כלל אנשי התורה וההלכה, אך מטבע הדברים רובם מאנשי הרבנות הצבאית.⁶

הלכתיים מעמיקים. עם זאת, הסקירה מראה ומאירה על כמה מאותם היבטים ודיונים. כך לדוגמה, היא מעלה את השאלה מדוע גישה זו, המתחשבת במצבים נפשיים, לא יושמה בעבר בפסיקת ההלכה הצבאית. שאלה זו נדונה בין היתר במאמרו של הרב יהושע בן מאיר, שנכתב בעקבות מלחמת 'חרבות ברזל' ויוצג בהמשך הדברים.

3 בסקירה שלהלן השתדלתי להימנע מחזרה על פסיקות שכבר הוזכרו בתקופות מוקדמות. פסיקות קודמות הוזכרו שוב רק אם חל בהן שינוי משמעותי, נוסף להן חידוש, או הודגש בהן פן ייחודי. גישה זו נועדה להציג תמונה ברורה ותמציתית של ההתפתחות ההיסטורית, תוך התמקדות בחידושים ושינויים משמעותיים לאורך הזמן.

4 מן הסתם, הסקירה אינה ממצה לחלוטין, וייתכן שנפלו שגיאות ואי-דיוקים בתאריכים מסוימים. נוסף על כך, חשוב לציין כי מעבר לכמה אזכורים, במאמר לא נדרשתי להקשרים שעומדים ברקע התפתחות הפסיקה, לרבות הקשרים ישירים כתמורות חברתיות ביחס לבריאות הנפש בצבא ובכלל.

5 רוב המקורות שנסקרו גלויים והתפרסמו. מקורות שלא פורסמו נכללו במידה מוגבלת, שכן הם משקפים בצורה מוגבלת בלבד את ההתפתחות בגישה ציבורית.

6 עיסוק הרבנות הצבאית מייצג את הקוטב המעשי ביותר. בקוטב הנגדי נמצאת הכתיבה התיאורטית על מדיניות על פי התורה, שהייתה נפוצה בשנות הקמת המדינה. אף שהכתיבה התיאורטית לא נכללה בסקירה זו, נציין שיש בה דיון משמעותי ברוח לחימה ובאיסור הפחד

ב. מיקוד ברוח הלחימה - הדיון מתמקד ברוח הלחימה ולא בעיסוק ברוח וערכים כלליים.
 ג. העיסוק בנושא מתבטא במתן משקל משמעותי לרוח הלחימה, וניכר בשני היבטים עיקריים. היבט הלכתי: ראיית רוח הלחימה כשיקול הלכתי משמעותי ובעל משקל כדי להתמודד עם חיובים הלכתיים, איסורים או מצוות אחרות. היבט מערכתי: יחס מקיף לתפקיד הרבני בדאגה לרוח הלחימה, מעבר למקרים בודדים של יוזמות עצמאיות ומקומיות. ושימוש אד-הוק ברבנים וחפצי קדושה כמשען מורלי בזמני מלחמה.⁷

ג. שני העשורים הראשונים

1. "יש קצין דת שחזותו אינה מעידה"

בעשורים הראשונים לקיומה של מדינת ישראל, במהלך מערכות צבאיות ומבצעים שונים, הקדישה מערכת הביטחון תשומת לב ניכרת לסוגיות המורל ורוח הלחימה בקרב החיילים.⁸ עם זאת, אנשי הרבנות הצבאית, בהובלתו של הרב הצבאי הראשי

במלחמה, כנראה בהתאם להתבססות על מקורות מקראיים. דוגמאות לכתובה זו כוללות את חלקו השני של החיבור "הלכות מדינה" לרב אליעזר יהודה ולדינברג (בעל ה'ציץ אליעזר'), והחיבור "משפט הצבא בישראל" מאת הרב אלתר דוד רגנשברג. בזה האחרון, חשיבות רוח הלחימה ניכרת במיוחד, ראו שם סימנים ו', ט"ו, וכ'.

7 כפי שמבטא הפתגם הידוע "אין אתאיסטים בשוחות", ניכר כי גם בשנים המוקדמות נעזרו הלוחמים לא אחת ביהדות ובאמונה בכוחותיה הרוחניים בעת שהותם בממלכת אי-הוודאות. יש לכך לא מעט עדויות ממלחמות ישראל ומהקשרי התופעה הרחבים יותר, אך לא אאריך בזה כאן, ואסתפק בהפניות למקורות הבאים: משה אישון, "חתונה בעיר ברזל", הצופה 2 ביוני 1967; הרב נריה, "צו בקו", עמ' 86, 125; ג'ון קיגן, ריצ'רד הולמס, ג'ון גאו, "חיילים - אדם בקרב", מודן 1989, עמ' 48; שיח לוחמים, מהדורה מחודשת, ירושלים תשע"ח, עמ' 43, 51; הרב (סא"ל) יצחק מאיר, "לא בחיל ולא בכוח", בני ברק תשנ"ט, עמ' 33-34, 201-204; אהרון קמפינסקי, "בפקודת הרבנות: התפתחותה של הרבנות הצבאית בישראל", (להלן: "בפקודת") כרמל, 2015, עמ' 156; שלומית קרן, "דת וצבא במלחמת העצמאות", עלי זית וחרב ח' 2008, עמ' 219-233; עוזי בן-שלום ויצחק בנבניסטי, "דחק, התמודדות ומוטיבציה במבצע 'עופרת יצוקה' - מקומה של התמודדות-מבוססת-אמונה", בתוך: ראובן גל ותמיר ליבל (עורכים) "בין הכיפה לכומתה: דת, פוליטיקה וצבא בישראל", עמ' 511-528; מיכל לברטוב, "הצבא צועד על תהיליו: ההשגחה הרבנית בשדות הקטל", הארץ, 26 ביולי 2016; שי הירש, עטרת שלמה: קווים לדמותו ולפועלו של מרן הרב שלמה גורן זצ"ל, ירושלים תשע"ח, עמ' 147-150; שלמה ולדמן, "הלם קרב", הוצאת סגול 2021, עמ' 164, 219-220; הרב מרדכי הלפרין, אסיא, 33, א'-ב' שבט תשפ"ד (להלן: אסיא חרבות ברזל), עמ' 141.

8 העיסוק במורל הלוחמים בצה"ל החל עוד בימי ה'הגנה' והפלמ"ח, והיה קשור למנגנון ההתנדבותי שהיה אז. ראו: צפרידה דין, "חקר המורל ב'הגנה'", עיונים בתקומת ישראל 9, עמ' 70-86; מוטי שלם, צבא מחפש משמעות, משרד הביטחון, תשס"ד, עמ' 39, 42-44.

(רבצ"ר) שלמה גורן, לא ראו עצמם כאחראים ישירים על מורל הלוחמים. הם תפסו את תפקידם בעיקר כנציגי הדת השומרים על צביונה במסגרת הצבאית.

אמנם גם אז היו מי שביקשו להעצים את דמותם של הרבנים הצבאיים מעבר לתפקידם הדתי גרידא, ולהציגם כחלק אינטגרלי מהכוח הלוחם. עיתון "הצופה", ביטאון שווהה עם הצינונות הדתית והיה בעל נטייה אקטיביסטית,⁹ פרסם מספר כתבות המדגישות את השפעתם של הרבנים הצבאיים.¹⁰ בעקבות מלחמת ששת הימים, למשל, תיאר העיתון קציני דת צעירים שחזותם החיצונית לא העידה על תפקידם הייחודי: "יש קצין דת שחזותו אינה מעידה על תוכו המיוחד: הופעתו קרבית לכל דבר. מדיו מנומרים, על חזהו אות הצנחן ובכובעו סמל עם רקע אדום; הוא צמח ונתחשל מתוך יחידתו ומבין ללב אנשיה, יאמרו חבריו".¹¹ ואף הרב גורן עצמו נהג להדגיש את עברו הקרבי טרם

במלחמת העצמאות ואף לפני, התעצם העיסוק בנושא המורל. בדוחות המודיעין הובעה דאגה מ"התרופפות המוראל והשמירה" ובמטכ"ל נערכו דיונים על המורל בצה"ל (זאב דרורי, צבא וחברה במדינת ישראל בשנות החמישים, עיונים בתקומת ישראל 16, עמ' 255). בחוברת "הלקח שלמדו החיילים בקרב" (יחידת מחקר פסיכולוגי, מטכ"ל/אכ"א, ניסן תש"י) נכתב על הפחד המאפיין לוחמים, דרכי ההתגברות עליו, והשפעת מצב הרוח על הכושר הקרבי.

השתתפותם של מתנדבי חוץ לארץ (גח"ל) הגבירה את הצורך בעיסוק ברוח הלחימה. בדיון במטכ"ל, טען אלוף פיקוד הצפון יוסף אבידר כי חלק מחיילי הגח"ל ששירתו שנה וחצי לא הגיעו למצב בו ניתן לסמוך עליהם בתפקידים מסוימים או שתהיה בהם הרוח ההכרחית ללחימה (דרורי, שם). ראו גם: עמנואל סיון, "דור תש"ח", הוצאת מערכות 1991, עמ' 98. בנוסף, השתתפות חרדים שהתקשו עם הצבא מבחינות אידאולוגיות והלכתיות העלתה אתגרים נוספים. ראו: יעקב ארנוולד, החרדים במלחמת העצמאות, מודן 2017, עמ' 259, 309. בשנת 1953, צוות ההקמה של פו"ם (בית הספר לפיקוד ומטה) הוסיף לעקרונות המלחמה של צה"ל את "פיתוח וקיום המורל", עיקרון שלא היה קיים בצבאות בריטניה וארה"ב. ראו: שגיא טורגן, "ממני אישית לא יצא גנרל: הכשרת הפיקוד הקרבי בצה"ל 1949-1956" (יד יצחק בן-צבי, 2017), עמ' 98; אמיר ברעם ושגיא טורגן, "עקרונות המלחמה: התאמתם למאפייני המלחמה בעת הנוכחית", מערכות 1994, עמ' 9.

9 ראו: דרור גרינבלום, "העמדה המשיחית-אקטיביסטית בעיתון 'הצופה'", בתוך: "מגבורת הרוח לקידוש הכוח: כוח וגבורה בצינונות הדתית בין תש"ח לתשכ"ז", האוניברסיטה הפתוחה 2016, עמ' 100-108.

10 קמפינסקי ("בפקודת" עמ' 154) מביא משלהי מלחמת העצמאות תיאור של הרבנות הצבאית שנכתב בהצופה: "הרב הצבאי הוא פוסק הלכות והוא גם משפיע רוחנית באישיותו המוסרית, בנאמנותו לכל חייל וחייל, בחוכמתו, חוכמת הלב, ביכולתו לאמץ ידי היוצאים לקרב, ולפייס את הנפגעים בקרב". אולם מגמת המאמר שם היא חינוכית במובהק. ראו גם נ' עמינוח, "הרבנות בצבא", הצופה 2 ביולי 1948.

11 יהודה עזריאלי, המלחמה האפורה של קציני הדת, הצופה, 5 ביוני 1967.

מינויו לרביצ"ר.

אלא שלעומת זה, עיון בספרות התקופה מגלה כי למעט יוזמות ספורדיות ומקרים בודדים, הדת ונציגיה לא מילאו תפקיד מרכזי בחיזוק מורל הלוחמים. קצין הדת הקרבי שתואר ב"הצופה" היה החריג שאינו מעיד על הכלל, ואפילו נשיאת נשק על ידי רב צבאי לא הייתה דבר המובן מאליו.¹²

יתר על כן, בפסיקות ההלכה - המהוות את המראה המהימנה ביותר - כמעט ולא נמצא התייחסות למורל הלוחמים כשיקול הלכתי עד לתקופת מלחמת ההתשה. היעדר התייחסות הלכתית זו מעיד על מיעוט העיסוק הרבני בסוגיה זו באותה תקופה.¹³

2. מלחמת העצמאות, פגיעת גיטי מלחמה במורל

אחד המקרים בודדים בהם כן נמצאה התייחסות הלכתית למורל הלוחמים היה בנוגע לשאלת גיטי המלחמה.¹⁴ כאשר הרב גורן נימק את אי-כתיבת גיטי מלחמה במלחמת העצמאות, וכתב: "ונוכח התנגדות המפקדים לעצם הפניה לחייל לפני צאתו לקרב על מנת להחתימו על טופס המזכיר לו באופן מוחשי ביותר את מוראות המלחמה, ואשר עלול להביא לידי הרס המשפחה, הגורם לירידת המורל של החיילים, הגענו למסקנה שאין פתרון זה הולם תנאי הלחימה והחיים שלנו כיום".¹⁵

אולם גם בדברי הרב גורן, המורל היה רק אחד מבין מספר נימוקים, כאשר שיקולי כשרות הגט ובעיות הלכתיות אחרות נראו כמרכזיים יותר. ייתכן גם שהתנגדותו לגיטי

12 ראו שאלת החייל ב"מחניים" המובאת אצל קמפינסקי, "בפקודת", עמ' 148.

13 אמנם ישנן תשובות של הרב גורן בנושאי הכנת וטלטול מזון חם בשבת, שיש להן השלכות על מורל ורוח לחימה. אולם מתשובותיו "כי זה עיני קשה" או "כי הם עלולים לחלות מזה", נראה שפסקיו להיתר נבעו מסיבות של שעת דחק, צער מרובה או אף פיקוח נפש רגיל, ולא מטעמי מורל. ואכן באותה עת קרו דברים כאלו, בר-און מציין ("כשהצבא החליף מדיו", יד יצחק בן-צבי 2017, עמ' 221) שחיילים חילונים הרבו להתלונן על טיב המזון שהוגש להם בשבתות, במיוחד בעת פעילות קרבית או לקראתה. נפוצו סיפורים רבים על בעיות עיכול בקרב חיילים בגלל מזון שלא בושל באותו יום. לפחות אחת הסיבות המשוערות לכישלון הגדול בקרב על תל מוטילה (3 במאי 1951) הייתה שהחיילים סבלו מקלקול קיבה קשה שנגרם מהאיסור לבשל בשבת והשימוש בשימורים, ראה על כך בקישור: bit.ly/3yMQ6MP (בתרגילי מלחמה שנים אחר כך ביקשו מפקדים לבשל בשבת כחלק מהתרגול, כך סיפר לי הרב מרדכי הלפרין). וככלל אציין שקשה להתחקות אחר דבריו המקוריים של הרב גורן בנושא זה עקב שינויים שונים בפרסומם. ראו הערותיו של הרב בן מאיר במאמרו ב"אסיא" שיוזכר בהמשך.

14 ראו: דרור פיקסלר ועמיתיה רדזינר, "נתינת גט קודם יציאה למלחמה", תחומין כו, עמ' 409-426.

15 שו"ת משיב מלחמה, ירושלים תשע"ט, חלק ג', עמ' ז-ח ובהמשך במענה על טענות הרב הרצוג, שם עמ' נב-נג.

המלחמה נבעה יותר משיקולי התגייסות דתיים לצבא מאשר משיקולים מבצעיים של רוח לחימה. שיקול זה בא לידי ביטוי בפסיקות אחרות¹⁶ של הרב גורן באותן שנים, כאשר אופי הצבא היה רחוק משמירת מצוות, והרב גורן חשש מהיווצרות פער בין שמירת מצוות לשירות צבאי.¹⁷

ולכן גם בהתייחסות זו יש לראות כיוצאת דופן שאינה משקפת את כלל העיסוק הרבני במורל החיילים.

3. מלחמת ששת הימים "לו היה אז"

גם במהלך מלחמת ששת הימים נראה שהדאגה למורל הלוחמים לא הייתה חלק משמעותי מתפקידי הרבנות הצבאית.¹⁸ אמנם כאמור בעיתון "הצופה" סיפרו על ההופעה הקרבית בסגל הרבנות הצבאית, אך גם בתיאורים אלה, תפקיד הרב הצבאי לא היה לעורר את רוח הלחימה באופן ישיר, אלא לספק התעלות רוחנית כללית: "האפשרות לחיילים להתעלות קמעה מהחיים האפורים של לובשי החאקי".

על אי הרלוונטיות של הרבנות לתמיכה המורלית במלחמה נוכל ללמוד גם מעדות של יוסף בן שלמה במאמר בקובץ "מורשה".¹⁹ בן שלמה שרואה בעניין זה "שדה בור שלא נעבד", דווקא מבקש במאמרו נוכחות והשפעה רבנית משמעותית ברגעי המתח שלפני הקרב:

זוכר אתה אותן שעות ורגעים של טרם יציאה לקרב - במלחמת ששת הימים, איך ישבנו דרוכים ומצפים לפקודה. כמה מבולבלים היינו, נבוכים (במוח

16 כך גם בפועליה של הרבנות הצבאית, ראו למשל: "יוצאת הרבנות הצבאית במערכת פעולות חינוך מתוכננות שמטרתן העיקרי להרים את המוראל הדתי של החייל, להקנות לו ערכי תורה יסודיים ולחזק את אופיו..." הרבנות הצבאית, בתוך: ישראל הדתית, תל אביב תשי"ד, עמ' 116.

17 השוו לפסיקתו בעניין ברכות ליל הסדר לחיילים השבים מפעילות לאחר חצות: "כדי למנוע צער ועגמת נפש מהלוחמים והמגינים על גבולות ישראל בליל השמורים, על שאינם יכולים לקיים מצוות הפסח". מובא אצל הרב אביעד הולנדר, "דיוקנו ההלכתי של הרב שלמה גורן: עיונים בשיקולי הפסיקה ודרכי הביסוס במאמריו ההלכתיים", עמ' 208. ראו שם גם בעמ' 190 על היתר היציאה מחוץ לתחום עבור דברים שבקדושה.

גם הרב הולנדר מבחין בין רוח הלחימה (ומצב הרוח במלחמה) לבין הקשר בין החייל לדת. לדיון נרחב בנושא זה, ראו מאמרו: "סכנה, מדרון חלקלק!": הדאגה למורל החיילים כמקרה בוחן לשיח ההלכתי באשר לשימוש בשיקולים מתירניים", בתוך: ספרא וסייפא - ספר היובל לרב מרדכי פירון, עמ' 204.

18 אולם, קמפינסקי ("בפקודת", עמ' 155) מביא משנתון הממשלה לאחר ששת הימים כי התפקיד המרכזי של הרבנות הצבאית במלחמה היה העלאת המורל של החיילים. דברים אלו אינם ברורים לי.

19 קובץ מורשה ד' ירושלים תשל"ג עמ' 73-76.

התרוצצה המחשבה) "הנה ברגעים אלה פרצה המלחמה שעד עתה היינו מסופקים אם בכלל תפרוץ, ובעוד זמן קט נכנס אף אנו למערכה, מאחורינו בתים, הורים, נשים וילדים ומי יודע מי מאתנו אכן ישוב אליהם. ומאידך גורל עמנו וארצנו מוטל על הכף". כך חשבנו אז. כמה היינו חסרים באותם רגעים אילו דברים מרוממים שיוצאים מפי אישיות רצינית, חזקה, דגולה, בעלת אמונה איתנה כמו רב צבאי לוא היה אז בינינו. לוא פשוט היה מסתובב בין החיילים, נמצא אתם... והחיילים צעירים הם ובאים עם מטען רוחני כה דל מכדי שיוכלו לעמוד בלחץ פיזי ורוחני בו הם נתונים. ולהם מצייקות שאלות גדולות, שאלות של חיים ומות, להם יש פגישה לפעמים יומיומית עם סכנת מות, עם מות חבר עם הריגת אויב, עם טפול באזרחים ובאוכלוסיה עוינת... הניתן לתאר מה יכול לתת במקרים כאלה רב צבאי, בעל מטען של אמונה רב - חושב מרגיש ומבין. כמה יכול הוא להוסיף לחיילים לקצינים ולכל היחידה כולה. איך יכול הוא להפוך מצב של משבר למנוף של חוסן, של אמונה, של התעוררות חיובית שבכוחה לפעול גדולות ונצורות. עד כמה חסר דבר זה בצה"ל.

אכן, חשוב לציין אירוע משמעותי שהתרחש בשבת שלפני מלחמת ששת הימים, כאשר סמל הדת של הרבנות לא מחה כאשר לוחמים חיממו לעצמם שתייה. אולם, מכיוון שפרסום המעשה והצעתו²⁰ כאפשרות הלכתית על ידי הרב אבידן היו שנים מאוחר יותר, נתייחס לכך בהמשך, בהתאם לצייר הזמן.

ד. מלחמת ההתשה

1. "הוא חידוש וינתן לצורך השעה"

מלחמת ההתשה, שהתנהלה בחזית תעלת סואץ החל ממרץ 1969, התאפיינה בעצימות גבוהה. מעוזי צה"ל לאורך התעלה ספגו הפגזות תכופות, שגרמו לנפגעים רבים, ביניהם מאות הרוגים. כשמה כן היא, מלחמת התשה נועדה לשחוק את כוחות האויב, ובכלל זה את מורל הלוחמים, באמצעות לחימה ממושכת שאינה מורגשת בעורף. כתוצאה מכך, הלוחמים בקו החזית חשו מבודדים ומנותקים מההנהגה המדינית והצבאית.²¹

20 כאן ולהלן נכלל חימום אוכל ושתייה במסגרת מורל וממד נפשי, ולא כעניין בריאותי-פיזי או לשם ערנות. ראו גם במאמרו של הרב גוטל שיובא בהמשך. יצוין כי לא רק במקרה זה, אלא גם במקרים נוספים של תועלת נפשית-מורלית, קיימת גם משמעות גופנית-פיזית. ראו למשל בהיתר הרבנות הצבאית במלחמה הנוכחית שיובא להלן (אסיא חרבות ברזל עמ' 44): "צורך נפשי שיש בו גם צורך גופני".

21 ראו: יואב גלבר, "ההתשה - המלחמה שנשכחה", כנרת, זמורה ביתן, דביר 2017, עמ' 600;

הקשיים המורליים במעוזים באו לידי ביטוי גם בזלזול בנהלים ואי-שמירה על פקודות הצבא, כולל פקודות השבת והכשרות. הרבצ"ר, הרב שלמה גורן, שהיה מודע למצב זה, הרבה לבקר במעוזים והוסיף אנשי סגל רבנות לשמירה על כשרות המטבחיים. פעולות אלו כרכו סיכון אישי שלו ושל אנשי הרבנות, ונועדו בין היתר לחיזוק מורל החיילים.²² ההיתר ההלכתי לסכן חיים עבור מורל החיילים נושא בעצמו משמעות רבה, אך כפי שיתברר בהמשך, המציאות מורכבת יותר. וככל הנראה, הפעילות באותה תקופה לא נומקה במפורש בדאגה למורל החיילים.²³

הפסיקה ההלכתית הראשונה המתייחסת במפורש למורל החיילים מופיעה בטבת תש"ל, כאשר מפקדים פנו לרב גורן בבקשה להתיר פינוי חללים בשבת. בתשובתו (משיב מלחמה ב, קיז) כתב הרב גורן:

על אף ההלכה התלמודית וההיסטורית הברורה שאין לחלל שבת בפינוי חללים, כפי שמבואר בסוגיות התלמוד ובשלחן ערוך... מאחר ובתנאי הלחימה הקיימים כיום בקו התעלה ובמוצבי הבקעה, השארת החלל שלנו במקום נפילתו בקו למשך יום שלם עלולה לפגוע קשות בכושר הלחימה של החיילים ובמוראל שלהם... אנו מתירים (הלוואי שלא נודקק לכך) לפנות החללים ברכב בשבת למקום הקרוב ביותר לשמירת חללים.

הרב גורן, בחדשו היתר זה, נדרש להתמודד עם תיעוד מספר החשמונאים המלמד שלא פינוי חללים בשבת, ומצא אסמכתא לדבריו במדרשים המתייחסים לפגיעה המורלית הנגרמת מראיית גופות חללים. ניכר בדבריו החשש מחידוש זה, ובהתייחסו לשאלת חזרת המפנים כתב: "מאחר ועצם ההיתר של הפינוי ברכב בשבת הוא חידוש וינתן לצורך השעה, הבו דלא לוסף עליה".

שלמה ולדמן, "הלם קרב", הוצאת סגול 2021, עמ' 92-94. מידע נוסף על בעיות המורל, לרבות אלו של חיילי הרבנות הצבאית ששירתו במעוזים במלחמת ההתשה, למדתי ממאמר של הרב מרדכי הלפרין שעוד לא פורסם. (תודתי נתונה לו) ממאמרו למדתי גם על פעולותיו בתחום זה, ובהן: שהייה במעוזים בשבתות, עריכת ליל הסדר במעוז המזח ואף על השתתפות בדיון אוגדתי ומתן עצה טקטית לעירוב כוחות הלוחמים לשם העלאת המורל.

22 ראו: הרב מרדכי הלפרין, "שביבים מפעילות הרב הראשי לצה"ל במלחמת ההתשה", מחניך ו תש"פ; הרב יהושע בן מאיר, מפקודיך אתבונן, (להלן: מפקודיך) ירושלים תשע"ח, עמ' 157.

23 ואף שמעתי מהרב יהושע בן מאיר שהמוטיבציה של הרב גורן הייתה המורל הדתי כהקשר הנזכר לעיל בהערות 15-16.

ההיתר הראשוני היה מסויג גם בפועל, כפי שמציין הרב מרדכי הלפרין.²⁴ לדבריו, ההיתר לא היה פינוי חללים גורף,²⁵ אלא מקומי עבור מפקדי המעוזים הורשו להורות על פינוי חלל כאשר מדובר בחבר ליחידה מקרב הלוחמים הקבועים במעוז.²⁶ אף שראשיתו של ההיתר לפינוי חללים משיקולי מורל ניתן כבר במלחמת ההתשה, נראה כי נקודת המפנה המשמעותית בסוגיה זו התרחשה במהלך מלחמת יום הכיפורים. זו היוותה קו פרשת מים בהתייחסות ההלכתית והמעשית לנושא.

ה. מלחמת יום כיפור

1. "במלחמה האיומה הזאת"

אחרי אותה מלחמה, לעולם כבר לא אהיה אותו אדם שהייתי לפני כן. המלחמה הזאת כל-כך השפיעה עלי ושינתה לחלוטין את השקפותיי. גם השמחה שלי מאז

24 הרב מרדכי הלפרין, "רפואה מציאות והלכה", ירושלים תשע"ב, סימן יא. נעזרתי בדבריו גם בהמשך הדברים.

25 הרב הלפרין מציין כי בתשובה המקורית של הרב גורן, וכן במובאה ממנה בקובץ קשת ג' (ראו להלן), הוגבל ההיתר כדלהלן: "כוחו יפה כאשר החלל נפל בליל שבת או בשעות הבוקר של שבת, שאם לא יפונה בשבת יצטרך לשהות במקום זמן רב. אבל כאשר נפל בשבת אחה"צ, יש להמתין מלפנותו עד מוצאי שבת". השמטת שורות אלו מהתשובה המופיעה בשו"ת משיב מלחמה מעוררת תהיות.

ככלל, השתלשלות הדברים בפסיקת הרב גורן אינה ברורה דיה. קיים פער ניכר בין הפסיקה המסויגת לבין עדויות אחרות, בהן תשובתו או אי תשובתו לרב בן מאיר ותגובתו לאחר המלחמה כפי שיובאו בהמשך הדברים, וגם לדברים שכתב הרב בן מאיר שנים אחר כך, (מפקודין, עמ' 136) לפיהם הוראתו לפינוי החללים ודיונו עם הרב גורן תרמו רבות לשינוי גישתו בעניין. עוד בעדויות הסותרות יש להוסיף את דבריו של מיכאל בר-און, שכיהן כרע"ץ אישות וקבורה במלחמת יום כיפור. לפי בר-און, הרב גורן הביע בקורסים ובפורומים שונים את עמדתו כי כאשר במהלך מלחמה ישנן גופות חללים ליד חבריהם הלוחמים ואין מפנים אותן, הדבר פוגע במורל ומשפיע לרעה על המלחמה. לפיכך, במקרים אלה, לדעת הרב גורן, חובה לפנותן גם בשבת כדי למנוע פגיעה במאמץ המלחמתי. מובא אצל יוני נוקד, "חיילים, חללים, פצועים ונעדרים" בתוך: יום פקודה: 50 שנה למלחמת יום הכיפורים, ידיעות ספרים, 2023, עמ' 901 (להלן: "חיילים, חללים").

26 הרב ישראל אריאל מרחיב גם בזה בספרו (שבכתובים, וראו להלן הערה 62), וטוען בצורה תקיפה למדי כי אכן יש להבדיל בין הגופות במוצב לגופות בשטח.

האבחנה בהשפעה המנטלית בין ראיית גופתו של חבר ליחידה לבין ראיית גופות של לוחמים אחרים נתמכת בהיגיון ובעדויות מגוונות. ראו למשל: שלמה ולדמן, "הלם קרב", הוצאת סגול, 2021, עמ' 162; קיגן, הולמס וגאו, "חיילים - אדם בקרב" (מודן 1989), עמ' 242.

לא שבה והיא כבר לא השמחה המלאה שהייתה לי. וכל זאת משום שאני נזכר בכל מה שקרה במלחמה האיומה הזאת - מלחמת יום כיפור.

דברים אלו, שנאמרו מפי הרב מרדכי פירון,²⁷ הרב הצבאי הראשי במלחמת יום הכיפורים, משקפים את עומק הטראומה והשינוי התודעתי שחוללה המלחמה. מלחמה זו, שפרצה ביום הקדוש ביותר בלוח השנה העברי, הותירה צלקת עמוקה בנפש הישראלית ושינתה את פני החברה והצבא לשנים רבות.

למלחמה האיומה הזו שלמים תופעת הלם הקרב הפכה לסמלה,²⁸ היו השפעות רבות משמעות על החברה הישראלית בכלל, ועל היחס לממדים הנפשיים במלחמה בפרט. השפעות אלו ראויות לדיון נרחב ומעמיק,²⁹ כאן, אתמקד בהצגת פסיקות הלכתיות והתייחסויות לענייני המורל מימי המלחמה ולאחריה. אטען כי מלחמת יום הכיפורים היוותה נקודת מפנה משמעותית גם בהיבט זה, ושימשה כקו פרשת מים בהכרה התורנית וההלכתית בחשיבותם של גורמים נפשיים ומוראליים בעת מלחמה.

2. פִּי רְעָה נְשָׁקָפָה מְצַפּוֹן וְשָׁבֵר גְּדוֹל

שאלת פינאי חללים³⁰ על מנת שלא לפגוע במורל הלוחמים עלתה בחזית הצפונית עם השבתון הראשון של המלחמה שהיה ביום חמישי - יום טוב ראשון של סוכות.

הרב יהושע בן מאיר היה באותה עת רב אוגדת המפץ (146) שהועברה לפיקוד הצפון. תחתיו הועמד כוח סריקה שפינה חללים ברמת הגולן. מבלי להידרש למלוא פרטי הסיפור³¹ נאמר כי בהתאם להוראת הרבצ"ר להימנע מכל פעילות בחג ושבית שאינה חיונית לצורך הלחימה, כובו מכשירי הקשר ואנשי הסריקה תכננו לשבות ממלאכתם ביום טוב. בבוקר החג הובהר שיש צורך בהול בפינאי חללים, חלקם כדי להשמיש תאג"ד וטנקים, וחלקם כדי לפנות מחללים את הציר הראשי שעובר לאורך רמת הגולן

27 בראיון לעיתון חב"ד בקישור: bit.ly/3T9Lkjb. וראו עוד: חגי הוברמן, "רב, אלוף", בית אל תשפ"א, עמ' 133-157.

28 גדעון אביטל-אפשטיין, "הקרב על הזיכרון - 1973", הוצאת שוקן 2013, עמ' 183, 188, 264.

29 וראו למשל בדברים הנוגעים לענייניו: הרב אהרן איזנטל, "בא-להים נעשה חיל והוא יבוס צרינו - בני ישיבות ההסדר במלחמת יום הכיפורים", אסיף ט, איגוד ישיבות ההסדר תשפ"ד, עמ' 17.

30 כפי שניכר סוגיית פינאי החללים היא מרכזית בדיון על מורל הלוחמים והשיקולים ההלכתיים במלחמה. יש לציין כי לנושא זה היבטים נוספים מעבר לשאלת המורל, כגון זיהוי החללים הקשור לסוגיות עגינות ועניינים הלכתיים אחרים. ראו למשל אצל הרב הלפרין, במאמרו באסיא חרבות ברזל (עמ' 156).

31 פורסם בכמה מקומות, ראו בספרו מפקודיך עמ' 153-158.

דרכו נסעו כל הכוחות, בו היו מוטלות גופות של חללי צה"ל, והדבר פגע קשות במורל הלוחמים הנוסעים לאורך הציר.³²

הוראת הרבצ"ר כאמור הייתה שאין לפנות בחג ובשבת. הרב בן מאיר ניסה ליצור קשר טלפוני עם רב פיקוד הצפון (הרב ישראל אריאל, שיצא לביתו לשבת) וקיבל הוראה מסגנו לפעול כראות עיניו. בעקבות כך הורה הרב בן מאיר לכוח הסריקה להתארגן במהירות ליציאה לדרך. אצל חלק מהחיילים התעוררה התנגדות נמרצת לנסיעה ביו"ט, וחלק מהחיילים שסמכו על הרב בן מאיר והיו מוכנים להתנדב ולצאת אתו, בררו האם הוא בטוח שמותר להם לחלל יו"ט. הרב בן מאיר אמר להם כי הוא לא בטוח, אבל בהתאם לנתונים שיש לפניו כרגע, ועקב השיקול של ספק פיקו"נ, הוא חושב שמבחינת ההלכה מתוך הספק עליהם לפעול גם ביו"ט. הרב בן מאיר הבטיח להם שלא ילך לביתו לפני שיפנה לגרש"ז אוירבך לשאול אם צדק, ואם הוא יאמר שבהתאם לספיקות שהיו לו באותו רגע נתון הפסיקה לא הייתה נכונה, הוא מקבל על עצמו שלא יפסוק יותר הלכה לעולם. הדברים שכנעו אותם והם יצאו אתו ביו"ט.

הגופות פונו באותו יום טוב, ובצאת החג התקשר הרב בן מאיר לרב גורן שבאותו זמן היה הרב הראשי לישראל. כך סיפר: "סיפרתי לרב את מה שעשיתי, ושאלתי את דעתו בהלכה. הרב אמר לי שהוא כבר התיר במלחמת ההתשה לפנות חללים ממוצבים ע"י כיכר לחם. במקרה שלנו הוא אמר שהוא היה מציע לנסוע לאיזור החללים עם רכב תחמושת שנוסע בהיתר, וכך לפנות את החללים עם כיכר לחם. אמרתי לו שגם כך נפצעו לי חיילים, ואני לא נוסע כאשר ביני לבין כמה עשרות טון חומר נפץ מפרידים 2 מ"מ פח. אם נוסעים אז נוסעים עם זחל"מים ממוגנים, קשר, אבטחה והכל - או שלא נוסעים. הרב קצת היסס, ולבסוף אמר - 'למה אתה שואל אותי? אתה נמצא בשטח, וחוז' מזה יש רב ראשי לצה"ל, שהוא יפסוק. אני לא יכול להתיר' (אבל הוא גם לא אמר שאסור)".

32 ההשפעה העמוקה של גופות החללים המוטלות בשדה הקרב במהלך מלחמת יום הכיפורים ניכרת במגוון עדויות מטלטלות. עדויות אלו מצביעות על פגיעה משמעותית הן במישור המורלי המיידי של הלוחמים והן בהשפעות פוסט-טראומטיות ארוכות טווח. ראו למשל: יורם עשת-אלקלעי, "אדם הולך הביתה", ירושלים 2010, עמ' 17-18. עדויות נוספות, לא פחות מזעזעות, הובאו בכנס מיוחד שערך המרכז למלחמת יום הכיפורים תחת הכותרת "הצבי ישראל על במותיך חלל" - המפגש וההתמודדות עם החללים בשדה הקרב". הכנס, שתיעודו זמין לצפייה ביוטיוב, מספק תובנות עמוקות על האתגרים הנפשיים, המוסריים והמעשיים שניצבו בפני הלוחמים בהתמודדותם עם נוכחות המוות בשדה הקרב.

המבוכה והקושי הטבעי בייחוס משמעות של פיקוח נפש למורל החיילים וביצירת התקדים ההלכתי ניכרים פה היטב.³³ הדבר נשנה בשבוע אחר כך כשעלתה השאלה גם מהחזית הדרומית, הפעם בגזרתו של הרב מרדכי הלפרין.

3. דרום, חיזוק רוח הלוחמים

במהלך שבת חול המועד סוכות, 13 באוקטובר 1973, נפל האלוף אברהם (אלברט) מנדלר הי"ד מאוגדה 252. מחליפו, האלוף קלמן מגן, הגיע בסערת רגשות למפקדת הגזרה. בעודו מסתובב בחוסר מנוחה, פנה מגן לרב מרדכי הלפרין, ששהה בבונקר, וביקש ממנו: "מוטי, לפני זמן קצר נהרג אלברט בגזרה הדרומית. המורל שם באדמה. האם תוכל לנסוע לשם בג'יפ, לשוחח עם המפקדים והלוחמים, ולהעלות את רוחם?"

הרב הלפרין, במאמר שפרסם חמישים שנה מאוחר יותר,³⁴ ציין: "הייתה כאן הערכת מפקד שיש צורך מבצעי בהעלאת המורל. מבחינה הלכתית היה ראוי להיענות לבקשתו של קלמן מגן". למרות זאת, הרב הלפרין השיב למגן כי בשל הצטננות הוא מתקשה בדיבור.

כשבועיים לאחר מכן, התבקש גם הרב יצחק קופמן לשוחח עם פלוגת שריון שסבלה ממורל ירוד. הרב קופמן הצליח לשפר את רוח הלוחמים, ומאז, כולל במלחמת שלום הגליל, הכיר בחשיבות פעולות לחיזוק רוח הלחימה.³⁵ עם זאת, נראה בהמשך שבספרו "הצבא כהלכה", כמו רבנים אחרים, הרב קופמן נמנע מלהקל ולהתיר פעולות כאלו להרמת מורל בשבת,³⁶ בניגוד לפעולות פינוי חללים שזכו להיתר במלחמה זו.

33 חשוב לציין את הרקע הכללי של מבוכה ואי-בהירות שאפיינו את הטיפול בחללים במהלך מלחמת יום הכיפורים. הרבנות הצבאית וגורמים נוספים בצה"ל גילו חוסר מיומנות וניסיון בהתמודדות עם היקף וטבע האתגר. ראו: קמפניסקי, "בפקודת" עמ' 68-69. מ' מיכלסון, "הרבנות הצבאית הראשית", בתוך צה"ל בחילו - אנציקלופדיה לצבא ובטחון, תל אביב 1982, עמ' 119. יוני נוקד, "חיילים, חללים, פצועים ונעדרים" בתוך: יום פקודה: 50 שנה למלחמת יום הכיפורים, ידיעות ספרים, 2023, עמ' 675-709.

34 במאמרו באסיא חרבות ברזל.

35 הצבא כהלכה, ירושלים תשנ"ב, עמ' 13.

36 שאלה נוספת שהופנתה לרב קופמן (הצבא כהלכה עמ' 12) במהלך מלחמת יום הכיפורים הייתה בעניין היתר בישול קפה חם בשבת לחיילים המסיירים בלילה, גם אותה נראה שאסר, וראו עוד בהמשך.

4. פינוי חללים בחזית הדרומית

בשמחת תורה, מספר הרב הלפרין,³⁷ פנה אליו רמ"ט האוגדה אל"ם גדעון אלטשולר ודיווח על המצב במעוז דוור סואר הצפוני בו שוהים חיילי צה"ל, ודרש למצוא פתרון מהיר לבעיה: במעוז שנכבש על ידי המצרים בתחילת המלחמה, ושוחרר זה לא מכבר על ידי צה"ל, נמצאים, לדבריו, כמה חללים הדורשים פינוי מידי עקב ריח קשה שפוגע רגשית בלוחמי המעוז הנוכחיים.

הרב הלפרין סבר שיש להתיר לפנות משתי סיבות עיקריות, האחת: האיסורים הכרוכים בנסיעה בחג הם איסורים מדרבנן. ובמלחמה ראוי להקל בהם לצורך מבצעי. השניה והעיקרית: פגיעה במורל הלוחמים והשפעתה על כושר לחימתם בהמשך המלחמה, השפעה זו מגיעה ללא ספק לרמה של פיקוח נפש, של יחיד ושל ציבור. הרב גד נבון, סגן הרבצ"ר באותם ימים, נכח שם וקיבל את דברי הרב הלפרין. הוחלט לפנות את הגופות. אך פסק זה לא בוצע למעשה כיוון שהתברר שלא היה שום חלל בשטח המעוז. הדיווח על החללים נבע מטעות, והוא לובה ע"י ריח פגר של כלב שנפגע בהפגזה בתחילת המלחמה ונשאר באחת החפירות שבמעוז.

יומיים אחר כך, ממשיך ומספר הרב הלפרין, בשבת פרשת בראשית, שהה במפקדת האוגדה הרב גורן. בבוקר השבת הגיע דיווח בהול על מספר גדול של חללים באחד הצירים, "משמעות הדברים שאלפי חיילי צה"ל הנעים לכיוון הגשרים דרך ציר 'טרטור' רואים בדרכם את חבריהם הנופלים מוטלים בצדי הדרך. הכוחות החוצים את התעלה היו חייבים לעבור דרך החצר של 'מצמד', וכולם ראו את גופות חבריהם מסודרים בשורה ארוכה על השיפוע הפנימי של סוללת המגן המזרחית במתחם. זה היה מצב בלתי נסבל".

37 הרב הלפרין מתאר בכתביו, במיוחד במאמרו בכתב העת 'אסיא' (עמ' 123, 156), את הטרואמה האישית העמוקה שחוה במהלך מלחמת יום הכיפורים. עדותו, לצד עדויות נוספות מאנשי הרבנות הצבאית, מספקת תובנה חשובה לגבי ההשפעה הנפשית המשמעותית של המלחמה על הרבנים עצמם. מלחמת יום הכיפורים היוותה נקודת מפנה עבור הרבנות הצבאית בהבנת המחיר הנפשי של הלחימה. דרך חוויותיהם האישיות, למדו הרבנים על עומק הפגיעה הנפשית שמלחמה יכולה לגרום, לא רק ללוחמים אלא גם לאנשי הדת המלווים אותם.

חוויות אלו גם העמיקו את ההבנה בקרב הרבנות הצבאית לגבי חשיבותה של תמיכה נפשית ורוחנית במהלך ולאחר מצבי לחימה, ותרמו לפיתוח מענים מותאמים יותר לצרכים הייחודיים של חיילים הסובלים מטרואמה של מלחמה.

הרב הלפרין סיפר כי בשלב הראשון הרב הראשי התייחס בחוסר אמון להודעה, עקב הניסיון עם ההודעה הבלתי אמינה של הרמ"ט בשמחת תורה, בעוד שעכשיו מדובר בשבת, החמורה הרבה יותר משמיני עצרת. אך בהמשך בעקבות דיווחים חוזרים וסערת רגשות שהגיעה לאיום להפעיל שופלים ולכסות את הגופות, החליט הרב גורן להתיר את הנסיעה בשבת לפינוי החללים.

בשטח התברר שאכן המצב היה קשה, והיה צורך לפנות מעל למאה חללים מאזור אחד וכמה עשרות חללים נוספים מציר אחר.

5. וַיְהִי דְבַר ה' אֶל שְׁלֹמֹה לֵאמֹר

כשבוע לאחר האירועים המתוארים, יצא הרב בן מאיר לראשונה לביתו. בדרכו, כפי שהבטיח, עבר דרך ביתו של הגאון רבי שלמה זלמן אוירבך (הגרש"ז). הרב בן מאיר סיפר על הדיון המשמעותי שהתקיים ביניהם:

סיפרתי לגרש"ז את כל פרטי המעשה, ושאלתי אם בנסיבות אלו היה מותר לי לנסוע בחג. תשובתו הפתיעה אותי: 'אתה שואל שאלה של עם הארץ. השאלה האמיתית היא אם היה מותר לך להכניס את עצמך ואת החיילים למקום סכנה עם הפגזות, שהרי אתה מספר ששני חיילים שלך נפצעו. אם מותר היה לך להיכנס למקום סכנה כדי לחלץ חללים, קל וחומר שמותר לך לפנות אותם בשבת וחג, שהרי הסכנה דוחה שבת'.³⁸

הרב בן מאיר המשיך לשאול: "האם מותר היה להיכנס למקום סכנה לצורך פינוי חללים?" הגרש"ז השיב בחיוב והוסיף כי שמע על היתר הרב גורן במלחמת ההתשה לשלוח חיילי רבנות צבאית להכשיר מעוזים לפסח, למרות הסכנה וחיילים שנהרגו. לדעתו, הרב גורן צדק, כי פעולה זו העניקה לחיילים תחושת שייכות למערכת ולמדינת ישראל, מה שחזק את מורל הלוחמים.

הגרש"ז אוירבך היה הפוסק המשמעותי ביותר בנושא רוח הלחימה כפיקוח נפש. על פסיקותיו התבססו מורי הלכה רבים, ביניהם הרבנים בן מאיר והלפרין, ובהמשך גם הרב אבידן. הוראותיו בנושא זה המשיכו להשפיע בחודשים ובשנים שלאחר מלחמת יום הכיפורים. ובכך נעבור לתקופה שלאחר מלחמת יום כיפור.

38 הנטייה להקל בסיכון חיים מול חילול שבת עוד צריכה עיון וייתכן שלפחות במלחמה יש לה בסיס. אציין שבהתנגדות הרב בן מאיר לנסיעת רב צבאי בשבת שתובא להלן הוא כתב: "צא ולמד, הגר"ש גורן זצ"ל, שנסע לשהות עם חיילי צה"ל בכל מקום ובכל מצב, תוך סכנת חיים מוחשית, לא התיר לרבנים צבאיים לנסוע בשבת". והשוו שיעורי תורה לרופאים, חלק ב', סימן צה, עמ' 210.

ו. אחרי מלחמת יום כיפור³⁹

1. הסתייגות מפריצת גדרים

הדיאלוג בין הרב בן מאיר והגרש"ז אורבך בנושא פינוי חללים והיבטי מורל במלחמה המשיך להתפתח גם לאחר תום הקרבות.⁴⁰ חשיבות הדיון נבעה מהחידוש המשמעותי בהגדרת מורל כעניין של פיקוח נפש.⁴¹

39 "אחרי מלחמת יום הכיפורים" - משפט זה נושא משמעות רחבה ועמוקה, ויש בו לציין כי ההתפתחויות ההלכתיות והדיונים המוצגים בחלק זה התרחשו על רקע האווירה והלקחים של תקופה זו. המונח "אחרי המלחמה" אינו מתייחס רק לזמן הכרונולוגי, אלא גם למצב התודעתי והרוחני שנוצר בעקבות המלחמה. הדברים המובאים כאן משקפים את ההתמודדות המתמשכת עם השלכותיה של המלחמה על הפסיקה ההלכתית ועל תפיסת תפקידה של הרבנות הצבאית בשנים שלאחר מכן.

40 יש לציין שסוגיית פינוי החללים במהלך המלחמה, על היבטיה המורליים עלתה לדיונים פנים צבאיים בעקבות טענות מחיל הרפואה, ובהמשך הפכה לנושא מרכזי בשיח הציבורי בעקבות טענותיו של הרב שלמה גורן. בשידור רדיו, הרב גורן טען כי הרבנות הצבאית לא תפקדה כראוי, וציין כי הוצג בפניו מברק מהרבנות האוסר על פינוי חללים. טענות אלו עוררו סערה ציבורית ודיון נרחב. לעיון נוסף בנושא זה ובתגובות שעורר, ראו: שלמה מן, "כבוד חללים", בקישור: bit.ly/4dScROD קמפניסקי, "בפקודת", עמ' 72-74. חגי הוברמן, "הרב גורן משיב מלחמה", בתוך: "רב, אלוף", בית אל תשפ"א, עמ' 166-173.

41 בעדותו בתחקיר לקראת ועדת אגרנט סיפר הרבצ"ר פירון שהחליט להתיר פינוי חללים בשבת מסיבות מורליות, "בניגוד לדעת רבנים חשובים במדינה", ושהרכבן של יחידות הקבורה הקשה עוד יותר כיוון שהיה קשה מאוד לשכנעם ולהסביר להם לחלל שבת בניגוד למקובלות ולמסוכמות. ראו: יוני נוקד, "חיילים, חללים", עמ' 686. שלמה מן, "כבוד חללים". וכן להלן בדיון על דעתו של הרב ישראל אריאל.

מלבד זאת, לפי הידוע לי היו התנגדויות מפוסקים חרדים. בספר "שיעורי תורה לרופאים" (חלק ב', סימן צה) מובא שהרב יצחק זילברשטיין נשאל על היתר זה על ידי רופא צבאי בשם דב ארליך והשיב לו לאיסור בשם חמיו הרב אלישיב. יש לציין שבהמשך הספר (סימנים קיד-קטו) הובאו שאלות על הסתכנות לצורך מורל (ראו בסמוך), הן מדב ארליך (וראו שם חלק א', עמ' 47) והן מרופא נוסף. שם מביע הרב זילברשטיין את ההכרה במשמעות רוח הלחימה ומראה את שורשיה המקראיים (ראו עוד להלן בחלק השני), אולם כותב שצריך להוכיח שיש בזה "משמעות רציני והמלחמה תכשל אם לא".

בנוסף, גם ר"י קנייבסקי (ה'קהילות יעקב') הביע עמדה הלכתית נגד פינוי חללים מטעמי מורל, זאת בתשובה פרטית שהובאה בספר "ארחות רבינו" (חלק ה', עמוד ע'): "מלחמת תשל"ד. ספרתי למור" שהרבנות הצבאית התירה לפנות חללים משדה הקרב ביו"ט ושבת, ונענע מו"ר בראשו לסימן לא דהיינו שאסור, ואמרתי למור" שאמרו לי שעובדי' התיר [הניסוח המזלזל מכוון לגאון רבי עובדיה יוסף. ולפי עדות זו ההיתר זכה גם להסכמתו.

לפי עדות הרב בן מאיר, כבר באותם דיונים הביע הגרש"ז חשש שניתן להסיק מההיתר לפנות חללים עקב שיקולי מורל שמותר גם לבשל בשבת אוכל חם לחיילים במהלך מלחמה. הגרש"ז אמר כי "נדרשת יראת שמים אמיתית כדי להבחין בין המקרים השונים".

להלן נראה כי שנים לאחר מכן, בפולמוס על נסיעת רב צבאי בשבת, טען הרב בן מאיר כי בזמנו, הסתייגותו של הגרש"ז מההשוואה לבישול בשבת נראתה לו מפתיעה. הוא כתב: "מי הוא זה ואיזה הוא שיהין להקיש בין הדברים"⁴².

אולם אם עבור הרב בן מאיר, ההשוואה וההיתר לבשל בשבת נראו בלתי מתקבלות על הדעת, נראה בהמשך הדברים, בדברי הרב אבידן⁴³ ובפסיקות הרב נריה, כי כבר באותם שנים היו פוסקים שדנו בכך ואף נטו להתיר במקרים מסוימים בישול בשבת לצורך העלאת המורל.

2. "יפה נהג סמל הדת שלא מחה ביד"

בשלהי שנת תשל"ד (1974), בצל מלחמת יום הכיפורים, התקיים במוסד הרב קוק הכינוס השנתי לתורה שבעל פה. הכנס הוקדש לבעיות הלכתיות שהתעוררו עקב המלחמה,⁴⁴ ובין היתר עסק בסוגיית המורל בקרב הלוחמים ומשמעותו ההלכתי.

סא"ל הרב אברהם אבידן, ששימש באותה עת כרב פיקוד המרכז ולימים כסגן הרבצ"ר ועוזרו לענייני הלכה, הותיר חותם משמעותי בתחום ההלכה הצבאית. לאחר שחרורו מצה"ל, פרסם את ספרו "שבת ומועד בצה"ל", המכיל תשובות ובידורים הלכתיים מתקופת שירותו. בספר זה, דן הרב אבידן בסוגיה המורכבת של מלחמה בשבת והיתר

א.פ] וטעמו כי עי"כ שלא יפנו החללים תפול רוח והמוראל של הלוחמים, מו"ר לא ענה ע"כ במפורש אבל מתגובת תנועותיו ראיתי שאין זה טעם להיתר. ולא קבל את היתרו".

מפקודך עמ' 145-146.

אכן במאמרו באסיא חרבות ברזל עמ' 73 מתייחס הרב בן מאיר לפסק הרב אבידן ורואה בו תמוה.

44 קיום הכנס ותוכן הרצאותיו, בין השאר סקירה צבאית על ידי האלוף במילואים רחבעם זאבי, מעוררים עניין בפני עצמם. זאבי שסיים את שירותו בצה"ל כמה חודשים קודם, פנה לרבנים בדברים שכפי שנראה בהמשך בשנים אחר כך ירווחו בשיח, אולם באותה עת נראה שהיו חריגים. כך: "העם הזה, שהורגל למלחמות קצרות ומבריקות החל לרגון ולגנות... העורף הקרין עליהם רוח נכאים, שהדיו נמשכים עד עצם הימים האלה. קמו מבקרים מבית ומבחוץ. קמו מהססים, תוהים ותועים בשאלות על זכותנו על הארץ הזאת. על הלקח מיותר לדבר. דומני שדוקא הציבור הנכבד היושב כאן יכול וחייב לשנות את הלכי הרוח של העם במאבקו ולתת לו תעצומות עוז להמשך הדרך" (תורה שבעל פה י"ז עמ' קסח).

”עד רדתה” (שבת יט, א), וטען כי היתר זה מרחיב את גדרי פיקוח נפש לכלול גם היבטים מסייעים ולא מכריעים, לרבות ממדים נפשיים במלחמה.

ספרו של הרב אבידן ראה אור שנים אחר כך בתקופה של פריחה בספרות התורנית העוסקת בענייני צבא. דבריו בספר על הרחבת גדרי פיקוח נפש לממדים נפשיים זכו לציטוטים רבים, אולם עיקרי הדברים הובעו כבר בהרצאתו בכנס תורה שבעל פה. בדבריו דן הרב אבידן במעשה שהיה בערב מלחמת ששת הימים:

זכורני שסמל הדת של גדוד מרגמות כבדות... דיווח לי כי בשבת האחרונה שלפני מלחמת ששת הימים... דילג הגדוד מהמחנה במרכז העיר, ותפס את גורת ההרים שממול ל'נבי סמואל'... בשעות לפנות בוקר... שרר בהרי ירושלים קור עז והחיילים טענו כי שתיה חמה תסייע להם לשמור על עירנותם. סמל הדת, בהבינו שלא יצליח למנוע מהם זאת לא מחה בידם.

הרב אבידן ניתח את המקרה:

הערכתי שלא היתה בו סכנה ממשית אם לא היו החיילים שותים שתיה חמה, ברם אם ישתו תהווה השתיה החמה גורם מסייע בשמירת כושרם של הלוחמים... הרי זה דומה מבחינה עקרונית ליסוד היתר הלחימה בשבת, וכן למה שביארנו לעיל בדעת הרדב"ז אודות היתר ללוחמים לאכול מאכלות אסורות... כך גם בענייננו: אמנם אין סכנה אם לא ישתו הלוחמים שתיה חמה, אך שתיה זו תסעוד ותיטיב עימם, וא"כ יפה נהג סמל הדת שלא מחה ביד.

בפסיקתו, הכיר הרב אבידן בחשיבות רוח הלחימה והעניק לה משקל הלכתי חדשני לאותה תקופה. עם זאת, ניכרת בכתיבתו זהירות רבה, הנובעת מהיעדר מסורת הלכתית מבוססת בנושא. הוא בחר להתנסח באופן עקיף ועמום, נמנע מלקבוע במפורש שהדבר מותר ונצרך, והסתפק באמירה שסמל הדת נהג נכון בכך שלא מחה. הרב גוטל, במאמר שנעסוק בו בהמשך, ביקר את חוסר הבהירות בפסיקה זו.⁴⁵ וייתכן

45 "סגנון הכרעת הרב אבידן, בסיפורו הנ"ל, שאותו איש רב"צ נהג כהלכה בכך ש"לא מחה בידם" תמוה, שכן הוא עצמו ניתח את המציאות והעריך "שלא היתה בו סכנה ממשית אם לא היו החיילים שותים שתיה חמה, ברם אם ישתו תהווה השתיה החמה גורם מסייע בשמירת כושרם של הלוחמים". אחר שהוא עצמו טען כי "הרי זה דומה מבחינה עקרונית ליסוד היתר הלחימה בשבת... ההיתר ללוחמים לאכול מאכלות אסורות... כך גם בענייננו: אמנם אין סכנה אם לא ישתו הלוחמים שתיה חמה, אך שתיה זו תסעוד ותיטיב עימם", ולכן "יפה נהג סמל הדת שלא מחה בידם" - תמוה ביותר והסיפא ממש מנוגדת בתכלית לרישא: אחר שבמלחמה עסקינן, האם צריך היה סמל הדת להימנע מהגשת קדלי דחזירי ללוחמים? והוא הדין כאן - אם ההשוואה במקומה, אזי הוא עצמו צריך היה לבשל ולחמם עבורם!"

שהזהירות והיראה שהפגין הרב אבידן נבעו מהחדשנות הרבה שבפסיקה זו באותה תקופה.

3. הצלת הזולת תוך סיכון עצמו

במסגרת אותו כנס, העלה הרב שמחה קוק לדיון סוגיה הלכתית מורכבת ורבת-משמעות, אשר עתידה⁴⁶ להיות נידונה בשיח ההלכתי-צבאי לאורך שנים רבות: ההיתר, ואף החובה האפשרית, של חייל להסתכן למען הצלת חברו בעת לחימה.⁴⁷

הרב שמחה קוק הציג את המלחמה כקטגוריה הלכתית ייחודית, תוך הדגשת ההיבט המורלי הקריטי בהצלת לוחמים: "אין אפשרות לנהל מלחמה תקינה משום שלא ימצא די עוז בלוחמים אשר לא ישוכנעו כי בכל מקרה, ולו גם בספק קל שבקלים, יסכנו חבריהם את חייהם להצילם מן האש".⁴⁸

נימוק זה, המבסס את ההיתר להסתכנות על שיקולי מורל, מעורר שאלות מהותיות הן מבחינה תורנית והן מבחינה צבאית-מקצועית. ניתן לתהות על תוקפה של הטענה ועל גבולותיה.⁴⁹ אולם עבורנו חשיבותה של פסיקה זו היא בשימוש בשיקולי מורל הלוחמים כגורם מכריע בפסיקה ההלכתית.

צריך לציין שהרבנות הצבאית (אסיא חרבות ברזל, עמ' 47) הביאה את דבריו של הרב אבידן, וככותרת כתבה שהעיד שכך נהגו בפועל במלחמת ששת הימים. הרב בן מאיר (שם עמ' 79 הערה 34) ביקר את הרבנות הצבאית על ניסוח זה. אכן, בהקשר זה נראה תמוה להביא מעשה בניסוח המרמז שכך הייתה הנהגה כללית.

46 אף שהסוגיה נדונה גם קודם לכן, למיטב ידיעתי, נימוקים מורליים מסוג זה לא הועלו בדיונים הקודמים. למשל, אך שנה קודם לכן, בכנס תורה שבעל פה ט"ז, דן הרב אברהם אבידן בהיתר ההסתכנות להצלת חייל אחר (בעקבות שאלת בחור ישיבת הסדר ששירת במלחמת ההתשה), אך לא נימק זאת, לפחות לא במפורש, בשיקולי מורל הלוחמים.

47 כנראה המקרה המפורסם ביותר הוא מעשה הגבורה של רועי קליין ז"ל, שזינק על רימון כדי להציל את חיי חייליו בקרב בינת ג'בייל במלחמת לבנון השנייה. הרב שמחה קוק עוד זכה לכתוב גם עליו, ראו: הרב שמחה הכהן קוק, "מסירות נפש להצלת ישראל" ספר זיכרון, "ובכל נפשך" ירושלים, תשס"ז, עמ' 142-147.

48 תורה שבעל פה יז עמ' קלד.

49 ראו למשל את דבריהם של הרב עדו רכניץ והרב אלעזר גולדשטיין ב"אתיקה צבאית יהודית" (עמ' 82). לאורך השנים, עלו טענות רבות בדבר הבעייתיות המקצועית הכרוכה במיקוד יתר בחילוף נפגעים, כפי שבא לידי ביטוי באירועי "ציר המתפללים" בחברון ובמיוחד במלחמת לבנון השנייה. במקרים אלו, התעוררה ביקורת על המגמה הכללית של העדפת חיי החיילים על פני הדבקות במשימה. לקריאה נוספת: עמוס הראל, "תדע כל אם עבריה" (עמ' 355-354); אלישיב שמש, "עוד ניצחון כזה... על רוח לחימה במלחמת לבנון השנייה" (הוצאת

4. קשת, לימוד ועיון בהלכות צבא ומלחמה

כמה חודשים אחרי מלחמת יום הכיפורים, התקיים לראשונה קורס רבנים צבאיים במילואים.⁵⁰ בעקבותיו, ארגנו הרב חיים שטיינר, הרב איסר קלונסקי והרב יצחק קופמן מפגשים לעיון ולימוד בהלכות צבא ומלחמה. במפגשים אלו השתתפו רבנים ופוסקים, מהם גם אנשי הרבנות הצבאית.⁵¹ חלק מההרצאות נערכו בחוברות שנקראו "קשת, לימוד ועיון בהלכות צבא ומלחמה".

בכינוסי ובקבצי קשת עלו שאלות ותשובות בהלכות צבא, כולל בנושא רוח לחימה, שנדונו בספרות ההלכתית שנים מאוחר יותר. למרות זאת, קבצי קשת, שהודפסו במאות בודדות, נותרו לא מוכרים ולא מצוטטים לאורך השנים. למרות זאת, החידושים המשמעותיים על משמעות הרוח בלחימה והשפעת הרב הצבאי עליה מהווים עדות לכניסת נושא רוח הלחימה והמורל לשיח הרבני-תורני לאחר מלחמת יום כיפור.

קבצי קשת כוללים התייחסויות ישירות לרוח לחימה ודברי חיזוק טרם קרב. הקובץ השני נפתח במאמרו של הרב קופמן "שמע ישראל - דברים בטרם קרב", המדגים את הקשר בין הרב הצבאי לרוח הלחימה. וכך כתב:

לרב הצבאי זכות וחובה לדבר אל הלוחמים בטרם קרב. עיקר המטרה להעלות רוח הלחימה. מה לומר? בתורתנו הקדושה והנצחית, מצוי נאום הכהן לעם. אנו לדאבוננו, לכהן משיח לא זכינו.⁵² נעיין בדבריו, ודברי אבות סימן לבנים... הלוחמה הפסיכולוגית, היא אמצעי חשוב במלחמה. מטרתה לפגוע ברוח הלחימה...

מוזן ומשרד הביטחון, 2013, עמ' 307); ובהקשר המאמר אציין גם לדברי הרב רונצקי ב"רשימות חיי" (עמ' 79-80).

50 בהקשר הדברים חשוב לציין שבקובץ מורשה ח' דווח על קיום הקורס לראשונה. והעורך, ככל הנראה הרב בן ציון קריגר, ביקש את הרחבת פעילות הרב הצבאי מעבר לתחומים הטכניים, לרבות מעורבות בנושאי סעד וחינוך ביחידה. קריגר ציין ביקורת שהופיעה בביתאון קיבוצי על "השתלטות קלריקלית" בצבא לאחר מלחמת יום הכיפורים, אך טען כי בשעות קשות אלו נפתחו הלבבות לאמונה, ובמאמרים רבים שפורסמו בעקבות המלחמה עלו שבחים לעמידתם הרוחנית של חיילים מאמינים ובני ישיבות ותרומתם למורל, על כן יש לראות את הכנסת המימד הרוחני ואת אלקי המערכות לצבא מערכות ישראל כשטח פעולתו העיקרית של הרב הצבאי - כעין כהן משוח מלחמה.

51 מידע זה, כמו גם הסקירה המובאת למעלה, מבוססים על שיחה שקיימתי עם הרב קופמן בתאריך כ"ז באייר תשפ"ד (יוני 2024).

52 ראו להלן ח.4. על התמורות בנטילת ההשראה מכהן משוח המלחמה.

גם קובץ ד' נפתח בנאום קרב מאת אל"ם הרב אפרים צמל. הנאום, שאולי גם נאם בפועל, פותח בציווי לגדעון "לך בכוחך זה והושעת את ישראל". הוא כולל דברים על העוצמה המיוחדת של לוחמי ישראל, על המערכה כמלחמת ה', ועל הדחף המשיחי המניע את הלוחמים, גם אם באופן לא מודע.

אולם מעבר לנאומי הקרב, משמעותה של רוח הלחימה אצל הרבנים הצבאיים הייתה גם הלכתית, כדלהלן.

5. נסיעת רב צבאי בשבת: "מצינו שבמלחמה יש חשיבות עליונה למורל"

בדיון על נסיעת רב צבאי בשבת בקבצי "קשת" נאמרו דברים מחודשים ונידונו היתרים מרחיקי לכת.⁵³ בכך יש לראות ראייה משמעותית ביותר להבנת משמעות רוח הלחימה בעיני פוסקי ההלכה. בקבצי קשת א' וד' הובאו שלוש תשובות לשאלת נסיעת רב צבאי בשבת, המציגות סיבות שונות - חלקן "טכניות" (פיקוח נפש) וחלקן מורליות (פינוי חללים ועידוד הלוחמים), והיו באותה עת מחודשות ביותר.

הרב יהושע נויבירט⁵⁴ דן בהעלאת נוסעים נוספים לרכב בשבת, בנסיעת הרב הצבאי, ואף בשירת זמר לפני היציאה (ההדגשות שלי):

ביחידה שלמה הזזה ממקומה אין לעשות חשבונות את זה צריך ואת זה לא. כיון שכל אדם נמצא בצבא על מנת לעשות החטיבה שלימה, לרב צבאי תפקיד אפילו להעלות המורל.

שאלה: מה בענין זמר השר לפני יציאה למלחמה? תשובה: אם יכול לשפר המורל יכול בהחלט שכן אבל עדיין יש לעיין בדבר. הרב הצבאי יכול לנסע אפילו כששולחו לו רכב מיוחד להביאו מהבית, כי לא פעם קורה שנוזקים לו לאיסוף חללים וכו' אשר התירו משום שיפור המורל של הנשאים.

המשיב השני שנדרש לשאלה זו בקובץ קשת היה הרב אפרים צמל, שגם בדבריו, שלא נוכל לדון בהם בפירוט, ניתן לראות הרחבה רבה למשמעות רוח הלחימה. הנה כמה מדבריו המחודשים:

"יש מקום לבחון אם בתוך המסגרת הצבאית יש איזה שהוא תפקיד המנוע מנסיעה בשבת. ואם כן, אזי מי, מתי, והיכן?
לגבי שאלת מי, לכאורה אין ספק לגבי כל מי שתורם באופן ישיר לפעולת המלחמה אף מי שאינו נמנה על הלוחמים בפועל, כגון העוסק ברישום כ"א, או

53 גם נושא זה נראה בהמשך שיעלה שוב בשנים הבאות, וגם בו לא הוזכרו הדברים מקבצי קשת.

54 ראו גם להלן בפסיקתו המחודשת במלחמת שלום הגליל להתיר רישום שיבוץ קרבי מנימוק מורלי.

אפסנאות וכדומה, וודאי אנשי חימוש והדומים לו, אולם אפילו המוכר בשק"מ, יש לראותו בקטגוריה זו מאחר שברור הדבר שלוחם המשיב נפשו בבקבוק משקה ומעשן סיגריה משפר בזה את כושר לחימתו. אמנם לא נתיר למכור בשק"מ בשבת, אבל בכל זאת חייב השקמי"סט להיות עם יחידתו, כי אם לא יהיה עמם כלל אף לא באמצע השבוע כתוצאה מניתוק עקב המנועותו מנסיעה בשבת, אזי זה יפגע בכשר הלחימה ביחידה...⁵⁵

נמצא, איפוא, כי רק מספר בעלי תפקידים זעום ביחידה, קיימת לגביהם השאלה, כגון העוסקים בנושאי דת, חינוך, שלם העוסק בכספים, וספר שכל תפקידו במסרק ומספריים, כי כל היתר הם חיוניים לביצוע המלחמה או ההגנה.

הנה הרב הצבאי או קצין הדת וכמוהם קצין החינוך, לכאורה אינם תורמים ישירות לפעילות המלחמתית, אמנם כאשר ברור שנוכחותו האישית של הרב הצבאי מסייעת ללוחמים או למפקדיהם, כי אז יש להניח שיהיה מותר להם לנסוע בשבת אל ועם יחידתם הלוחמת. אך ככל הנראה צריכים אנו במקרה כזה לאומדנא ברורה, כמו שמצינו לגבי יולדת הנוסעת לבית החולים שמותר לבעלה או לאחר ללוותה אף בשבת... והוא משום "יתובי דעתה", ועיין במשנה ברורה (ש"ל ס"ג) "דקים להו לרבנן דיתובי דעתה דיולדת הוא מלתא דמסתכנא בה", א"כ לכאורה אף לנד"ד צריך שיהיה ברור שהעדר נוכחותו האישית אכן תפגע בכושר ורמת הלוחמים... איכא יתובי דעתיה של המפקד אשר רוצה להיות בטוח שכל חיילי יחידתו נמצאים במקום איש איש על משמרתו ותפקידו, והיה אם ייפקד מקומו של מי מחיילי היחידה בכל תפקיד שהוא, אז יטרידו הדבר ויסיח את דעתו ממאמץ המלחמה...⁵⁶ לפי"ז מאחר שיש מקרים שאף במלחמה יהיה מותר לפנות חללים בהיותם פוגעים במורל וכושר הלחימה של אחיהם הממשיכים במלחמתם, אזי באמת יש מקום לדון שמהאי טעמא יהיה רשאי הרב הצבאי לנוע אף בשבת עם היחידה".

שלישי נדרש לשאלת נסיעת רב צבאי בשבת הרב יעקב אריאל.⁵⁷ הרב אריאל דן בסוגיה זו וציין כי מסתבר שכהן משוח מלחמה היה יוצא בשבת, אף שאין לכך ראייה מפורשת. הוא ערך השוואה בין יולדת וחולה לחייל וכתב:

55 בהמשך דבריו שם נדרש הרב צמל לסיבות נוספות לנסיעת רב צבאי בשבת: זלזול בעצם הגיוס, עיכוב היחידה וסירוב של חיילים דתיים שזקוקים הרב למענה הלכתי. לבסוף כתב הרב צמל שרצוי שהרבנים הצבאים יקבלו על עצמם תפקיד נוסף חיוני למלחמה וכך תותר נסיעתם ללא פקפוק.

56 אחר כך נדרש הרב צמל גם לרמב"ם ולרדב"ז לגבי מאכלות אסורות במלחמה, לכך נדרשו עוד מחברים שהובאו במאמר.

57 דבריו התפרסמו לאחר מכן גם בחיבורו שו"ת באהלה של תורה (ב, מז).

ואמנם חיילים היוצאים למלחמה בריאים הם, אולם מכיוון שהם יוצאים להציל את העם מסכנה לא גרע מחולה.

מסקנה: מותר לרב צבאי להצטרף לרכב הנוסע בתפקיד חיוני בשבת... אך לנסוע במיוחד - הדבר תלוי בנסיבות, אם ודאי שנוכחותו של הרב ביחידה תתרום מבחינה מורלית, דתית או רוחנית יש להתיר את הנסיעה בשבת.

משפט נוסף שכתב שם הרב יעקב אריאל, מסכם היטב את מה שביקשתי להראות בשני הפרקים האחרונים - המסקנה העולה מקבצי "קשת", לימוד ועיון בהלכות צבא ומלחמה: "מצינו שבמלחמה יש חשיבות עליונה למורל".

6. "מתוך התנ"ך בעצמו" הרב ישראל אריאל

כזכור, לפני שהתיר הרב יהושע בן מאיר את פינוי החללים ביום טוב, הוא ביקש לשאול את הרב ישראל אריאל, ששימש כרב פיקוד הצפון. הרב אריאל לא היה תורן באותו חג ולא יכול היה לענות.

עמדתו של הרב אריאל התבררה בהמשך. כבר בבין המצרים של אותה שנה, לקראת העברת חללי המלחמה לקבורת קבע, הוציאה רבנות פיקוד צפון בראשות הרב ישראל אריאל חוברת פנימית בשם "כבודו של מת - בירורים והלכות".⁵⁸ בחוברת זו (עמ' 42) נכתב: "מותר לטפל בהרוגים בשעת מלחמה בשבת כשהדבר בא לצורך החיים, ולהלן שתי דוגמאות ממלחמת יום הכיפורים: א. ליד הגשר שהוקם בתעלה היו מוטלות גופות של חיילינו שנפגעו בעת הפריצה וכל החיילים שעברו את הגשר היו עדים למחזה הנורא, דבר שהשפיע קשות על מצב רוחם בהתקדמותם אל החזית...".

כשנה לאחר פרסום החוברת הפנימית, הופיע ב"קשת"⁵⁹ מאמר של הרב ישראל אריאל תחת הכותרת "על במותיך חלל: חללי מלחמה ההתנהגות והטיפול בהם - בירורים

יש לציין כי דבריו בשני המקורות תואמים, למעט שינויי עריכה קלים. בשו"ת הוסיף העורך, הרב יעקב אפשטיין, הערה חשובה: "אם כי יש לחלק בין הצלה סגולית להצלה רוחנית. נוכחותו של הארון, נושאי, כהן משוח מלחמה, הלויים והשוטרים וכל בעלי התפקידים הרוחניים אינם רק לשם הצלה סגולית, אלא כדי שתשרה במחנה רוח גבורה וקדושה באמצעותו. ודבר זה נחוץ ללוחמים כמו כל דבר המעלה את המורל, והוא חלק בלתי נפרד מהמערך המלחמתי".

בנוסף, בשו"ת מסתמך הרב אריאל על עדותו של הרב צמל, המדגישה כי "נוכחותם של כל בעלי התפקידים יחד עם החיילים מעודדת, ומאידיך העדרותם עלולה לגרום לאי נוחות למפקדים האחראיים, שדאגתם נתונה לכך שהכל יתפקד כהלכה ללא כל תקלה. ולכן העדרות של מישהו מפריעה להם, ומסיחה את דעתם מלהתמסר למאמץ המלחמתי העיקרי".

58 מפק' פיק' צפון - רבנות צבאית - יק"פ 157, צפת תשל"ד.

59 קובץ ג', עמ' 3-22.

והלכות". הפרק הראשון של המאמר, "פינוי חללים בשבת", כלל גם דיון בנושא מורל הלוחמים. הרב אריאל ציין כי חלק מהדברים מקורם בתשובות ודיונים שהתקיימו בפיקוד צפון.

במאמר זה, הרב אריאל נגע במספר סוגיות עקרוניות שיעלו בהמשך הדברים, הוסיף מקורות מקראיים, והרחיב בהיגיון⁶⁰ על משמעותו הגדולה של המורל במלחמה.⁶¹ ובנוגע לענייננו - פינוי חללים בשבת, הרב אריאל פסק (עמ' 3):

אולם מותר יהיה לטפל במת כל שהדבר נוגע למאמץ המלחמתי ולסיוע לחיים, להלן ארבעה מקרים בהם יש להתיר פינוי חללים למען החי ולהצלתם כפי שבא הדבר לידי ביטוי במלחמת יום הכיפורים...: ג. כשהדבר פוגע במורל הלוחמים. במקרים בהם היו חללים מוטלים בכלים פגועים בצידי כבישים וכד', והדבר השפיע על מורל הלוחמים היוצאים לחזית הייתה הוראה לפנות חללים אפילו בשבת מאחר שהפגיעה במורל במקרה זה והרפיית רוח הלוחמים מהווה למעשה סכנת נפשות עבורם ומסכנת את המערכה כולה...

מדברים אלו עולה כי הרב אריאל תמך בגישתו של הרב בן מאיר. עם זאת, הוא הוסיף הסתייגויות (עמ' 7-9), והדגיש את הצורך להבחין בין מקרים ומצבים שונים: "כשבאים לפרט הכלל לפרטים אין זה כה פשוט, כי יש הרבה מקרים מסופקים...". הרב אריאל כתב כי בירור מעמיק של הסוגיה מצריך ספר שלם, ושיש לנקוט בגישה מושכלת ורחבת אופקים בהתמודדות עם סוגיה מורכבת זו.⁶²

60 באשר למקורות הנושא במקרא ובהיגיון עוד נעסוק בהמשך. כאן אציין השגה לשיטתו מאת הרב יצחק אדלר שנכתבה בגליון ה' של קשת, (עמ' 16): "בתחילה הערה כללית. בתוך דברי הרב אריאל שליט"א מופיע הרבה פעמים "מסתבר" ומתוך זה הוא פוסק הלכה. כבודו של הרב במקומו מונח אנו אצבע בקיר לסברא, וכי מפני שאנו מדמים נעשה מעשה? ושנית לפסוק מתוך הגמ' ישירות ללא הבאת דברי הראשונים והאחרונים ופוסקים בדבר זה נתון אולי לגדולי עולם בימינו אבל לא לכל אחד, ומק"ו שלא ניתן לנו לעשות זאת מתוך התנ"ך בעצמו".

61 מעבר לתוכן מאמרו הוא (שם עמ' 4) גם מלמד אותנו על העיסוק הרב במשמעות הלכתית של המורל באותו חוג לימוד ועיון: "לאור האמור יש להביא מקורות מהם משתמע שמותר להסתכן ולחלל שבת כשקיימת בעית מורל של החיילים או כשהדבר תורם למאמץ המלחמתי ומשפיע על מהלך הקרב. בנוסף לראיות שהובאו עד כה בברורים שיצאו בהתכנסויות הרבנים הצבאיים, הנני הביא כמה ראיות נוספות..."

62 בהמשך, בעקבות מאמריהם של הרב יהושע בן מאיר והרב מרדכי הלפרין, אכן חיבר הרב ישראל אריאל ספר מקיף העוסק בנושא. מעיון בטיטות הספר, שטרם פורסם רשמית, עולה כי הרב אריאל פיתח עמדה מורכבת יותר, ואולי אף שונה מזו שהציג בתחילה, אולם כיוון שהספר עוד בכתובים לא אעסוק בו במאמר זה.

7. הרבצ"ר פירון בעקבות לוחמים

לסיום פרק מלחמת יום הכיפורים והתקופה שלאחריה, נשוב אל הרב פירון, הרבצ"ר באותה עת. כפי שציינו בפתחת פרק זה, הוא העיד על עצמו: "המלחמה הזאת כל-כך השפיעה עלי".

נראה כי אחד הנושאים שהמלחמה השפיעה עליהם בתפיסתו של הרב פירון היה הבנת חשיבותו של המורל. יתרה מזאת, הוא הכיר בהשפעה העמוקה שיכולה להיות לאמונה, לתורה ולמצוות על המורל, ובאחריות המוטלת בהקשר זה על הציבור הדתי ועל הרבנות הצבאית.

חודשים ספורים לאחר המלחמה, התארח הרב מרדכי הלפרין בביתו של האלוף הרב מרדכי פירון, הרב הראשי לצה"ל, בבת ים. במהלך הערב, סיפר הרב פירון על שיחה מפתיעה שקיים באותו שבוע עם אחד מאלופי צה"ל, שלא היה ידוע בחיבתו המיוחדת לבני ישיבות. אותו אלוף פנה לרב פירון בבקשה מפתיעה:

"הרב, תהפוך גם אותי לחייל ישיבת הסדר. גם אני רוצה!"

הרב פירון, מופתע, הגיב: "מה קרה לך? מה חלמת הלילה?"

"שום חלום", השיב האלוף. "פשוט היום קיבלתי את תוצאות המחקר על סף השבירה של חיילים במלחמה, והתברר כי סף השבירה של חיילי ישיבות ההסדר הוא הגבוה ביותר. גם אני רוצה להגיע לאיכות כזו". אמר ולא יסף.⁶³

העיסוק ברוח לא היה זר לרב פירון. אדרבה, הוא היה ידוע כאיש הגות ומחשבה מובהק ועמד בראש מחלקת הווי דת. לדידו, מאז ומתמיד היה העיסוק ברוח חלק משמעותי ביותר בייעודה של הרבנות.⁶⁴ אלא שכפי שצוין במבוא, יש להבחין בין עיסוק בערכים וברוח לבין עיסוק ברוח לחימה ובמורל. הרב פירון, בגישתו ההומניסטית, לא פעל מתוך מטרה צבאית גרידא של העלאת המורל.

מלחמת יום הכיפורים, כפי הנראה, חוללה שינוי בתפיסתו של הרב פירון. היא לימדה אותו על החשיבות הקריטית של העיסוק במוטיבים הנפשיים של הלוחמים, בערכים המניעים אותם לקרב, במוטיבציה שלהם ובסף השבירה.

63 הרב הלפרין (אסיא חרבות ברזל, עמ' 188). וראו שם עמ' 214 על ניסיונו לאתר מחקר כזה.

64 ראו: סא"ל הרב מרדכי פירון, "החיים הדתיים בצה"ל", בתוך: "הליכות תו שין כף – דינים, מנהגות ודברי עיון", ירושלים תש"כ, עמ' 108. חגי הוברמן, "רב, אלוף", בית אל תשפ"א, עמ' 173, 179; קמפינסקי, "בפקודת", עמ' 135.

הרב פירון כתב מבוא לספר "בעקבות לוחמים" שיצא לאור בשנים שלאחר המלחמה.⁶⁵ במבוא הארוך, עסק הרבצ"ר פירון בנושאים כלליים כמו מלחמה ושלוה, אך גם התייחס, אם כי באופן ראשוני, לנושאי רוח לחימה ומורל. וכך כתב:

עמידת הגבורה של עמנו במלחמת יום הכיפורים על אירועיה ומאורעותיה משמשת עד היום הזה נושא למחקר ולעיון תוך ניסיון להפקת לקחים והוצאת מסקנות בתחומים האמפיריים - הצבאיים, ובמישורים הרוחניים - המוסריים הקשורים במלחמה קשה זו.

ברם, עובדה מעניינת היא כי בזמן שבתחום הצבאי הספציפי בוצעו מחקרים מעמיקים ונרחבים תוך שיטתיות רבה וגישה מדעית ואף נלמדו לקחים והושמו תפיסות חדשות בתורת הלחימה של צה"ל על זרועותיו וחילותיו, הרי שבתחום הרוחני-מחשבתי לא נעשה ניסיון שיטתי לגבש עקרונות מחשבתיים ויסודות מוסריים שיש בהם כדי עיצוב שיטה הגותית שלמה בכל הנוגע למלחמה ולעמידת הלוחם בשעת הקרב לפי עקרונות היהדות ולאורה של תורה.

דבריו במבוא זה חשובים, וניתן לזהות בהם ניצנים של העיסוק המשמעותי של הרבנות הצבאית ברוח לחימה שיתפתח בשנים הבאות. הוא מדגיש כי תוצאות ההתמודדות בשדה הקרב תלויות במידה רבה ברוחם האיתנה של הלוחמים ובהכרתם המלאה בצדקת דרכם. הרבצ"ר פירון מוסיף ומציין כי "הדאגה לחייל היוצא בצבא ישראל, לבעיותיו ולצרכיו, באה לביטוי כבר בתורה (דברים כ) בשורת הוראות בדבר הדרכים והשיטות לחיזוק רוחם של הלוחמים". הוא דן בנאומו של כהן משוח מלחמה ובישיותיו "לעידודם של הלוחמים", מתייחס לפרשנויות חז"ל לנאום, ואף מציע לראות את המקור לשיטת רבי עקיבא בניסיונו כמנהיגו הרוחני של מרד בר כוכבא.

דברי הרב הצבאי הראשי על ההשפעה המכרעת של המלחמה על תפיסתו פתחו את פרק מלחמת יום הכיפורים, ואנו חותמים אותו בקריאתו הנחרצת לגיבוש שיטתי של "עקרונות מחשבתיים ויסודות מוסריים... בכל הנוגע למלחמה ולעמידת הלוחם בשעת הקרב לפי עקרונות היהדות ולאורה של תורה".

בסיכומו של פרק זה, ניכר בבירור כי מלחמת יום הכיפורים והשלכותיה בתקופה שלאחריה מהוות נקודת מפנה היסטורית ורעיונית. בעקבותיה, חל שינוי מהותי

65 הספר עוסק בזוויות הדתיות של המלחמה, היבט חשוב שנדון גם בהערות קודמות. אף שתאריך הפרסום אינו מצוין בספר, ניתן להעריך כי יצא לאור בין השנים 1974-1977, בהתבסס על אזכור הרב פירון בתפקיד הרב הצבאי הראשי ובדרגת אלוף, פרטים התואמים את תקופת כהונתו בתפקיד זה.

בגישה: ההכרה והפסיקה התורנית-הלכתית החלו לעסוק ביתר שאת ובעומק רב יותר בסוגיות המורל ורוח הלחימה. זאת, מתוך תובנה עמוקה לגבי חשיבותן הקריטית לא רק לחוסנו הרוחני של החייל הבודד, אלא גם לעוצמתו המבצעית והמוסרית של צה"ל כולו.

ז. מלחמת שלום הגליל

לאחר מלחמת יום הכיפורים, התרחשה מלחמת שלום הגליל, שבה באו לידי ביטוי ומימוש מעשי התהליכים והשינויים שהחלו בעקבות המלחמה הקודמת. בין אלה נכללו גם הלכות חדשות, כגון פינוי חללים משיקולים מוסריים. הלכות אלו, בהיותן חדשניות ולא מבוססות עדיין, נתקלו בקשיי יישום ובתרחישים מורכבים יותר, כפי שנבחן בחלק זה.

מלחמת לבנון הראשונה, שנמשכה שנים רבות, כללה שלב לחימה אינטנסיבי שכונה "מבצע שלום הגליל" או "מלחמת שלום הגליל". שלב זה התרחש בין ט"ו בסיון תשמ"ב (6 ביוני 1982) ל"ב בתשרי תשמ"ג (29 בספטמבר 1982), ובמהלכו התעוררו סוגיות הלכתיות ומוסריות חדשות.

בפרק זה נתמקד בהיבט הרבני של רוח הלחימה במהלך מבצע זה,⁶⁶ ונבחן כיצד התמודדו הרבנים והפוסקים עם האתגרים החדשים שהציבה המלחמה. נדון בפסיקות ההלכתיות שניתנו בזמן אמת ובהשלכותיהן על התנהלות הכוחות בשטח.

1. פינוי חללים והגדרת מצב לחימה

מבצע שלום הגליל, עוד טרם תקופת הלחימה הממושכת ברצועת הביטחון, העלה סוגיות מורכבות בנוגע להגדרת לחימה ומלחמה בעצימויות שונות. אירוע משמעותי התרחש ביום שישי, כ' בתמוז תשמ"ב (11 ביולי 1982), כחודש לאחר פרוץ המלחמה, כאשר הוכרזה הפסקת אש בשעה 12:00.

66 ההשלכות החברתיות של המלחמה, הרלוונטיות לנושא רוח הלחימה, הן רחבות. כאן אסתפק באזכור ההשפעה הישירה והעקיפה של הגידול במספר בני ישיבות ההסדר על העיסוק ברוח הלחימה במהלך המלחמה ולאחריה. השפעה זו ניכרת גם בטווח הארוך, כפי שניתן לראות בספרו של הרב עודד וולנסקי שיידון בהמשך. על ההשפעה על רוח הלחימה ראו: הרב קופמן, "הצבא כהלכה", בפרק העוסק ברוח הלחימה (בקרבת עמוד קצד). הרב בן מאיר, "מפיקודך אתבונן", עמוד 142.

הרב הלפרין⁶⁷ מתאר כי בעקבות הכרזה זו, הרב הצבאי הראשי הוציא פקודה במברק: "יחידות הרבנות הצבאית לא תצאנה לשטח בשבת. חללים אשר יימצאו על ידי לוחמים, דבר העלול לגרום לפגיעה מוראלית, יפוננו על ידי היחידות".

אולם, המציאות בשטח הייתה מורכבת יותר. במהלך הלילה ועד שעות הבוקר, התקבלו דיווחים על חללים שטרם פונו. מצב זה יצר לחץ ואף פאניקה בקרב מפקדים, שדרשו יציאה מיידית של רבנים ממפקדות עורפיות לביצוע פינוי בשבת. הרב הלפרין מדגיש את הצורך שהיה בהרגעת קצינים ומפקדים שהיו במצב של לחץ והיסטריה.⁶⁸

אירועים אלו חשפו את המורכבות בפסיקת ההלכה החדשה, לפיה מורל מהווה שיקול לחילול שבת בפינוי חללים. הקושי התעצם במצבים מורכבים ופחות מובהקים, כגון הפסקת אש זמנית שעלולה להסתיים בכל רגע ולהוביל לחידוש הלחימה.

המבוכה שעלתה ברבנות הצבאית באה לידי ביטוי בדיונים שנערכו בעקבות האירועים. במסגרת דיונים אלו, הודגש הצורך ביצירת נהלים ברורים ומפורטים לפינוי חללים בשבתות, במיוחד במצבי לחימה "אפורים" - מצבים שאינם מוגדרים באופן חד-משמעי כמלחמה או כשלום.

הרב הלפרין טוען כי מלחמת שלום הגליל יצרה התייחסות הלכתית חדשה לפינוי חללים בזמני לחימה מורכבים אלו. זו הייתה הרחבה והתבססות של ההיתר לפינוי חללים בשבת, גם בתקופות שאינן מוגדרות כמצב מלחמה מובהק.⁶⁹ הרחבה זו ניכרת גם בדבריו של הרבצ"ר גד נבון, שכאמור לעיל (פרק ד.4). הסכים במלחמת יום הכיפורים להיתרו של הרב הלפרין, ובשיעור שמסר במהלך מלחמת שלום הגליל⁷⁰

67 רפואה מציאות והלכה, עמ' 125-129.

68 אמנם ברור שמפקדים וקצינים נדרשים לשלוט בעצמם ולפעול בקור רוח, אך אציין שלעניות דעתי ולאור הדברים שיעלו במאמר, יש לנהוג בהבנה כלפי המתח הרב ששרר גם בקרבם, במיוחד לאחר חמישה ימי לחימה עזה שגבו למעלה ממאתיים חללים ויותר מעשרים נעדרים. וראו גם בדברי הרב אפרים צמל שהובאו לעיל ובדברי הרב אודי שוורץ שיובאו להלן.

69 אציין כי סוגיה זו עלתה באופן מיוחד גם במהלך המלחמה הנוכחית. במסגרת עסקת שחרור החטופים עם חמאס, החלה הפסקת אש בערב שבת פרשת ויצא (24 בנובמבר 2023). להלן בפרק על 'חרבות ברזל' נראה שמצב זה עורר שאלות הלכתיות ומעשיות בנוגע לשמירה על מורל הלוחמים, בהתחשב באפשרות שהפסקת האש עשויה להסתיים בכל רגע, מה שידרוש מהחיילים לחזור לחימה באופן מידי.

70 פורסם בתחומין ה' עמ' 55-57.

הדגיש את חשיבות פינוי החללים מטעמי שמירה על מורל הלוחמים⁷¹ או העומדים לצאת לקרב.

2. חייל שבגדיו מלוכלכים לא יילחם טוב

הרב רא"ם הכהן⁷² מתאר בספרו "שו"ת בדי הארון" (חלק פיקוח נפש, עמ' 156) אירוע ממלחמת שלום הגליל:

במלחמת שלום הגליל שירתי כקצין שריון. באחת מן השבתות הגיעה משאית אספקה ובה מדים להחלפה. מכיוון שהיו לי הרבה ספקות בהלכה ביחס לעצם לקיחת הבגדים וביחס לשימוש בהם, נכנסתי בחופשה הקצרה שקיבלתי אל פוסק הדור הגרש"ז אוירבך זצ"ל והתחלתי להרצות בפניו את ספקותיי. הגרש"ז אוירבך הפסיק את דבריי ובגעה הרים את קולו, החזיק בצווארון מעילו הירושלמי ואמר: חייל שבגדיו מלוכלכים לא יילחם טוב, ולכן חובתך לנסוע בשבת על מנת להחליף את בגדי חיילך.

פסיקה זו זכתה לתהודה רבה והפכה לאבן דרך בשיח ההלכתי אודות חשיבות מורל הלוחמים. עם זאת, חשוב לסייג כי בניגוד לפסיקתו הכללית של הגרש"ז בנושא פינוי חללים, הוראה זו ניתנה כמענה אישי לשאלה ספציפית. וככלל יש להיזהר מהסקת מסקנות גורפות מסיפור בודד כבסיס לפסיקת הלכה עקרונית.

3. הרב נויבירט, שיבוץ קרבי ומורל

בדיוננו הקודם על קבצי קשת, נחשפנו גם להיתריו החדשניים והמרחיקי לכת של הרב יהושע נויבירט בנוגע למשמעות ההלכתית של המורל. מלבד הדיונים הפנימיים בכינוסי קשת, הרב נויבירט, באותה עת כבר מחבר הספר המשפיע "שמירת שבת כהלכתה", פרסם מאמר בכתב העת "המעין" (כג, ב) בשם "בעיות הלכה במלחמת שלום הגליל". במאמר זה, הוא הציג היתר חדשני ומפתיע לגבי כתיבת שיבוץ קרבי (שבצ"ק) בשבת:

רישום ה'שיבוץ קרבי'... מטרת הרישום: א. מפקד היחידה יודע מי ומי ההולכים... ב. קורים מקרים, ר"ל, שהרכב נפגע פגיעה ישירה ואי אפשר לזהות את החללים רק על ידי רישום מדויק... אבל ה'שיבוץ קרבי' מועיל לחייל עצמו אשר יוצא לפעולה קרבית תוך פחד, ח"ו הוא יפגע, ומי יודע לזהות אותו... הרי אפשר לומר בודאות שרישום זה מעלה את המוראל של החייל הלוחם.

71 הרב נבון כותב שם שדבריו מבוססים גם על עד רדתה וגם על פיקוח נפש רגיל כילודת וחולת מסוכן, נקודה שכמובן רלוונטית לשאלה האם ההיתר דווקא במלחמה.

72 ראו גם בדבריו בהמשך על נסיעת הרב רונצקי בשבת.

חשוב לציין שנימוקו של הרב נויבירט אינו פיקוח נפש מסיבות פרקטיות של כוח אדם. הוא מדגיש: "למטרה זו יתכן והיה מספיק ברישום מספרים גרידא, כך שיכולים לחשבן את כוח האדם שיצא לפעולה, וכמה נשארו כאן למטרה אחרת". הנימוק המרכזי הוא מורלי:

הרישום לצורך החייל עצמו, כדי להעלות את המוראל שלו, לתת לו את ההרגשה שהוא לא מספר גרידא בצבא, אלא הוא צלם אלוקים אשר התורה מחייבת להחשיבו כבריאה מה', דבר זה נחוץ מאד.

בהמשך הרב נויבירט גם משווה את יישוב הדעת הזה ליישוב הדעת של יולדת וחולה, שנפסק כסיבה לחילול שבת. וכן חותר לצמצם את האיסור ולכתוב בשינוי במידת האפשר.

פסיקה זו מהווה תקדים משמעותי בהתרת חילול שבת משיקולים מורליים. אף שנראה כי ההיתר לכתוב שבצ"ק בשבת לא התקבל למעשה,⁷³ בשל הספק במידת ההשפעה המורלית המתוארת,⁷⁴ יש לראות בה הלכה עקרונית המדגישה את חשיבות המורל של הלוחמים. לפיכך, בעקרונות פסיקה זו, שנולדה בתקופת מלחמת שלום הגליל, כדי להוות בסיס ותקדים חשוב בהלכה הצבאית.⁷⁵

4. צו בקו

הספר "צו בקו" - הליכות בן תורה במערכות צה"ל" מביא פרקים מחייו של הרב אברהם יצחק נריה, ששירת כתותחן במלחמת יום כיפור וכרב צבאי במלחמת שלום הגליל. הרב נריה פרסם בשנת תשמ"ב מאמר מקיף בכתב העת "תחומין" בנושא "פיקוח נפש בשבת בצבא". בחלקו האחרון של המאמר, הביא הרב נריה פסקי הלכה מהגרי"ש

73 ראו להלן - בדברי הרב קופמן שאסר זאת על פי דעת מומחה ונסיגונו האישי, ובביקורתו של הרב גוטל. נימוקו של הרב נויבירט שהשיבוץ מעלה את המורל לא זכה להסכמה רחבה: ראו בדברי הרב מרדכי עמנואל בהערה הבאה, וכן הרב יצחק יעקובוביץ' ב"אור יצחק: פעילות מבצעית בצה"ל בעתות שלום ומלחמה, על-פי ההלכה" (עמ' 100-101).

לשאלת כתיבת השבצ"ק נדרשו עוד מורי הוראה, אך הם התמקדו בצרכים פרקטיים ולא בסוגיית המורל. חלקם אסרו באופן גורף, בעוד אחרים הציעו פתרונות והתירו בדוחק. ראו: תורת המחנה מב, א, ובנספח לכרך ב: "דגשים הלכתיים לגיוס חירום בשבת"; "מלומדי מלחמה", עמ' 155-157; "אורות ההלכה עם הלכות צבא", פרק מח.

מעניין לציין כי מאמרו של הרב נויבירט הובא ברובו גם בקובץ "מספרא לסייפא" שהוציאה ישיבת שלעבים חודש לאחר מכן, ושם הושמטו דבריו על השיבוץ הקרבי.

74 כך בתגובת הרב מרדכי עמנואל לדברי הרב נויבירט בגליון המעיין הבא (כד א).

75 ואכן הרבנות הצבאית במסמך חרבות ברזל - להלן - אסיא עמ' 48 - השתמשה כך בדבריו.

אלישיב, לפיהם "הואיל ואיסור שבת אינו חמור אצלם", אין לראות בהוראות מטכ"ל בנושאי בטיחות כמחייבות לעניין חילול שבת. פסק זה עורר דיון וביקורת, אך אינו במוקד דיוננו כאן.

ענייננו פה במספר שאלות ותשובות הלכתיות בנושאים צבאיים, שנמצאו במחברתו האישית של הרב נריה לצד הפסקים מהרב אלישיב. עורכי "צו בקו" משערים כי גם תשובות אלו מקורן בבית מדרשו של הרב אלישיב.⁷⁶ בתשובות אלו, שנכתבו ככל הנראה סביב תקופת מלחמת שלום הגליל, מתיר גם הרב נריה לפנות חללים בשבת כאשר הישארותם בשטח פוגמת ברוח הלחימה של החיילים.

אך לא זו בלבד, הרב נריה דן גם בשאלת חילול שבת לצורך בישול אוכל חם - נידון שכזכור הרב בן מאיר ציין כי באותה תקופה לא העלה על דעתו שמישהו יתיר מטעמים מורליים.⁷⁷ למרות זאת, הרב נריה, אמנם בהיסוס ניכר ומודגש, מעלה אפשרות להיתר:

האם מותר לבשל אוכל בשבת בעת מלחמה, הואיל ואוכל חם נעים יותר, ויתכן שעי"ז ישתפר כח הלחימה של החייל? - גדרו של ההיתר לחלל לשבת הוא - משום פיקוח נפש. ובשעה שחייל יכול לעמוד בקשרי המלחמה אף ללא אוכל חם וכו', אין כל היתר לחלל שבת. לא כל תוספת הרגשה או תוספת עידוד לחייל הלוחם מתירה חילול שבת, ולכן הבישול אסור. אולם אם המצב הוא שלולי האוכל החם, כוס קפה חם וכו' לא יתבצעו משימות הלחימה כראוי, אזי מותר אף לחלל שבת, אך השאלה היא, אם קיים מצב כזה, והכל לפי ראות עיני הדיין במקום.

חשוב לציין כי המשמעות הציבורית של תשובות אישיות אלו במחברתו של הרב נריה, למרות גישתו ההלכתית המחמירה, אינה רבה, ולא ידוע לי על שימוש בהם כראייה וכתקדים. עם זאת, יש בהן כדי לשקף את ההתפתחות בעיסוק התורני בנושא רוח הלחימה, במיוחד מנקודת מבטו של רב צבאי שהיה גם לוחם במלחמת יום הכיפורים - "מלחמת העצבים" כלשונו. ניכר מכתביו של הרב נריה כי הוא עסק בסוגיות של ביטחון ואמונה במלחמה, והיה מודע היטב למשמעותם של המורל ורוח הלחימה בשדה הקרב.⁷⁸

76 צו בקו, עמ' 360-362. כמדומני שיש לפקפק בייחוס זה. לעדות בעמדת הרב אלישיב בשאלה זו ראו לעיל הערה 41.

77 כאמור בהערה לעיל ביחס לחימום התה בשבת, ניכר בדברי הרב נריה שההיתר הוא מנימוקים מורליים: "תוספת הרגשה או תוספת עידוד לחייל הלוחם"

78 ראו במכתביו של הרב נריה שכונסו בספר שם, עמ' 39-65, 82. יש להדגיש כי משמעות המורל בהגותו אינה מוגבלת להקשר הצבאי בלבד, אלא מתרחבת גם להקשר הדתי, בדומה להקשר המורלי של הרב גורן שהוזכר לעיל, ומתייחסת לקיום המצוות.

ת. בשני העשורים

בחלק זה נתמקד בתקופה שבין מלחמת שלום הגליל ועד למינויו של הרב אביחי רונצקי לתפקיד הרב הצבאי הראשי. תקופה זו, המשתרעת על פני כשני עשורים, הייתה רבת תמורות ושינויים מבחינות צבאיות וחברתיות ובזיקותיהן ההדדיות. כאן נתמקד בשני תהליכים מרכזיים הקשורים לעיסוק התורני ברוח הלחימה: שגשוג הספרות⁷⁹ התורנית בנושאים צבאיים⁸⁰ ושינויים ארגוניים ברבנות הצבאית.

1. שגשוג תורני צבאי

נפתח בשגשוג הספרותי. בתקופה זו, אנו עדים לעלייה משמעותית במספר ובמורכבות השאלות ההלכתיות והמוסריות הנוגעות לענייני צבא וביטחון. כתוצאה מכך, הספרות התורנית העוסקת בנושאים אלו מתרחבת ומעמיקה באופן ניכר.⁸¹ במסגרת התפתחות זו, ניתן לזהות עיסוק גובר בהיבטים של מורל ורוח לחימה,⁸² אשר תורם לביסוס וגיבוש הגישה התורנית כלפי סוגיות אלו.

מתוך שפע הספרות שצמחה בתקופה זו, נתמקד בשלושה מקורות מרכזיים המהווים אבני דרך בדיון התורני על רוח הלחימה. שני מקורות הלכתיים: הספר "הצבא כהלכה",

עוד יש לציין כי מכתביו של הרב נריה נראה שתפקיד הרב הצבאי בעיניו אינו לדאוג ולתמוך במורל ורוח הלחימה, הרב נריה ראה את תפקיד הרב הצבאי בעיקר כאחראי על מענה לצרכים דתיים וכדמות מייצגת של היהדות על יופייה ועומקה. מטרתו העיקרית, לפי תפיסה זו, היא קירוב לבבות והחזרה בתשובה במסגרת הצבאית.

79 עוד ביטוי של התפתחות הספרות התורנית - צבאית הוא התפתחות הסופרים התורניים צבאיים. באותם שנים עולה דמות הספרא וסייפא שלא הייתה בעבר, תלמיד חכם מובהק ששירת בשירות משמעותי בצבא.

80 בחרתי במינוח צבא שהוראתו רחבה ממלחמה וצרה מהמונח ביטחון. הבדל מושגי זה יעלה עוד במשך הדברים.

אגב אזכיר כי בדומה לחלק מתהליך המתואר פה ביחס לצבא הוביל בשנים האחרונות הרב רמי ברכיהו תהליך ביחס למשטרה. גם בהתפתחות ספרותית תורנית בכינוסים, מאמרים בכתבי עת ובספרים ייעודיים: "מאמינים במשטרה", "הפקדתי שומרים". בזה האחרון (בעיקר בסימנים ד, כה) עלו נושאים הקשורים לעניינינו - הממד הנפשי בלחימה, ואציין שלמרות ההבדל המערכתי העקרוני יכלו המחברים להיעזר בתקדימי הרבנות הצבאית.

81 ראו על כך: סטיוארט כהן, ספרא וסייפא, עמ' 256-277.

82 גם באשר לאיסור לפחד במלחמה כמדומה שנושא זה עלה בעיקר במלחמת המפרץ, ומלבד זאת העיסוק בשאלה לא רב. וראו למשל פניני הלכה, העם והארץ, פרק ד' סימן ג' מצווה כללית ואיסור הפחד; הרב אריה שטרן, "איסור הפחד בשעת מלחמה"; מחניך קדוש, כרם ביבנה תשע"ו (מהשנים האחרונות, ראו להלן על שנים אלו).

ומאמרו של הרב נריה גוטל "משקלו ההלכתי של המימד הנפשי במלחמה". ומקור אחד רעיוני: ספרו של הרב עודד וולנסקי "אבן ישראל - ללמד לבני יהודה קשת"⁸³. באמצעות מקורות אלו, נוכל לעמוד על ההתפתחות המשמעותית שחלה בתפיסה התורנית של רוח הלחימה בתקופה הנדונה. נראה כיצד הדיון התיאורטי והמעשי בנושא זה המשיך להשתלב ולהתבסס בשיח ההלכתי והמחשבתי העוסק בענייני צבא וביטחון.

2. הצבא כהלכה

בשנת תשנ"ב יצא לאור הספר המשמעותי והפופולרי "הצבא כהלכה" מאת הרב יצחק קופמן. בספר זה זוכה הממד הנפשי של הלחימה להכרה רבתי, ואפשר לראות גם בו ביטוי לתמורה ביחס התורני לנושא.

הרב קופמן עשה את שירותו הצבאי כלוחם בנח"ל. בשירות המילואים עבר לרבנות, סמוך מאוד למלחמת יום כיפור, ומונה לסמל דת של חטיבה 670 ללא הכשרה הלכתית או ניסיון קודם. כשפרצה המלחמה, קצין הדת של החטיבה חדל מלתפקד, והרב קופמן הצעיר תפקד בפועל כרב חטיבתי.⁸⁴

כפי שראינו אצל רבנים צבאיים אחרים, הרב קופמן למד ממוראות אותה המלחמה את המשמעות הגדולה של הממד הנפשי בלחימה. משאלות הלכתיות שנשאל למד כי

83 ישנן התייחסויות נוספות מאותה תקופה, וכמובן גם מהשנים שלאחר מינויו של הרב רונצקי לתפקיד הרב הצבאי הראשי. בהמשך יובאו דיונים מהשנים שלאחר מכן. לגבי הדיונים מהתקופה הנדונה, ראו למשל לגבי מבצע חומת מגן: הרב אליעזר שנוולד, "אמונה וביטחון לאומי: מבצע 'חומת מגן' כנקודת מפנה ב'קרב על הרוח'", שיבת ההסדר מאיר הראל, ניסן תשע"ב.

ניתן להביא דוגמה הלכתית גם בפסיקת הרב איל קרים (שבאותן שנים לא שירת ברבנות הצבאית) בהיתר לטלטול תפילין בשבת: "יש לקחת תפילין לפעילות מבצעית על אף שהדבר כרוך בטלטולם בשבת, ובעיקר לאור העובדה שקיום מצות תפילין מחזקת את רוח הלוחמים ומאמצת את ליבם לעמוד בקשרי המלחמה" (קשרי מלחמה, ד, ירושלים תשס"ג, עמ' 90).

דוגמה מכיוון שונה המשקפת גם היא את ההכרה ההולכת ומתפתחת נמצאת בתשובה שהשיב הרב שלמה אבינר לבחור המתלבט בין שירות קרבי לרצון אמו שישירת ברבנות הצבאית: "צריך גם לציין שאם אדם הינו חייל נאמן ומסור ברבנות הצבאית הוא יכול להועיל הרבה לצבא, לרומם את רוח החיילים ולהעלות בזה את הקרביות של צה"ל בדרך זו. סוף סוף, מה שעושה את כחו של צבא, אינו רק הצד הנשקי אלא גם הצד המוראלי" (עטרת כהנים, 47, אדר תשמ"ט, עמ' 24).

84 על פי שיחה עם הרב קופמן, לעיל הערה 51.

”רוח הלחימה הינו גורם חיוני”, ומניסיונו בשטח ראה ”חלק חשוב ביותר להצלחה בקרב הוא רוח הלחימה”.

לאחר המלחמה, השתתף הרב קופמן בקורס רבנים צבאיים במילואים, היה שותף לכינוסי קשת, ושימש כעורך קבצי קשת. שם, כפי שראינו בפירוט, דנו רבות ברוח הלחימה והמורל, והרב קופמן עצמו כתב שם נאום מוטיבציה - ”שמע ישראל - דברים בטרם קרב”.

הרב קופמן מונה לרב אוגדה במילואים, ובתפקיד זה שירת שנים רבות, כולל במלחמת שלום הגליל. גם שם נחשף ליכולות להעלאת המורל ולמשמעותן. יחד עם הלמידה הצבאית ומערך בריאות הנפש שהתפתח באותם זמנים, העמיק הרב קופמן את הבנתו בנפשם של הלוחמים. כך הוא פותח בהקדמת הספר:

רוח הלחימה הינו גורם חיוני. במלחמת יום הכיפורים, דרש ממני מפקד גדוד שלא שמר מצוות, להתיר בישול קפה חם בשבת לחיילים המסיירים בלילה. לפי דעתו הדבר היה בגדר פיקוח נפש, האומנם?

במלחמת יום הכיפורים, תחנת איסוף פצועים התמלאה. בקירבת מקום היה מונח חלל זמן מה ועובדה זו הטרידה חלק מן החובשים. עד כדי כך שהרופא מפקד התאגד איים לחדול מלטפל בפצועים עד שיפונה החלל. בימים הראשונים של המלחמה, היתה מוטלת מכונית אזרחית ובה מספר של חללים באחד הצמתים ברמה. ראיתי עד כמה הדבר פוגע ברוח הלחימה של החיילים ולכך יש השלכה בנושא פינוי חללים בשבת בעת מלחמה. במלחמת יום הכיפורים נתבקשתי לשוחח עם פלוגת שריון, שהיתה חלק מתוך כח שהיה אמור לבלום התקפת יאוש של חיילי הארמיה ה-3 הנצורה. נימסר לי מראש, שמצב רוחם של החיילים גרוע ומורל הפלוגה ירוד ביותר מסיבות מסוימות. בתום השיחה עם החיילים, למדתי שניתן לשפר את רוח הלחימה באופן דרסטי. בענין זה ובנושאים דומים, שוחחתי עם בכירי הפסיכולוגים בצבא. לאחר מלחמת של”ג קראתי את יומניהם של מספר פסיכולוגים שנטלו חלק עם היחידות שלחמו. הרשימות תיארו את אירועי הלחימה ואת פעילותם של הפסיכולוגים בהתאם. אותן פעילויות שהצליחו ואותן שלא. הרשימות התייחסו לטיפול ברוח הלחימה, לטיפול בניפגעי הלם קרב, ובטיפול ביחסים מעורערים במערכת הפיקוד וכדומה. לכל הנ”ל יש השלכה לקביעת ההלכה, כגון בעת צורך דחוף בטיפול ברוח הלחימה הכרוך בנסיעה בשבת או כרוך בהסתכנות הדרג שמטפל בבעיה, ראה פרקים: י”ט, כ ועוד.

הרב קופמן, כפי שציין בהקדמתו, נדרש בהרחבה לנושא בפרק י”ט שכבר כותרתו ”ישוה הדעת כגורם בפיקוח נפש” מורה היטב את יחסו לנושא. אולם לא רק בפרק היעודי אלא גם בפרק כ’ העוסק בפינוי חללים, בפרק ט’ שעניינו איסור הפחד

במלחמה, ובפרק ט"ו שכותרתו "התנדבות להילחם ולהציל הזולת בעת מלחמה". בזה האחרון כותב הרב קופמן על חיזוק רוח הלחימה שיש בתופעות דתיות כברכת רבנים וכדומה, רואה בתפילה בציבור "חשיבות שלא תתואר בגיבוש הלוחמים ובחיזוק רוח הלחימה", ומציג הגדרה מקיפה של שבעה גורמים המשפיעים על רוח הלחימה:

חלק חשוב ביותר להצלחה בקרב הוא רוח הלחימה. ישנם מספר גורמים לחיזוק רוח הלחימה, והם: (1) הבנה והזדהות עם מטרות המלחמה. (2) אוירת התנדבות. (3) הזדהות עם המפקדים המהווים דוגמא אישית. (4) אמון במומחיות של המפקד ושאר אנשי הצוות. (5) הבנת המצב השורר בשטח המקומי והכללי, כלומר הסרת ערפל הקרב. (6) היות היחידה הלוחמת מגובשת, הלוחמים מכירים אחד את השני ויש ביניהם הרגשת שייכות ואחריות, ששיא ביטוייה היא הנכונות לסייע להציל את הזולת תוך הסתכנות עצמית. (7) התלכדות לקיום תורה ומצוות ובמיוחד התפילה בציבור.

אם כן, ניכר היטב בספר התהליך עליו אנו עומדים במאמר זה,⁸⁵ והממד הנפשי של הלחימה זוכה בו להכרה רבתי.

ברם, בין ההכרה התיאורטית של הרב קופמן בחשיבות רוח הלחימה לבין פסיקתו המעשית ניכר פער משמעותי.

אמנם ביחס לחילול שבת לשיחת מורל, אף של רב צבאי, ניתן לראות בדברי הרב קופמן פסיקה מחודשת לזמנו.⁸⁶ בפרק י"ט הוא כתב להתיר זאת: "יחידה שבמהלך הלחימה נפגעו רבים מחייליה, והנותרים סובלים מהלם קרב, ויש סיכוי סביר שבמהלך השבת או מייד לאחריה תצטרך להמשיך בלחימה, אם ההערכה היא שבכוח טיפול מסוים ניתן יהיה להחזיר את היחידה לרמת תפקודה הרצויה, כגון שיחת מפקד בכיר או שיחה עם פסיכולוג ובמקרים מיוחדים שיחה עם הרב, ואי אפשר לבצע זאת בלא נסיעה - מותר

85 אציין שבספר ניתן לראות מודעות והתייחסות להקשרים חברתיים רחבים רלוונטיים. כך ביחס להשפעת התפתחות בריאות הנפש בצה"ל, שהוזכרה בדבריו (וגם בהמשך כאשר פסקיו בנושא נכתבו על פי ייעוץ עם פסיכולוגים). היבטים נוספים כוללים התייחסות לחשיבות ההזדהות עם מטרות המלחמה על רקע מלחמת שלום הגליל: "ישנן מלחמות הגנה שמטרותיהן וצדקתן ברורות לעין כל, דוגמת מלחמת יום הכיפורים. אך ישנן מלחמות הגנה שנחיצותן שנויה במחלוקת פוליטית, או שאינה ברורה מאליה..." (עמ' קמג). כך גם דיון (עמ' קצב) בשאלה מרכזית לענייננו - נסיעה בשבת של רב או מטפל עבור רוח הלחימה. שם מזכיר הרב קופמן גם את משמעות הרכבי היחידות, תוך הבאת סיפור על יחידה שרובה היו בני ישיבות.

86 השוו לעיל בקבצי קשת. סביר להניח שהיתרו זה הושפע מאותם היתרים שנכתבו שם בעניין זה ממש.

לנ"ל לנסוע אליהם מיד, במטרה לשוחח עימם". אולם גם בפסיקה מקלה זו הניסוח מסתייג, ובהערה הוסיף להסתייג בהתאם לנסיבות.

הפער הגדול בין הכרתו בחשיבות רוח הלחימה לבין פסיקתו⁸⁷ בספר ניכר בעיקר בפתיחת וחתומת הלכות יישוב הדעת אצל חייל בריא,⁸⁸ שם כתב: "אצל החייל הבריא לא שכיח 'יישוב הדעת' שמהווה גורם בפיקוח נפש, ושמוחמתו יותרו איסורים".⁸⁹

בהתאם לכך, התייחס לשאלה שהזכיר בהקדמת הספר: "חיילים הנמצאים בעת מלחמה ויש להם מזון ב'מנות קרב', אין להם היתר לחמם בשבת את המזון, אם הדבר כרוך באיסור. לכן חייל הרגיל לשתות בכל בוקר שתייה חמה אין לו היתר לבשלה בשבת, במטרה להרגיש טוב יותר, אפילו בעת מלחמה".⁹⁰

הרב נריה גוטל, במאמר שנעסוק בו בסעיף הבא, ביקר פסיקה זו בהיבט המציאותי: "מנא ליה שבוודאי, ותמיד, החימום אינו נחוץ - מורלית, גם אם לא פיזית!"⁹¹

מעיון בדבריו ובלשונו נשמע לכאורה שהפער נעוץ ביראת הוראה של הרב קופמן מפסיקה שעולה בקנה אחד עם דבריו על משמעות רוח הלחימה. אולם בשיחה שקיימתי עם הרב קופמן, אמר הרב כי המגמה בספר הייתה לכתוב עקרונות ולא פרטים מעשיים, ורק משום כך זה נראה כך, ושדעתו למעשה מתירה בדרך כלל צרכים נפשיים בזמן המלחמה.

על כל פנים, הספר "הצבא כהלכה" מהווה עבורנו דוגמה וראיה נוספת להכרה התורנית במשמעות המוטיבים הנפשיים במלחמה, ואולי יש בו גם כדי להדגים את קושי תרגום הכרה זו להלכה ולמעשה.

87 על דבריו שם יש לדון גם ביחס לדבריו בפרק ט"ו העוסק בהיתר להתנדב להילחם ולהציל את הזולת בעת מלחמה. ראוי להשוות זאת לדיון לעיל בדברי הגרש"ז אורבך המשווה בין סיכון חיים לבין עשיית איסורים.

88 כותרת הפרק אמנם משמעותית, אך כפי שנראה בהמשך, פסיקתו בפועל הייתה פחות מחודשת. למעשה, הפרק מחולק לשני חלקים, החלק הראשון עוסק בחייל חולה, אך אינו מתייחס לחייל באופן שונה מכל חולה אחר. בחלק השני, כפי שצוין למעלה, כמעט ואין היתר מחמת יישוב הדעת.

89 השוו לדברי הרב זילברשטיין בשיעורי תורה לרופאים המובאים בהערה 41 שכתב ברוח דומה.

90 באותו רוח אסר שם הרב קופמן גם מילוי שיבוץ קרבי לצורך יישוב הדעת, וראה גם על זה בביקורתו של הרב גוטל המובאת בסמוך. אולם בהקשר הזה נראה שצדק הרב קופמן שכפי שכתב התבסס על בירור מציאותי. וראו לעיל על נושא זה ופסיקת הרב נויבירט.

91 הרב גוטל ביקר גם מהמישור ההלכתי וטען שהרב קופמן לא גדרש ליחודה ההלכתי של המלחמה. כאמור בהערה לעיל זה עניין בפני עצמו.

3. "ואם גם הגעת להקה צבאית לחזית"

"משקלו ההלכתי של המימד הנפשי במלחמה" הוא שם מאמרו היסודי של הרב נריה גוטל שכבר הוזכר לעיל.⁹² ניתן לראות במאמר זה את הכתיבה המשמעותית ביותר שנכתבה בנושא זה, ולכן יש להתייחס אליו כביטוי להכרה התורנית ברוח לחימה במסגרת שגשוג הספרות התורנית הצבאית.

במאמרו, הרב גוטל סוקר את רוב המקרים והשאלות שעלו בהקשרי המימד הנפשי בהלכה, ומוסיף עליהם דוגמאות מחודשות כמו הגעת להקה צבאית בשבת לרומם את רוח הלוחמים.⁹³ דוגמאות אלו מעניקות תוקף לעיקרון עצמו, גם אם קשה לראות בהן הנחיה פרקטית. העיקרון המרכזי, לפי הרב גוטל, הוא: "בשונה מ'עת שלום', הרי בכל הנוגע ל'עת מלחמה', ההיבט הנפשי, המורלי, הוא אבן יסוד בתשתית הדיון ההלכתי. הוא אבן פינה שממנה אין לזווע וכי נודעה לה השפעה רבה ביותר על ההכרעות ההלכתיות במגוון תרחישים".

הרב גוטל משווה את משקלו ההלכתי של המימד הנפשי בהלכות מלחמה להלכות אחרות, ומבחין ביניהם: "מדובר במקרים יחידאיים, לפלוני ולאמונית, במקרה מסוים כזה ואחר. לא כן נידון דין, סוגיית הלחימה. דומה כי כאן מקבל המימד הנפשי משקל קבוע, לכל ותמיד. הוא מובנה בתוככי ההלכה גופה, ובהתאם לכך השלכותיו מקיפות הרבה יותר, מה שמתבטא בכמות ההכרעות הנובעות מכך ולא פחות מכך גם ב'איכותן'".

בהמשך מאמרו, הרב גוטל טוען כי רק בהבחנה המהותית על משמעות הממד הנפשי במלחמה יינתן פשר לכמה וכמה הלכות מלחמה, ביניהן:

היתר מאכלות אסורות לחלוצי צבא, על פי שיטת הרמב"ם ופרשנים נוספים, על פיהם נראה "שעיקר המטרה אינה מצבו הגשמי-חומרי של החייל, שאיתו ניתן היה להתמודד, אלא דוקא מצבו הנפשי. וכדי כך מגיעה חשיבותו של המימד הנפשי, שהרחיקו לכת והתירו בשופי, ולכתחלה, מה שאליבא דאמת כלל לא היה הלוחם מאולץ לעשות"; דמורליזציה כרוּדף, והעמדת זקיפים בחלוצי ובמאסף עם סמכות לקפח שוקיים ואף להרוג, למניעת עריקה; פינוי חללים, כמובא לעיל; ולבסוף, הרב גוטל מביא דינים ודברים שנאמרו בחובת הביטחון ואיסור הפחד במלחמה, שמבטאים כפי שנראה בהמשך, עניין רב בתודעה הנפשית במלחמה.⁹⁴

92 זמין באתר מרכז תורה ומדינה, בקישור: bit.ly/4e2xqYd.

93 אך ראו לעיל בדברי הרב נויבירט.

94 הרב גוטל מזכיר גם את דברי הרב אורבך המובאים לעיל באשר להיתר להסתכן עבור הכשרת המעוזים.

הרב גוטל מסכם בהתייחסות כוללת על כך שהתבררה מידת החשיבות הגדולה שהעניקה ההלכה למימד הנפשי במלחמה, הן במישור ההתגוננות והן במישור ההתקפה. הוא מדגיש את הצורך בבירור אמיתי וליבון מיטבי של המציאות: "צריך וחייב להישקל לא רק בשום שכל, אלא גם מתוך בירור מיטבי של העובדות, ניתוחן בלא פאניקה יתירה, והכל מלווה ביראת שמיים ויראת הוראה. אולם אין לחדד מלומר דברים כהווייתם: אם אחר כל זה המסקנה היא שהדבר נצרך, הרי דומה שלמיחש מיבעי, וספק נפשות כלל ישראל כרוך בעקב הסוגיה, וכל האמור לעיל הוכיח בלא ספק כי לא רק שיש להתיר בשופי, אלא ש-ליתר דיוק- יש לחייבו!"⁹⁵

מאמר זה מהווה נדבך חשוב בהבנת המשקל ההלכתי של המימד הנפשי במלחמה ומשמש כבסיס לדיונים נוספים בנושא.

5. הרב עודד

לאורך הדיון, הדגשתי את חשיבות המשקל ההלכתי כמדד מרכזי לבחינת חשיבות רוח הלחימה בעיני תופסי התורה, וגם שעם זאת, קיימים פרמטרים נוספים, כגון היקף העיסוק בנושא והתייחסות למשמעות הרוח בחינוך והדרכת לוחמים בני תורה ובכלל. בהקשר זה, הספרות התורנית-צבאית, ובפרט ספרים העוסקים בהיבטים האידיאולוגיים של גיוס ולחימה, תופסת מקום מרכזי.⁹⁶

95 לאחר הדיון המקיף במשמעות המימד הנפשי במלחמה, הרב גוטל מפנה את ביקורתו לפסקים מסוימים. כפי שהוזכר לעיל, הוא מבקר את פסקי הרב אבידן ואת הספר "הצבא כהלכה".

96 חיבור נוסף בהקשר זה הוא הספר "כהן משוח מלחמה" מאת הרב מאיר כהן (מושב נווה, תש"ע). הספר נכתב בעיקר בעקבות אירועי ההתנתקות ומלחמת לבנון השנייה, ועוסק ב"בירורים אמוניים בסוגיות המלחמה". בין נושאו המרכזיים: "צביונו המידותי של הלוחם הישראלי", תודעת הלוחם, גבורה ופחד.

בשלב זה, בהקשר של ההכרה התורנית בכוחות הנפש, נציין את הדיון בסוגי הפחד בלחימה, ובפרט ב"פחד האינסטינקטיבי" או "התכוני" שאינם נתונים לשליטה מודעת (עמ' 285-304). המחבר מביא דוגמה מניסיונו החינוכי: "בדידי הווה עובדה. לפני מספר שנים, הודמן לי ללמוד את סוגיית איסור הפחד עם בחור שנפגע 'פגיעת הלם' לאחר פיגוע קשה. סיפרתי על כך לאחד מרבותי, וזכיתי שהוא האיר את עיני והעמידני על טעותי החמורה. הוא המשיך זאת לאדם המבקר חבר מאושפז בבית חולים עקב זיהום, ומוכיח אותי: 'זכי אינך יודע שישנה מצוות 'ונשמרתם מאוד לנפשותכם'? בכל רגע שאתה חולה אתה עובר על מצווה מהתורה!' ברור שדברים אלו מגוחכים; וכי החולה המסכן אשם בדבר? האם תקיפת החיידק נתונה לשליטתו ובחירתו? כך הדבר בדיוק בנוגע לפחדים הלא-רצוניים התוקפים את האדם. אין זו אשמתו ואין להבהילו באיסורי תורה. הפחדות על איסורים מהתורה אינן מרפאות לא מחלות גופניות ולא מחלות נפשיות. אלו ואלו זקוקים לטיפול יסודי ומקצועי".

בין החיבורים הבולטים בתחום זה, ראוי לציון מיוחד הספר "אבן ישראל - ללמד לבני יהודה קשת"⁹⁷ מאת הרב עודד וולנסקי. הרב וולנסקי, מרבני ישיבת הר המור, עוסק לא מעט בצבאיות ממבט תורני. פעילותו כוללת שיעורים קבועים לאנשי צבא ובנות זוגם, אך עיקר תרומתו לנושא מתבטאת בספרו הנ"ל. חיבור זה, הפופולרי במכילות קדם-צבאיות⁹⁸ ובישיבות הסדר, מעניק משקל רב לסוגיית רוח הלחימה, ובכך משקף את ההכרה התורנית בחשיבותה.⁹⁹

החיבור נכתב בעקבות השתתפותו של הרב וולנסקי עצמו כלוחם במלחמת לבנון הראשונה, ובעיקר בשל אירוע טראומתי בו השתתף במשימת פתיחת ציר והכוח שהיה בו נקלע למארב קשה בו נהרגו ונפצעו רבים. "בשוך הקרב הנורא העקוב מדם", הוא מספר בהקדמתו לספר, "ואוותר אנוכי כמעט לבדי, כמעט אין איש חי עמי, בריא בגופו ובנפשו וממשיך לתפקד. איומת זועת הקרב הנורא רבים חללים הפילה, חלקם חללים ממש וחלקם פגועים בנפשם".

הרב וולנסקי המשיך לתפקד במהלך האירוע ולדבריו היה כמעט היחיד שיכל לתפקד ולא נהרג או נפצע פיזית או נפשית. אולם, אין ספק שהאירוע הטראומתי המתואר שם, בו חבריו הקרובים נפלו ונשמו את נשימותיהם האחרונות תחת ידיו המנסות בכל כוחן ולא מצליחות להשיבם לחיים, האירוע בו כפי שהוא מתאר, נפשו חגרה עוז ונאחזה בכל תעצומותיה, השפיע עליו באופן עמוק להבין את משמעותה הגדולה של הממד הנפשי בלחימה. מניסיונו הקשה הוא הבין שכדי לתפקד צריך בריאות גוף ונפש, והפגיעה יכולה להיות בשני הממדים.

מובן אפוא המקום המרכזי שניתן בספר לחשיבות רוח הלחימה. "כדין מקדים", הוא כותב (עמ' פט), "נתמקד בכמה מהשאלות המרכזיות שהמלחמה מעוררת מצד זוועות נוראותיה, ובראש ובראשונה במה שנוגע לתחושת הפחד, המופיעה אצל הלוחמים בעת מצוקת סערת הקרב, הגורמת לרפות ידיים מוכשרות ומיומנות, אשר לומדו לקרב והוכנו ואומנו למלחמה, למעט ולשבש יכולתן, ולעתים ממנה תוצאות אף לתופעות קשות ומחפירות של תבוסתנות וניסה".

בהמשך (עמ' קפג-רכח), נדרש הרב וולנסקי בהרחבה לחשיבות הכוחות הנפשיים במלחמה. הוא מסביר כי מצוות המלחמה מורכבת משלושה חלקים יסודיים, מעשה

97 מהדורה ראשונה בשנת תשנ"ו, אולם אני מצטט פה ממהדורת תש"ע.

98 יניב מגל, "סרוגים בקנה: סיפור השתלבות הציונות הדתית בצה"ל", ידיעות ספרים 2016, עמ' 181.

99 כתיבתו של הרב וולנסקי מליצית וארוכה. בדברים להלן אצטט מהם בהרחבה יחסית.

המלחמה, נפש הלוחם והכרת הלוחם. נפש הלוחם מבוססת בעיקר, לדבריו, על אומץ הלב ורעות, והוא דן בשניהם בארוכה.¹⁰⁰ בתוך כך, הוא שואל "על איזה מצע יכולה לצמוח להתפתח ולהתגבש יכולת נפשית, מיומנות ומקצוענות, היוצרת את המסוגלות לעמוד איתן אל מול פני הסכנה, להתמודד בנחישות עם קשיים רבים ולהיות יכול להם?". אומץ הלב, הוא מסביר, אינו יצר הרפתקנות, תחרותיות או בושה, אלא "נטייה אל הכללות", כלומר התרגלות לחשיבה מעבר לצרכי הפרט האישיים - למשימות הקולקטיב.

חשיבותו הגדולה של ההיבט הנפשי במלחמה ברורה מאוד אצלו גם מדברים נוספים שם, בין השאר בדברים החשובים הבאים, שקשה למצוא טובים מהם כדי להראות את ההכרה התורנית בחשיבות ההיבט הנפשי במלחמה:

שונה היא מצות המלחמה משאר המצוות במבנה הממשות של חיוניותה המפעלית ובמהותה. כי מכלול חיי הנפש של עושה המצוה על רבדיה השונים, תוקף חוסנו הפנימי ואיכות תודעתו, כל אלה בהוותם בפועל את הבסיס לאפשרות התקיימותה הממשית למעשה, הם בעצם במונן מסוים, חלק בלתי נפרד ממעשה המצוה... הלחימה בפועל, כמקובל במין האנושי, היא תמיד פועל יוצא של התוכן ההכרי והדחף הנפשי העומדים ביסודה ומניעים אותה.¹⁰¹

אולם חשוב לשים לב לנקודה שעלתה גם אצל כותבים אחרים בדברים שראינו עד כה, ושקוּוה לעסוק בה במקום אחר. לדעתו של הרב וולנסקי (בעיקר בעמ' שפז-שצז), ההכרה בחשיבותה של הרוח במלחמה אינה מובילה בהכרח לקבלה והכלה מיידית של צרכי הנפש או להכרה בהם כשיקול מכריע בפסיקה ההלכתית. במקום זאת, הכרה זו

100 דבריו על הרעות כוללים את היבט מסירות הנפש, ובהקשר הזה הוא נוגע בהיתר ההלכתי למסור נפש. אמנם ראה שם (עמ' שעד-שפא) שהוא דן בזוויות הלכתיות של המלחמה ונוגע בזה מהיבטים יותר הלכתיים.

101 בהמשך שם כתב גם: "במצות המלחמה במיוחד בולט תפקידה המהותי היוצר של התשתית התודעתית, בהיותה עצם היסוד ומקור ההתפתחות לממשות החיוניות של העוצמה הלוחמת. כאשר תודעת הלוחם הישראלי תהיה בנויה באופן הנכון, ועולמי המחשבה והרגש המקוריים לו אכן יאירו ויעוררו בקרבו את המשמעות האמיתית של מפעלו, יש לה, לחיוניות עוז הלחימה, יסוד להיבנות ולהתפתח עליו ומקור לינוק ממנו תדיר את הנדרש לאינתות קיומה. אך בהיפקד מקומם של אידיאלי היסוד ממרחב ההכרה, תפגענה ותלכנה גם ההרגשה הבריאה ונחישות הרצון עד שברבות הימים אפשר שתיפול גם רוחו של האמץ שבלוחמים, ויתהוו חלילה מצבים בם תשוח נפשו עד עפר, יכולתו לפעול תקטן ופעילותו הממשית תיפגע, וסופו שיגרום הוא בחולשתו לנזק ממשי למאמץ המלחמה הכללי ולאפשרות להצליח בה."

מדגישה בעיקר את הצורך בחינוך והדרכה ברוח לאומית ותורנית,¹⁰² שתעניק עוז, רוח וגבורה להתגבר על קשיי המלחמה העצומים. "לוחם שהוא ירא א-להים באמת", על פי הספר אבן ישראל, "ישתדל שכל מעיניו בראשית דרכו נתונים יהיו בקיבוץ כל עשתונותיו להיקהל ולעמוד על נפשו, להתייחד עם עצמו, ולהשתדל להתעצם בפנימיותו ולפרוק מעליו את עולה המשעבד, המצמצם, המשפיל, של הנטיה הרואה בפרטיות, בקיומיות הפרטית בפני עצמה, את חזות הכל". כך הוא מסביר את הכישלון הנפשי בלחימת הלוחמים שלא זכו לכך:

כאשר סממנים עכורים ימסכו אל נטית נפשו של הלוחם, תוסט תשומת ליבו מן השאיפה המרכזית למלא את משימתו באופן היותר שלם, אל בקשת הנוחיות הפרטית. הרצון להקדיש את כולו, להשקיע את כל היכולת הגלומה בו, שהוא תנאי הכרחי לעצם האפשרות לפעול באופן מוצלח בתנאי הלחץ הקשים של שדה הקרב ושל מסלולי האימונים המובילים אליו, יתחלף בחמקמקות מרוב העמל והיגיעה הנדרשים כדי למלא בדיוק ובמיומנות המירבית את המשימה. רגל הלוחם, גם כשאין לו נטיות שליליות מוגדרות, דשה בעצם תדיר, יום ושעה שעה, בכל אלה ובתולדותיהם. והם מהווים בעיקרם את נושאי הזהירות הפשוטים, שעל הלוחם להרגיל עצמו מראשית דרכו להתנקות ולהשתחרר מהשפעתם המחלשת ומפגיעתם הרעה. אשרי כל ירא ד' ההולך בדרכיו בתמים, אשר ישכיל לשמור נפשו להיות ניצול מכל אלה ובפח יוקשים זה, המצוי כל כך, לא יכשל ויפול.

היציאה מהחשיבה והרגשה האינדיבידואלית היא הנחוצה ביותר, ולא קבלה והכללה שלה, שזו גם מואשמת על פי דברי הרמב"ם הידועים (מלכים ז, טו):

כל המתרשל במצות המלחמה, ובעיקר מתוך שלא הורגלה נפשו לעמוד במערכותיה, מלבד היותו גורם לעצמו נזק ממשי וחסרון רוחני שבקדושה, מזיק

102 "בעומדו בתחילת דרכו עדיין על מפתנה של המצוה הכללית, ישתדל כל הבא לצבוא צבא ככל אשר יהיה לאל ידו, להשתחרר מכל אותם שוורים של שאור, הנטפלים להידבק בו ולהעכיר את זוך הנטיה הקדושתית המיוחדת לו. כי לא הרי ערך קדושתו כאדם פרטי בישראל כתעצומת מהות קדושתו הכללית, כאשר נחשב הוא כחייל לחלק בלתי נפרד מדבוקת האומה הכללית. מכל סיג של אנוכיות ואהבת עצמו המקטנת והמשפלת, מכל מעכב אשר עתיד להאפיל את בהירות הכרתו הכללית, להעכיר את טוהר הרגשותיו ולהחליש את תעצומות רצונותיו הכלליים ונטיות נדיבות נפשו, בעת אשר יגיע אלי קרב לקיים את המצוה למעשה, יתנקה הוא באומץ וביושר, בחמדה ובזריות רבה... ויפעלו ויבנו ויעצבו את תכונות היותו באמת להתחבר אל יסודי חיוניותה של מצות המלחמה, אל גופי עובדות עבודות ממשיותה, ולהתקדש בקדושתה..."

הוא בכך לכלל כולו, ובזה חמור מחדלו כפל כפליים ונוראה עד למאוד אחריתו... ולא עוד אלא שכל דמי ישראל תלויין בצוארו, ואם לא ניצח ולא עשה מלחמה בכל ליבו ובכל נפשו, הרי זה כמי ששפך דמי הכל, שנאמר: ולא ימס את לבב אחיו כלבבר. והרי מפורש בקבלה: "ארור עושה מלאכת ד' רמיה וארור מונע חרבו מדם".

6. ערכי תורה ללחימה

עד כה סקרנו את ההתפתחות הספרותית והעיונית ביחס לרוח לחימה בהלכה. כעת נתמקד בשינוי ארגוני משמעותי ברבנות הצבאית, הקשור גם להיבט הסמכותי.

למרות ההתפתחות הניכרת בהכרה ההלכתית במשמעות רוח הלחימה, ועל אף שחלק מהפסיקה ההלכתית הגיעה מהרבנות הצבאית, נראה כי עד לנקודה זו, הרב הצבאי והרבנות הצבאית ככלל לא נתפסו כגורמים משמעותיים ואחראיים בפועל למורל הלוחמים. לכל היותר, הם נחשבו כגורמים משניים שיכולים מדי פעם לתרום לעניין.¹⁰³ תופעה זו החלה להשתנות באמצע העשור השני בציר ההתפתחות ששרטטנו, בעקבות מספר שינויים פרסונליים ומבניים.

שינויים אלו החלו תהליך בו התפתח תפקיד הרבנות הצבאית. מגוף שנתפס בעיקר כאחראי על שירותי דת וכשרות, הרבנות הצבאית החלה לקחת על עצמה תפקיד משמעותי יותר בטיפוח הממד הרוחני והערכי של הלוחמים. תהליך זה משקף הבנה גוברת בצה"ל ובחברה הישראלית בכלל לגבי החשיבות של ממדים דתיים בבניית כוח צבאי חזק ומסור.

התחלת השינוי ונקודת המפנה הייתה במינויו של הרב ישראל וייס לתפקיד הרב הצבאי הראשי (רבצ"ר). לאחר 23 שנות כהונה של הרבצ"ר נבון, תקופה שבה מערכת הרבנות הצבאית נתפסה כקופאת על שמריה, הרב וייס יזם מספר שינויים מבניים משמעותיים.¹⁰⁴ אחד השינויים הרלוונטיים ביותר לענייננו היה הקמת ענף חדש: "ערכי תורה ללחימה". לתפקיד ראש הענף מונה הרב צדוק (דוקי) בן ארצי, נווט במילואים בדרגת סא"ל.

103 לשם דוגמה, בפולמוס על תפקיד ותפקוד הרב הצבאי וגיוס בחורי ישיבות הסדר לרבנות הצבאית, משתקפת דמותו של הרב הצבאי כרחוקה מאוד מענייני מורל. ראו: "מספרא לסייפא", ישיבת שעלבים, ניסן תשמ"ו, עמ' 42-47. והשוו לדברים שהובאו לעיל, כגון דברי הרב אבינר בהערה 83.

104 שינוי משמעותי נוסף בתקופה זו היה הרחבת פעילותה הספרותית-הלכתית של הרבנות הצבאית. במסגרת זו הוקם בית מדרש להלכה, אשר תרם לתנופה משמעותית בפסיקה ההלכתית של הרבנות הצבאית. פעילות זו השתלבה בשגשוג הספרותי הכללי שנדון בקטע הקודם.

לכאורה, שינויים אלו מסמנים נקודת מפנה משמעותית בתפקידה של הרבנות הצבאית ביחס לרוח הלחימה. הקמת ענף ששמו "ערכי תורה ללחימה" מהווה הכרה מוסדית בחשיבות הממד הרוחני והערכי בלחימה, ומציבה את הרבנות הצבאית כגורם מרכזי בטיפוח היבטים אלו בקרב חיילי צה"ל. אולם, כפי שכבר הדגשתי, חשוב להבחין בין חינוך והנחלת ערכים ללוחמים לבין דאגה למורל ולרוח הלחימה שלהם. אף שקיימת זיקה ורצף בין ערכים לרוח לחימה, ענייננו מתמקד בוו האחרונה.

למיטב הבנתי, עיקר השינוי בתפקיד הרבנות בתקופת הרב וייס לא היה בדאגה לרוח הלחימה אלא במימוש הערכי והחינוכי בצבא.¹⁰⁵ זאת ניתן לראות מחזון הרבנות בהקמת הענף, משינוי פקודת הארגון בהמשך, ומהתבטאויות הרבצ"ר וייס לאורך השנים.

יש להוסיף כי לאנשי הענף ולרב בן ארצי לא היה ברור מה ייעודו ודרכי הפעולה של הענף,¹⁰⁶ ופעולותיהם השונות היו בגדר ניסוי ותהייה. למרות שמו ההתחלתי של הענף, הם לא הרבו לעסוק ברוח לחימה ובמורל אלא בערכי יהדות כלליים.¹⁰⁷ למרות זאת, בשינויים שהוביל הרב וייס ובהקמת ענף ערכי תורה ללחימה, ישנה התקדמות משמעותית בעיסוק התורני במורל לוחמים. וזאת הן מצד הזיקה שכאמור כן קיימת בין ערכים לרוח לחימה, והן בעקבות פעילות ועיסוק ברוח לחימה שכן התקיימו.¹⁰⁸

התהדקות קשר זה בין ערכי תורה לרוח לחימה הייתה בכהונתו של הרבצ"ר הרב אביחי רונצקי, כפי שנראה בפרק הבא.

ט. הכהן המשותף - הרבצ"ר אביחי רונצקי

1. "עיקר תפקידו של הרב הצבאי הוא חיזוק רוח הלחימה של החיילים"

הרב רונצקי הוא הדמות הבולטת בשינוי המשמעותי של הרבנות הצבאית. הרב רונצקי, שהיה הראשון שמונה לתפקיד הרבצ"ר עם רקע קרבי משמעותי, הביא לרבנות

105 ההנגדה מכוונת כאן בין "צבא" ל"לוחמים". הבחנה זו נובעת מכך שהעיסוק החינוכי נוגע יותר לעצם הגיוס והשירות בצבא, ולא לתפקוד הקרבי עצמו.

אכן, בפעילות הענף, שעדיין היה בשלב של חיפוש וגיבוש ייעודו כפי שצוין למעלה, ניתן מקום נרחב יותר למסרים הקשורים למוטיבציה לשירות באופן כללי. לעיון נוסף בנושא זה, ראו את מחקרו של קמפינסקי, "בפקודת", עמ' 198-199, המפרט את הדגשים בפעילות הענף בתקופה זו.

106 בעיקר ביחס בין פעילות חינוכית בעל מאפיינים דתיים לבין מאפיינים לאומיים וצבאיים יותר.

107 שיחה עם הרב דוקי בן ארצי. וראו גם קמפינסקי, בפקודת הרבנות, עמ' 198-199.

108 קמפינסקי, שם.

הצבאית גישה חדשנית ושונה של תפקיד הרבנות בצה"ל. גישתו, שהתבטאה הן בהצהרותיו הפומביות והן במעשיו, שאפה לשלב באופן הדוק יותר את הרבנות הצבאית בפעילות המבצעית של צה"ל ובחזוק רוח הלחימה של החיילים. תפיסה זו באה לידי ביטוי בשורה של שינויים מערכתיים שיוזם, כמו גם בדוגמה האישית שהציב בפעילותו כרבצ"ר.

מספר פעמים נדרש הרב רונצקי לתפקידו וייעודו של הרב הראשי¹⁰⁹ כך בשאלון שהובא באתר ישיבה "מהו תפקידו של הרב-הצבאי?" השיב הרבצ"ר רונצקי כרב צבאי ראשי מכהן:

עיקר תפקידו של הרב הצבאי הוא חיזוק רוח הלחימה של החיילים, כדי שיוכלו לנצח במלחמה. אמנם, מפקד היחידה אחראי על ניהול הלחימה, אך לשם כך הוא מסתייע באנשי מקצוע. וכמו שיש למפקד אנשי מקצוע שמלמדים את החיילים להפעיל כלי נשק כאלה או אחרים, איש המקצוע שמסייע למפקד בנושא חיזוק רוח הלחימה של החיילים - הוא רב היחידה. על הרב לחזק את רוח הלחימה, על-ידי הנחלת רוח היהדות וערכיה ביחידה, תוך הדגשת המישור הלאומי של הקשר עם ארץ ישראל ועם ישראל לדורותיו... חייל שיש לו הבנה עמוקה כזו של מקומו בעם ישראל, ושל הקשר בין העם והארץ, הוא חייל הרבה יותר טוב, עם יותר תעצומות נפש להתמודד עם כל הקשיים שעוברים על החיילים בזמן המלחמה.

109 ראו גם: קלמן ליבסקינד, "הערכים התהפכו לנו" ראיון פרידה מהרבצ"ר, מעריב, 21 במאי 2010. ושם נכתב:

"הרב רונצקי הולך הביתה בתחושה עצומה של סיפוק אחרי שבפרק זמן קצר השלים את ביצועה של מהפכת ענק ברבנות הצבאית הישנה והמוכרת ולמעשה ברא אותה מחדש. מי שמכירים אותו מספרים שהפער בין התרומה העצומה של חובשי הכיפות ליחידות הקרביות בצה"ל לתדמית הכרסנית שלהם כשהסתפקו בדל"ת אמות השגחת הכשרות במטבח הצה"לי, הוציאה אותו מדעתו.

"עד לפני כמה שנים בצבא לא ספרו את הרבנות", הוא אומר. "אני לא רוצה להגיד דברים יותר חריפים, אבל הרבנות נתפסה כארגון כמעט אזרחי". ביולי 2006 הוא לקח יועץ ארגוני וקיים במשך שלושה חודשים סבב פגישות עם 50 מפקדים בכירים, "כמעט כולם לא דתיים". "שאלתי אותם מה הציפיות שלהם מהרבנות הצבאית. כולם ביקשו ממני תפנה אלינו. אנחנו הלקוחות שלך. לא הדתיים. הם מסתדרים. הם לא צריכים אותך". רונצקי הרים את הכפפה בניסיון לחבר את הרבנות לצה"ל הוא גייס רבנים קרביים ושיגר אותם לשטח להשתתף בתרגילים, לרוץ באימונים, להיות עם החיילים. "אני פחות מתחבר לימי עיון כאלה שיש 300 חיילים ופתאום מגיע איזה קוסם", הוא מסביר. "כשרב יושב במוצב עם שבעה חיילים ומדבר איתם על מה שעובר עליהם, הוא ממלא את תפקידו הרבה יותר טוב".

בהקניית ערכים אלו יש לרב יתרון גדול. הרב הוא מעין "איש ביניים" - הוא לא חייל ולא מפקד, נקודה זו נותנת לו המון חופש פעולה, וזהו כוחו. אני רואה את הרב בעיני רוחי, לא כ"מרצה אורח" שמגיע מדי פעם ליחידה, אלא כחלק בלתי-נפרד ממנה. הרב הצבאי צריך להיות עם החיילים ביום ובלילה, בימי חול ובשבתות, באימונים ובמסעות... בימים אלו אנו מיישמים רעיונות אלו בקורס הרבנים-הצבאיים השלישי שמתקיים בבה"ד 1. כחלק מהקורס, הרבנים-הצבאיים העתידיים, מתאמנים יחד עם צוערים של יחידות קרביות בבה"ד, ועוברים הסמכות שונות שיסייעו להם בתפקידם בגדוד.

עם זאת, אין לשכוח כי ההקפדה על כל התחומים ההלכתיים כשמירת השבת, הקפדה על כשרות ועוד, הם בסיס תפקידו של הרב הצבאי.¹¹⁰

גישה זו מהווה שינוי משמעותי בתפיסת תפקיד הרבנות הצבאית, כפי שניתן לראות בהשוואה לדעותיהם של רבנים אחרים שהשתתפו בשאלון, הרבצ"ר לשעבר פירון, הרב ניר אביב והרב זכריה בן שלמה. זה האחרון הדגיש שם: "הנחת היסוד היא כי הרב הצבאי אינו יכול לעסוק גם בחינוך הגדוד, גם להקפיד שתישמר ההלכה בצורה המקסימלית במסגרת הצבאית וגם להיות לוחם. כנראה משום שבדורנו אין אדם כזה. ככל שירצה להיות 'שלם' ביותר תחומים, כך כל תחום בפני עצמו יהיה שטחי ורדוד".

גישתו של הרב רונצקי באה לידי ביטוי מפורש גם במאמר בכתב העת הצבאי "מערכות",¹¹¹ שפורסם מספר חודשים לאחר סיום כהונתו כרבצ"ר. במאמר זה, שכותרתו "המניע הנפשי להסתערות בקרב", דן הרב רונצקי במניעים הערכיים להסתערות בקרב והתייחס לתפקידם של חיל החינוך והרבנות הצבאית בטיפוח מניעים אלה.

לדו"ח מבקר המדינה על החינוך בצה"ל,¹¹² מסר הרב רונצקי כי לפני כניסתו לתפקיד הרבצ"ר, ערך כשלושה חודשי הכנה במהלכם גיבש את תפיסתו. לדבריו, "חיבור לתקופת המקרא ולצד ההיסטורי של הלאום שלנו שתחילתו כבר בימי אברהם אבינו, יעשה את החיילים טובים יותר". הוא הוסיף כי הרבנות הצבאית בפעילותה החינוכית

110 רבנים שונים, "מהו תפקידו של הרב-הצבאי?", בקישור:

yeshiva.org.il/midrash/12036 (נראה שהמקור הוא בעלון תנועת קוממיות).

ההדגשות שלי.

111 גליון 433, עמ' 62-65.

112 היבטים בנושא החינוך בצה"ל, (דו"ח שנתי 62). ירושלים: משרד מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור.

מילאה "ואקום עצום... התמקדנו בצבא הקרבי... לחיזוק רוח הלחימה... המטרה של הצבא זה לנצח את המלחמה".

בדו"ח המבקר הובאו דברי הרב רונצקי על רקע שינויים ארגוניים שביצע הרב רונצקי כרבצ"ר. ואכן, משנתו¹¹³ של הרב רונצקי על תפקיד הרבנות הצבאית באה לידי ביטוי מעשי במספר שינויים משמעותיים:

- שינוי פקודת הארגון (פק"א) של הרבנות: הפקודה החדשה כללה בין תפקידי הרבנות הצבאית גם "פיתוח התודעה היהודית בנושאים תורניים בקרב מפקדי וחיילי צה"ל - לבנות, להפעיל ולהטמיע תוכניות לפיתוח תודעה יהודית בנושאים תורניים לחיזוק רוח הלחימה של חיילי ומפקדי צה"ל".¹¹⁴

113 ההתייחסות הרחבה במאמר לרב רונצקי נובעת מהשפעתו המשמעותית בנושא הנדון, אך חשוב להדגיש כי לא ערכתי מחקר מקיף של משנתו ודרכו.

בעיון בכתביו, בעיקר בשו"ת "כחיצים ביד גיבור" (שלושה כרכים), ניכר דווקא פחות עיסוק ברוח לחימה ותודעה יהודית ביחס לצבא (ראו למשל חלק ב' עמ' 116, ואזכור לנושא שם עמ' 172, 182), ויותר הערכה חריגה לחשיבות הביטחון וצה"ל (ראו למשל חלק ב' עמ' 166-167, חלק ג עמ' 43-45). בהקשר זה, ראוי לציין את הפולמוס שהתעורר בעקבות חיבורו, כולל ביקורתו של הרב נריה גוטל (מובא ב"כחיצים מיד גיבור" ח"ב עמ' 131-151). יש לציין כי הדיון על מומחיות ופסיקת הלכה בהקשר הצבאי, הנדון שם, רלוונטי גם לטעון העקרוני במאמר הנוכחי.

לגבי הרקע האישי של הרב רונצקי, ייתכן שלניסיונו בבריאות הנפש יש השפעה על עיסוקו ברוח הלחימה. במלחמת יום כיפור, הרב רונצקי היה מ"פ בסיירת שקד, יחידה שרבים מחייליה לקו בנפשם בעקבות המלחמה (ראו: שלמה ולדמן, "הלם קרב", הוצאת סגול 2021). עם זאת, בפלוגה ה' עליה פיקד, כמעט ולא היו הלומי קרב, כנראה בשל אופי הלחימה הדומה יותר ללוחמת החי"ר (שם, עמ' 35). אולם גם שם כמוכבן הורגשה היטב אימת המלחמה, ובראיון לתקשורת על השפעת מלחמת יום כיפור עליו הוא סיפר על חברו דני קליין שהלבינו שערותיו בלילה אחד מאימת המלחמה. "מלחמת יום הדין: רבנים בשדה הקרב, ynet, 12 בספטמבר 2013.

לאורך השנים, הרב רונצקי כתב על הטרואמה של מלחמת יום כיפור והשפעת המורל על הלחימה ("כחיצים ביד גיבור", חלק א' עמ' 159, 164). הוא גם עסק בנושאי בריאות הנפש, כולל אובדנות בצבא ודרכי מניעתה (ראו למשל "כחיצים ביד גיבור", חלק ג' עמ' 67-68). כרבצ"ר, השתתף בפורומים מבצעיים שונים שעסקו באובדנות ונושאים נוספים בתחום בריאות הנפש.

114 בדו"ח המבקר שם נכתב על שינוי הפקודה הזו כמה דברים הרלוונטיים לענייננו: "אגף התכנון במטכ"ל (להלן - אג"ת) אחראי, בין היתר, לקבוע ייעוד, תפקידים, עיקרי הפעלה ומבנה ארגוני לכל יחידה צבאית או מערך, ולממשם בפק"אות המקנות להם תוקף מחייב בצבא. במהלך שנת 2010 ביקשה הרבנות הצבאית לעדכן את הפק"א שלה, לרבות את הייעוד, התפקידים והמבנה הארגוני של המפקדה שלה. אג"ת בחן את הצעת הרבנות הצבאית

- שינויים בהרכב הרבנים הצבאיים: הרב רונצקי דרש שהרבנים הצבאיים יהיו בעלי רקע קרבי.¹¹⁵ ואף פנה לשיבות ההסדר שיפנו את תלמידיהם ששירתו כלוחמים להצטרף לרבנות הצבאית.
- שינוי מהותי בהכשרת הרבנים הצבאיים: בתקופת כהונתו של הרב רונצקי, אף שדיונים בנושא החלו עוד קודם לכן, בוצע שינוי משמעותי באופן הכשרת הרבנים הצבאיים. ההכשרות הותאמו למסלולים צבאיים מקבילים ביחידות אחרות בצה"ל. שינוי זה כלל השתתפות בקורס קצינים בבה"ד בסימום הוענקה לרבנים סיכת מ"מ (מפקד מחלקה) ויכלו להשתתף כקצינים בפעילות מבצעית.¹¹⁶ ושליחת רבנים בדרגת סגן אלוף לקורס פו"ם (פיקוד ומטה).
- הכשרות והשתלמויות נוספות: הוספו הכשרות בתחומי בריאות הנפש, ת"ש וכדומה.¹¹⁷

והפק"א המעודכנת של הרבנות הצבאית אושרה ביולי 2010. בחלק הכללי של הפק"א המעודכנת מצוין, כי היא באה על רקע תמורות שחלו בשנים האחרונות "בחברה הישראלית בכלל ובחברה הדתית בפרט", שאחת מנגזרותיה הייתה "עלייה בכמות החיילים והמפקדים שומרי המצוות המשרתים בצה"ל. לאור זאת נדרשת הרבנות הצבאית להתאים עצמה אל מול המשימות והאתגרים החדשים". על פי הפק"א החדשה, בין הייעוד והתפקידים של הרבנות הצבאית נכלל גם תפקיד של "פיתוח התודעה היהודית בנושאים תורניים בקרב מפקדי וחיילי צה"ל - לבנות, להפעיל ולהטמיע תוכניות לפיתוח תודעה יהודית בנושאים תורניים לחיזוק רוח הלחימה של חיילי ומפקדי צה"ל".

יודגש, כי בפק"א של הרבנות הצבאית משנת 2005 העיסוק בתודעה יהודית נכלל במסגרת תפקידיו של ענף ערכי תורה לחימה ברבנות הצבאית, שם נכתב, כי בין תפקידי הענף גם "לפעול לטיפוח ולהחדרת תודעה יהודית ומורשת ישראל בקרב חיילי צה"ל". בפק"א המעודכנת משנת 2010 נקבע העיסוק בתחום התודעה היהודית בין הייעוד והתפקידים של הרבנות הצבאית עצמה, וגם שמו של ענף ערכי תורה לחימה שונה לענף תודעה יהודית; וכן הוקם מדור ערכי תודעה יהודית (עתי"ד), אשר הוכפף לענף תודעה יהודית.

115 על כך ועל הדברים הבאים כתב בחיבורו האוטוביוגרפי "רשימות חיי", איתמר תשע"ז, עמ' 73-90.

116 הרבצ"ר רונצקי הוביל בדוגמה אישית במעורבותו בפעילות השטח. דוגמאות בולטות לכך נראה בסמוך בהצטרפותו להקפצה בשבת ובהשתתפותו במבצע "עופרת יצוקה". באופן כללי, כהונתו התאפיינה בנוכחות משמעותית בשטח וביצירת קשר הדוק עם הדרגים הטקטיים והכוחות הלוחמים. תיאור מפורט של גישתו זו ניתן למצוא בספרו האוטוביוגרפי "רשימות חיי" (עמ' 86).

117 ראוי לציין שני היבטים נוספים, במובן מסוים מנוגדים, בפעילות הרבנות הצבאית בתקופה זו: 1. השתתפות קציני הרבנות הצבאית ביום ספורט לקצינים, המדגישה את המאמץ לשילוב הרבנות בפעילויות הצבאיות הכלליות. 2. מאמציו של הרב רונצקי לשיפור האוריינות התורנית של הרבנים הצבאיים. כפי שמציין קמפנסקי ב"בפקודת הרבנות" (עמ' 86).

- החלפת שם מש"ק הדת למש"ק יהדות (ולאחר מכן למש"ק מו"ר - מסורת ורוח).
- שינוי במבנה הרבנות למחלקה ולמטה, כמקובל בחילות צה"ל.

מבין כל השינויים והפעולות, שני אירועים מהווים את הביטוי המעשי המשמעותי ביותר לגישתו של הרב רונצקי בנוגע לתפקיד הרבנות הצבאית בחיזוק רוח הלחימה: נסיעתו של הרבצ"ר בשבת למשימה מבצעית ותפקודה של הרבנות הצבאית במהלך מבצע "עופרת יצוקה". אירועים אלו המחישו באופן מוחשי את המעורבות הישירה והאקטיבית של הרבנות הצבאית בפעילות המבצעית של צה"ל, וסיועה לצרכים המוראליים של הכוחות הלוחמים.

2. הצטרפות הרבצ"ר להקפצה בשבת

אירוע מפתח בכהונתו של הרבצ"ר רונצקי, שהמחיש את גישתו ועורר מחלוקת, התרחש בערב פסח שחל בשבת (19 באפריל 2008). הרב רונצקי, ששהה עם לוחמים בדרום הארץ, הצטרף למפקדים שהוקפצו לרצועת עזה בעקבות דיווח על חדירת מחבלים. במהלך השבת, המשיך לביקורים ביחידות נוספות וחזר לבסיס.

כשבועיים לאחר מכן, פרסום האירוע באתר "בחדרי חרדים" עורר סערה ציבורית. הכותרת "מדוע הרב הצבאי הראשי חילל את השבת?" לוותה בביקורת חריפה. פיני איזק (סא"ל במיל' ויו"ר קרן לה"ב), טען כי מדובר ב"נסיעה מיותרת" המהווה "נזק עצום לערכי הדת בצה"ל, והרב רונצקי מפר ומפרק מדיניות ופסיקות קודמיו ונראה כי ישאיר אחריו בצה"ל 'אדמה חרוכה' בכל הקשור לערכי דת". איזק השווה זאת למקרה היסטורי בו הרב גורן נזף בחייל שהצטרף לסיור בראש השנה לתקיעת שופר.

גם בעיתון החרדי "המודיע" תקפו את הרבצ"ר רונצקי, בידיעה נכתב כי "הידיעה על חילול השבת המחפיר של מי שנושא בתפקיד הרב הראשי לצה"ל הגיעה לסופרו הצבאי של 'המודיע' כבר במוצאי חג הפסח, היא נשמעה כלא אמיתית, אך הוכחה כאמיתית על ידי קצינים וחיילים שראו אותו". ובהמשכה דווח על גורמים חרדים במועצת הרבנות הראשית שמתכוונים לדרוש את הדחת הרבצ"ר.

הביקורת נשמעה בעיקר מהעיתונאות החרדית, אולם גם מקרב רבנים צבאיים והצינונות הדתית. ובעקבותיה כתב הרבצ"ר רונצקי אגרת לרבנים הצבאיים ובה חזר ופרש את משנתו. כך כתב:

(154), הרב רונצקי פעל לא רק להגברת המעורבות הצבאית של הרבנים, אלא גם לחיזוק יכולותיהם התורניות.

ברצוני להרחיב ולפרט בעניין יציאת הרב הצבאי יחד עם היחידה לפעילות מבצעית בשבת. ההתייחסות לעניין זה נגזרת מהבנת תפקיד הרב ביחידתו. ובכן, עוד בימי קדם אנו פוגשים את הרב הצבאי בדמותו של הכהן משוח המלחמה. אותו רב, הכהן, ניצב בפני הלוחמים טרם יציאתם לקרב ונוסך בהם רוח לחימה, ובהמשך - אף יוצא עימם לשדה הקרב. אם כן, משימתו העיקרית של רב היחידה היא חיזוקם של הלוחמים. חיזוק זה הינו הכרחי ונחוץ ביותר לניצחון בקרב, מפני שכידוע, ההסתערות אל מול פני האויב וחירוף הנפש אינם טבעיים לאדם, ובוודאי לא לחיילנו הצעירים. ממילא, רב המעורה היטב ביחידותיו, המשתתף עימם באימונים ובתעסוקות המבצעיות, יכול לסייע מאוד להתגבר על מצוקות נפש ומשברים המאפיינים בעת שכזו. אפשר לדמות עניין זה לחולה שיש בו סכנה. שאנו יודעים בוודאות שהבאת קרוביו יכולה לסייע לשיפור מצבו. ממילא, קל וחומר שיש להתיר במקרה זה שהרי כאן מדובר בחיזוק רוחם של הלוחמים - דבר המשפיע באופן ישיר על הצלחת המבצע, וזה הרי חשוב לאין ערוך מחייו של היחיד.

הסברו של הרב רונצקי עורר ביקורת נוספת בתקשורת החרדית, והדיון בנושא המשיך להתפתח.

כשנה לפני האירוע, כתב הרב רא"ם הכהן מאמר המתיר לרב צבאי לנסוע בשבת. הרב רא"ם, הזכור מפסיקת הגרש"ז אוירבך שחייל שבגדיו מלוכלכים לא יילחם היטב, החליט באותה עת שלא לפרסם את המאמר. עצם כתיבת המאמר ואי-פרסומו מלמדים אותנו רבות כשלעצמם.

בעקבות הפולמוס שעוררה נסיעת הרבצ"ר רונצקי, החליט הרב רא"ם לפרסם את המאמר ולתמוך בעמדתו.¹¹⁸ המאמר פורסם בעלון "שבת בשבתו", ובו נכתבו דברים חשובים:

על מנת לענות על שאלה זו יש להקדים ברור ביחס לתפקידו של הרב הצבאי. אם התפקיד של הרב הצבאי הוא רק סיפוק צרכי הדת של החיילים הדתיים על מנת שלא יכשלו בעבירה... ברם, הבנה כזו של התפקיד מתאימה אולי לצבא האמריקאי ולא לצבא ומדינה יהודים השואפים שהתורה תהיה נר לרגלם. בצה"ל תפקיד הרב הצבאי דומה לזה של "כהן משוח מלחמה" ויש לראותו כחלק אינטגרלי ממפקדת היחידה...

מעבר לזה, אחד מתפקידיו של הרב הצבאי הוא לדאוג לרוח הלחימה ובוודאי יש בזה גדר של פיקוח נפש. עניין פיקוח נפש רלוונטי גם לעיסוק בחללים תחום

שכמה מגדולי הפוסקים התיירו לעסוק בו בעת לחימה בשבת במקרים מסוימים משום שזהו חלק אינטגרלי מן המלחמה...
 סיכום: הרב הצבאי הינו חלק ממפקדת היחידה. בהקשר זה יש לציין כי טוב עשה הרב הצבאי הראשי שהיקנה לרבנים הצבאיים הכשרה של קצין בצה"ל. היות שאנחנו עוסקים במלחמה יש לנהל את הפעולות המלחמתיות בשבת כשם שמנהלים אותה ביום חול.¹¹⁹

הפולמוס נמשך גם בשנים שלאחר מכן, הן בהתייחסות ישירה לנסיעת הרב רונצקי והן בדיון בעצם הסוגיה של נסיעת רב צבאי בשבת. נושא זה שב ונידון זמן לא רב לאחר מכן, במבצע 'עופרת יצוקה' - שיידון בחלק הבא.

3. מבצע 'עופרת יצוקה'

מבצע 'עופרת יצוקה' מהווה ציון דרך משמעותי בהתפתחות פעילות הרבנות הצבאית בתחום רוח הלחימה בצה"ל. שני היבטים מרכזיים, הקשורים זה בזה, מדגישים את חשיבות המבצע בהקשר זה: העמקת המעורבות המעשית של הרבנות הצבאית והתחדשות הדיון ההלכתי בנושא נסיעת רבנים בשבת.

העמקת המעורבות המעשית של הרבנות הצבאית: בהובלת הרבצ"ר רונצקי, חל שינוי דרמטי בהיקף ובאופי פעילות הרבנות הצבאית בשטח. רבנים צבאיים הגיעו לשטחי הכינוס ואף לקו החזית בכמות חסרת תקדים, מעניקים תמיכה רוחנית ומוראלית ישירה לחיילים. פעילות זו, שחרגה משמעותית מהנהוג במבצעים קודמים, תרמה באופן מובהק לחיזוק רוח הלחימה והמורל בקרב הכוחות הלוחמים.¹²⁰

מבצע "עופרת יצוקה" הצית מחדש את הדיון ההלכתי והמעשי בסוגיה הרגישה של נסיעת רבנים צבאיים בשבת. הרב הצבאי הראשי נקט עמדה מעשית ברורה, כאשר נסע בשבת והנחה את הרבנים הצבאיים לעשות כן בעת הצורך.¹²¹ עם זאת, התעוררה מחלוקת פנימית בקרב הרבנות הצבאית, שהתבטאה לאחר מכן גם במאמרים בכתב העת "תחומין".

הרב זאב רונס,¹²² אחד מהרבנים הצבאיים ששהו בשטח, חווה את הדילמה האם לנסוע בשבת עבור הרמת המורל של החיילים. בשבת שלפני הכניסה הקרקעית, שהה יחד עם

119 קובי נחשוני, "הרב הכהן: רב צבאי חייב לנסוע עם הגדוד לשבת", ynet, 5 ביוני 2008. ניתן לקרוא בקישור: ynet.co.il/article/3552180.

120 ראו: "רבנות בקו הראשון", בשבע כ"ו בטבת תשס"ט.

121 ראו במאמר הרב"צ בחברות ברזל בשם הרב אבינר (אסיא חרבות ברזל, עמ' 52).

122 ראו גם מאמרו: "תיאום כוונות - כוונת הלוחם בעת הלחימה", מחניך ב תשסח.

שני רבנים נוספים בבסיס ליד הגבול, עם מאות חיילים שעמדו לקראת כניסה למה שנחזה כלחימה קשה. הרבנים העבירו את היום בשיעורים ובשיחות חיזוק, ובשבת אחר הצהריים, כשהחיילים קיבלו פקודה לנוע לכיוון הגבול, התלבטו הרבנים האם להצטרף לנסיעה.

לאחר התייעצות, החליטו הרבנים להצטרף לנסיעה, מצוידים בספר תורה. בחניון הכלים, חוו הרבנים רגעים מרגשים כאשר החיילים ביקשו להתחבק עם ספר התורה ולקבל ברכות. הרב רונס מתאר כיצד פרשו טלית מעל ראשי החיילים ובירכו את הציבור, וכיצד חיילים רבים הביעו את הערכתם לנוכחות הרבנים ולברכתם.¹²³

עם זאת, הרב החטיבתי מתח ביקורת על החלטת הרבנים לנסוע בשבת ולהביא עמם ספר תורה. הרב יצחק רונס, אחיו של הרב זאב, סיפר: "אחי ביקש לשמוע את דעתי על הסיפור מבחינת הלכות שבת, שכן הם קיבלו נזיפה מהרב החטיבתי על כך שהורו לעצמם היתר להביא עמם ספר תורה לנסיעה שכל כולה בעייתית בעיניו מהחל ועד כלה. הוא לא קיבל, למשל, את טענתם כי יש להשוות את נסיעתם להצטרפותו של הבעל לילדת הנוסעת בשבת לבית החולים".¹²⁴

לאור דברי הרב החטיבתי, הרב זאב רונס חש נקיפות מצפון, למרות שפעל בהתאם להנחיות הרב הצבאי הראשי. אחיו חיזק את ידיו ואמר לו שלדעתו הסיפור כולו מרגש ומהווה קידוש ה' גדול.

בעקבות האירוע, פרסם הרב יצחק רונס מאמר מקיף בכתב העת "תחומין"¹²⁵ תחת הכותרת "עידוד חיילים היוצאים לקרב תוך חילול שבת". במאמרו, הוא דן בתקדימי הפסיקה המכירים במורל הלוחמים כפיקוח נפש, משווה למקרה של יולדת, מנתח את הגדרת המלחמה ההלכתית, ומזכיר את מקום רוח הלחימה במקרא ותפקיד הכהן משוח מלחמה. בהסתמך על אסמכתאות אלו ועדויות מהשטח, מסכם הרב יצחק רונס כי יש להתיר, ואולי אף לחייב, את נסיעת הרבנים עם הלוחמים בשבת, הן מצד הלכות המלחמה והן מצד ההשפעה החיונית על מצב רוחם של החיילים.

כזכור, המתיר הראשון לפנות חללים במלחמת יום הכיפורים היה הרב יהושע בן מאיר, בהיתר שהיווה את תחילת התמורה הגדולה בהכרה ההלכתית. כפי שנראה גם ביחס

123 ראו: הרב זאב רונס, "רב צבאי - 'משוח מלחמה'?!", בעין חינוכית 53, י"ט בטבת תשס"ט.

124 "רבנות צבאית - לא מה שחשבתם - רב צבאי ככהן משוח מלחמה", בלוג "רב צעיר", 10 בינואר 2009, בקישור: bit.ly/3X7RmC2. תודתי לרב יצחק רונס שהפנה אותי למקור זה.

125 תחומין כט, עמ' 453-461.

לדיון האקטואלי במלחמת 'חרבות ברזל', הרב בן מאיר חש זיקה אישית ואחריות לפסיקה ההלכתית בנושא זה.

למאמרו של הרב יצחק רונס כתב הרב בן מאיר מאמר תגובה¹²⁶ ובו התנגד נחרצות להיתר נסיעת רבנים בשבת. הוא סיפר על חששו של הגרש"ז אויערבך, שהובא לעיל, מפריצת גדר שתביא להיתרים שונים כגון בישול אוכל חם לחיילים בשבת במהלך מלחמה. הגרש"ז אמר כי "נדרשת יראת שמים אמיתית כדי להבחין בין המקרים השונים". הרב בן מאיר סיפר כי באותה עת, דאגתו של הגרש"ז מההשוואה לבישול בשבת נראתה לו רחוקה - "מי הוא זה ואיזה הוא שיהיה להקיש בין הדברים". אולם, הנה מתברר לו שחששו של הגרש"ז היה נכון.

בתגובתו, חלק הרב בן מאיר על היתר הנסיעה לרב צבאי בשבת. הוא טען שההיתר לחלל שבת עבור צרכים מורליים אינו חל על צרכי הנפש הרגילים בלוחמה, ככל שהיא קשה ובלתי רגילה במהותה. לדבריו, ההיתר תקף רק במצב טראומתי חריג ויוצא מן הכלל מאוד,¹²⁷ שבו הצרכים הנפשיים מהווים פיקוח נפש אמיתי ומותר לחלל עבורם שבת.

בסיכום דבריו ולהלכה למעשה, כתב הרב בן מאיר:

על כן, ככלל, אין לפנות חללים בשבת אפילו במצב מלחמה. ישנם מצבים מאוד חריגים, שבהם ניתן לחלל שבת לצורך פינוי חללים במצבי מלחמה, אבל זהו

126 תחומין ל', עמ' 82-86. המאמר פורסם ביתר הרחבה בספרו מפיקודך אתבונן פרק ח'.
127 אביא כאן את הערת עורך תחומין (הרב יצחק ברט) על דבריו ואת תגובתו של הרב בן מאיר. הרב ברט: "נראה שבמצבים קיצוניים, כדוגמת מלחמה גם בעיות מינוריות ושגרתיות עלולות לגרום לפגיעה חמורה בתפקוד, מעין יולדת שהריחה שנחשב לפקו"נ. וכעין זה, אמר הרש"ז אוירבך לרב רא"ם הכהן שמותר לנסוע בשבת במלחמה כדי להביא לחיילים מדים נקיים (התורה המשמחת עמ' 161). ובכלל, בפקו"נ של ציבור, קבעו הר"ש ישראלי (עמוד הימיני סי' יז) והר"ש גורן (בספר תורת הרפואה) שאם ביום מן הימים ימות אפילו חייל אחד כיון שנלחם פחות טוב בגלל היעדר שיחת מוטיבציה, הרי מתיר הדבר את כל נסיעות הרבצ"ר בשבת לעריכת השיחות בכל הזמנים ובכל המלחמות. ראה על כך במאמרי גדרי פקו"נ ציבורי, תחומין כט, עמ' 386".

תגובת הרב בן מאיר: "באשר לסיפורו של הרב רא"ם, הדברים כפי שצוטטו מפיו אכן צריכים עיון. באשר לדברים המובאים בשם הר"ש ישראלי והר"ש גורן, יש לברר היטב את דבריהם. אציע לקורא הנבון לתאר לעצמו את צביונה של השבת במדינה ובצה"ל, אם תאומץ גישתו של העורך. הרי המדינה נמצאת מיום הקמתה במאבק קיומי מתמשך, ואין ספק ש"ביום מן הימים ימות אפילו חייל אחד כיון שנלחם פחות טוב", שכן לא התאמן בשבת, או כי לא היה לו אוכל חם בשבת, או בגלל היעדר מוטיבציה מחמת היעדר סרט או צוות בידור בשבת. ניתן להמשיך ולתאר תחומים רבים נוספים שבהם תיעקר השבת מצה"ל וממוסדות המדינה אם נאמץ שיקול זה".

היוצא מהכלל ולא הכלל... ג. הרמת מוראל הכוחות הלוחמים, ואף סילוק אי נוחות רבה שאינה פוגעת ביכולת הלחימה, אינה מתירה חילול שבת. ד. אין ספק שפעולות הנעשות בשבת הבאות לסייע לכוח צבאי שיכולת התפקוד שלו נפגעה עקב אירועים חריגים, כאשר הכוח הזה צריך לחזור ללחימה - מותרות. ישנם מצבים שמותרות פעולות כאלו אף במידה והכוח אינו מיועד לחזרה מיידית ללחימה... ה. כמובן שאין היתר לרב צבאי לחלל שבת לצורך 'שיחה' או נוכחות עם כוחות היוצאים לקרב.

4. שיח משוח, סיכום

עם התגברות ההכרה בחשיבות רוח הלחימה, התחזקה גם ההסתמכות על דמות כהן משוח המלחמה המקראי כמקור השראה ורלוונטיות.¹²⁸ הרב רונצקי, יותר מכל, ראה את הרב הצבאי כממשיך דרכו של הכהן משוח המלחמה. בהסברו המובא לעיל להצטרפותו לכוח לוחם בשבת, כתב: "עוד בימי קדם אנו פוגשים את הרב הצבאי בדמותו של הכהן משוח המלחמה. אותו רב, הכהן, ניצב בפני הלוחמים טרם יציאתם לקרב ונוסך בהם רוח לחימה, ובהמשך - אף יוצא עימם לשדה הקרב. אם כן, משימתו העיקרית של רב היחידה היא חיזוקם של הלוחמים".¹²⁹

השפעתו בעניין זה על השיח התורני, בעל פה ובכתב, הייתה ניכרת. בתקופת כהונתו של הרב רונצקי, השיח על כהן משוח המלחמה התעצם משמעותית, עם אזכורים רבים ותכופים.

לא בכדי, תקופה זו התאפיינה בהכרה גוברת, הן בציבור והן בקרב תופסי התורה, בחשיבותה של רוח הלחימה ובאחריות הרבנים לטפחה.¹³⁰ בהתאמה, חלה התפתחות הלכתית משמעותית. פורסמו הנחיות והוראות הרב הצבאי הראשי, וכפי שראינו,

128 קודם לכן ובמקביל לדיון בתפקיד הכהן המשוח, נדונו דבריו, ובפרט הפסוק המפורסם שהוזכר לעיל: "וְאָמַר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קְרִבִּים הַיּוֹם לַמִּלְחָמָה עַל אִיְבֵיכֶם אֵל יְרֵךְ לְבַבְכֶם אֵל תִּירָאוּ וְאֵל תַּחְפוּזוּ וְאֵל תַּעֲרָצוּ מִפְּנֵיהֶם" (דברים כ, ג). חשיבות מיוחדת ניתנה לפרשנותו הידועה של הרמב"ם על פסוק זה, אשר הפכה לעיקרון מכונן ביחס הדתי למלחמה. לדוגמה מעשית ראו את תיאור מלחמת יום הכיפורים בספרו רב-ההשפעה של הרב חיים סבתו, "תיאום כוונות" (ידיעות ספרים 2013, עמ' 163-164).

129 גם בקבצי הדרכה פנימיים למרצי ענף תודעה יהודית באותה עת נכתבו משפטים המשווים את הרבנות הצבאית לכהן משוח מלחמה. לדוגמה: "כאשר דווקא הכהן משוח המלחמה (ובמקרה שלנו: הרבנות) שולח את החייל הישראלי לקרב... וכן "ככהן משוח מלחמה עלינו להעמיד קו חינוכי ברור...".

130 במקביל, התפתחויות פוליטיות הובילו לכך שהימין, ובפרט הציגונות הדתית, ביטא עמדות ניציות יותר.

בזירות השיח התורני, מכתב העת "תחומין" ועד עלוני השבת, הופיעו דיונים המכירים בחשיבות רוח הלחימה ומציעים היתרים הלכתיים בהקשר זה. עם זאת, חשוב לציין כי הרב רונצקי זכה גם לביקורת על דרכו ולא-הסכמה הלכתית, לא רק מהחוגים החרדיים אלא גם מחלק מאנשי הרבנות הצבאית והציונות הדתית.

ביקורת זו מעלה שאלות לגבי הטענה שתקופת כהונתו של הרב רונצקי מסמנת נקודת מפנה מוחלטת. ההמשכיות של גישתו אינה מובנת מאליה, וייתכן שנכון יותר לראות בה נקודת שינוי שטרם התקבעה במלואה. בחלק הבא נבחן את ההתפתחויות שחלו לאחר תקופת כהונתו, כדי להעריך את מידת ההשפעה וההמשכיות של גישתו.

י. מכהונת הרב רונצקי עד מלחמת 'חרבות ברזל'

1. עת בט"ש

בשנים שלאחר כהונתו של הרב רונצקי ועד למלחמת 'חרבות ברזל', לא התרחשו מלחמות בקנה מידה גדול, אם כי התקיימו מבצעים מוגבלים, כשהבולט ביניהם היה מבצע "צוק איתן".¹³¹ כפי שידגש בהמשך, ההכרה במוטיבים הנפשיים של הלוחמים נושאת משמעות מכרעת לאור הניסיון והמציאות בשטח. בתקופה זו, בחסדי השם, לא התרחשו אירועים חריגים רבים שהמחישו את המחיר הנפשי של הלחימה.¹³² עם זאת,

131 במהלך המבצע פרסמה הרבנות הצבאית הראשית לרבני היחידות הנחיות שונות, ביניהן "הצטרפות רב/מרצה לכוחות לוחמים בשבת":

1. רוח הלחימה של הלוחמים הינה מרכיב חיוני בלחימה. חיזוק רוח הלוחמים הוא מצווה מן התורה.
2. רב/מרצה רשאי ללוות כוח היוצא ללחימה ביום שישי, אף אם הצטרפותו אל הכוח תחייב אותו לחזור למקום מבטחים בשבת משום פיקוח נפש.
3. אם הכוח יוצא ללחימה בשבת, יצטרף הרב/המרצה לאוטובוס של הלוחמים, אך לא ייסע ברכב נפרד. אם הרב נפרד מן הלוחמים בשבת, ועל פי הנחיות הביטחון עליו להתפנות למקום מבטחים, הוא רשאי לעשות זאת בשבת (מובא ומוסבר במאמרו של הרב יעבץ שיידון להלן).

בנוסף, אישר הרב אייל קרים, אז רמ"ח הרבנות, את בקשת חיל החינוך והלהקות הצבאיות והתיר להן להופיע בפני חיילים בשטחי הכינוס ובבסיסים השונים, למרות שמדובר בתקופת "שלושת השבועות" - תקופת אבלות בה אסור או נהוג שלא לשמוע מוזיקה מבחינה הלכתית, וזאת כדי לחזק את מורל הלוחמים ואת רוח הקרב (יונתן אוריך, "הרבנות הצבאית הראשית התירה לקיים הופעות לחיילים", מקור ראשון, 20 ביולי 2024).

132 יש לציין כי ייתכן שדווקא היעדר אירועים משמעותיים בתקופה זו עלול להעצים את הקושי כאשר הם מן מתרחשים, ואף להגביר את האתגרים במבצעים מצומצמים יותר, במיוחד לאור הרגישות הנפשית המוגברת בעת הזו.

כפי שיתואר בפרק הבא, השיח התורני והבית-מדרשי בנושא המשיך להתפתח גם בתקופה זו.

בנוגע לתפקיד הרבנות הצבאית, ראינו כי בתקופת כהונתו, הרב אביחי רונצקי שאף לשנות את אופייה, בכוונו אותה לאוריינטציה צבאית יותר, עם דגש על טיפוח רוח הלחימה ונוכחות בקרב הלוחמים בשטח. גישה זו עמדה בניגוד מסוים לתפקוד המסורתי של הרבנות הצבאית, שהתמקד בענייני דת וקבורת חללים, אם כי הגבולות בין התפקידים החלו להיטשטש עוד לפני תקופתו.

בשנים שלאחר מכן, בהן כיהנו כרבנים צבאיים ראשיים הרב רפי פרץ והרב אייל קרים, נמשך הדיון הציבורי בתפקיד הרבנות הצבאית. אחד מרגעי השיא בדיון זה היה החלטת הרמטכ"ל אייזנקוט להוציא את ענף תודעה יהודית מאחריות הרבנות הצבאית.

לאור הדיון הציבורי והביקורות השונות שהוזכרו בפרק הקודם, עולה השאלה האם הרבנות הצבאית המשיכה במגמה שהתווה הרב רונצקי. נראה כי העיסוק התורני בסוגיית רוח הלחימה אכן נמשך, ומבחינה פורמלית ועקרונית הרבנות הצבאית המשיכה לתפקד ככהן משוח מלחמה.¹³³ עם זאת, בהיעדר הדחף המשמעותי של הרב רונצקי, ניכר כי הרבנות הייתה פחות אקטיבית בשטח ובעשייה הצבאית, ויותר התמקדה בתפקידיה המסורתיים.

2. בבית המדרש

כאמור, לאורך השנים, המשיך והתפתח העיסוק בבתי המדרש בנושאי רוח הלחימה והמורל. באופן טבעי, בתי המדרש, ובפרט הרבנות הצבאית, המשיכו לעסוק בסוגיות ההלכתיות הנוגעות לרוח הלחימה. במהלך תקופה זו, נכתבו לפחות חמישה מאמרים על ידי אנשי הרבנות הצבאית בנושא זה.

כתב העת "מחניך" הוא פרסום פנימי ולא מייצג של הרבנות הצבאית, על כן אין לראות בו כמבטא מדיניות של הרבנות הצבאית אלא כמשקף את העיסוק התורני בסוגיה זו בבית מדרש של רבנים צבאיים. בכרך ו' (תש"פ) פורסם מאמרו של הרב נתן קוטלר בכותרת "חיזוק ומניעת פגיעה מוראלית בהלכה". במאמר זה, דן הרב קוטלר בסוגיית ההסתכנות מטעמים מוראליים (כפי שנדון לעיל). בין היתר, הוא מצטט את הרב יעקב

במקביל, ככל שגברה המודעות לבריאות הנפש בציבור הדתי, היא הפכה גם לחלק מההכנה לגיוס. דוגמה לכך ניתן למצוא בשיעורו של הרב אלישע אבינר (כשנה קודם 'צוק איתן') בישיבת מעלה אדומים בנושא "הכנה רוחנית ונפשית למלחמה", בו דן בחשיבות ההכנה המנטלית על פי התורה.

אריאל שכתב: "כשם שאנו חוששים מפני העלאת המוראל של האויב כן חובתנו להבטיח את העלאת המוראל של חיילינו. המוראל הוא מרכיב חשוב במלחמה".

המאמר גם מנסה להגדיר ולקבוע כלל לגבי מהו צורך מורלי המוגדר כפיקוח נפש: "ישנם מקרים שבהם המוראל מהווה שיקול הלכתי מכריע להתיר חילול שבת, אולם ישנם מקרים שבהם המוראל אינו מהווה שיקול הלכתי מכריע להתיר חילול שבת. האם ניתן להצביע על חוקיות או כלל מסוים? נראה שהכלל הוא כדלהלן: יש לחלק בין מקרים שבהם ישנה פגיעה במוראל, לבין מקרים שישנו צורך בהעלאת המוראל. במקרים הראשונים הפגיעה במוראל מצדיקה חילול שבת. אבל במקרים האחרונים, העלאת המוראל אינה מצדיקה חילול שבת".

הרב קוטלר מדגים את הכלל: "לדוגמא, כאשר ישנם חללים המוטלים בשטח בשבת, הימצאותם בשטח מוכחת כמשפיעה לרעה על הלוחמים ולכן יש לחלל שבת כדי למנוע פגיעה במוראל הלוחמים. לעומת זאת, נסיעת רב צבאי בשבת כדי להעלות את מוראל הלוחמים, היא שאלה מורכבת הרבה יותר, מכיוון שאין הוכחה כי הימנעותו של הרב הצבאי מנסיעה בשבת תשפיע לרעה על מוראל הלוחמים, אלא לכל היותר נסיעתו תסייע להעלאת המוראל".

בכרך ח' (תשפ"ב) של "מחניך" פורסם מאמר נוסף בעניין, "רוח לחימה כשיקול הלכתי" מאת הרב אברומי לוי. במאמר דן הרב לוי בסוגיה מכמה היבטים, סקר כמה מפסקי הזמן, ולבסוף כתב:

על רב צבאי מוטלת אחריות רבה בתחומים רבים כדוגמת תחומי הכשרות, הלכה, שבת, חגים, שיעורי תורה, הטיפול בחללי צה"ל ועוד ועוד. האחריות מוטלת עליו הן בימי שגרה והן בימי חירום.

כרב צבאי, בעוסקי בכתובת מאמר זה, התחדד עבורי מחדש את הידוע והברור: החוסן הנפשי ורוח הלחימה של חיילי צה"ל הינו קריטי להצלחה במשימה. רב צבאי הנמצא בקשר קבוע עם חיילי היחידה שלו, יודע עד כמה הוא בעל השפעה לחיזוק המוטיבציה של החיילים והינו בעל השפעה על חוסנם בימי שגרה ובוודאי שברגעי חירום. על הרב צבאי לא לשכוח שיחד עם עיסוקיו הרבים והמבורכים עליו לסייע למפקדים במשימה חשובה זו - חיזוק החוסן הנפשי ורוח הלחימה של חיילי צה"ל.

בסקירת פסיקת הזמן בנושא הזכיר הרב לוי מאמר שכתב הרב דודי גרינפלד מבית המדרש של הרבנות הצבאית על נושא זה, הוא ציין שהרבצ"ר הרב אייל קרים שלא פרסם תשובה מפורשת בעניין זה הסכים למסקנות המאמר. המאמר, עוד ציין, לא פורסם ברבים.

מאמרו של הרב דודי גרינפלד, ראש בית המדרש להלכה ברבנות הצבאית, "נסיעת רב צבאי בשבת לצורך חיזוק הרוח בעת לחימה" אכן לא פורסם,¹³⁴ אך בכל זאת נציין שבמאמר ישנו דיון רחב על גדרי יישוב הדעת כפיקוח נפש באופן כללי וגם בהקשר המלחמתי. הרב גרינפלד מקבל את דעתו של הרב יהושע בן מאיר, שאין להתיר באופן גורף נסיעות רב צבאי בשבת,¹³⁵ אולם כן מתיר לנסוע באמצעות נהג גוי או להצטרף לנסיעת היתר.

מאמר נוסף בנושא זה, "הצטרפות רב צבאי ללוחמים וחזרתו בשבת", נכתב על ידי הרב יצחק מאיר יעבץ, איש הרבנות הצבאית במילואים, ופורסם בכרך לח של כתב העת "תחומין". במאמרו, הרב יעבץ מסביר את הנחיות הרבנות הצבאית שניתנו במהלך מבצע "צוק איתן".

בדומה לכותבים קודמים, הרב יעבץ פותח בהדגשת חשיבות המורל ותפקידו המשמעותי של הרב הצבאי בהענקת עידוד רוחני, שהשפעתו הגדולה ניכרת ממלחמות ישראל המתוארות במקרא ועד ימינו אנו.

תפקיד זה של הרב, כותב הרב יעבץ, מעלה דילמות הלכתיות חמורות כאשר הלחימה מתנהלת בשבת. לדבריו יש שלוש גישות עיקריות להתמודדות עם דילמות אלו:

גישת הרב רונצקי ונוספים שרואה בהצטרפות הרב תרומה משמעותית ומוחשית ללחימה, עד כדי שיש להתיר זאת גם תוך עשיית מלאכות דאורייתא גמורות, ממש כמו הלוחמים עצמם. שני שיקולים הלכתיים עשויים לעמוד בבסיס גישה זו. האחד, השוואה להיתר לחלל שבת לצורך ייתובי דעתא של יולדת, והשני - היותו של הרב הצבאי חלק מהכוח הלוחם.

גישה מנוגדת לזו היא של הרב בן מאיר שעומדת ומתריעה על הסכנה שבפריצת גבולות השבת, ומשום כך יש לאסור כל חילול שבת מצד הרב למטרת עידוד החיילים.

134 תודתי לרב גרינפלד שהמציא לידי את מאמרו.

135 כפי שציין הרב אברומי לוין, הרבצ"ר אייל קרים הסכים למסקנות המאמר. ככל הנראה, בעניין זה הקו ברבנות הצבאית אינו ממשיך את גישתו של הרב רונצקי. ראו גם: תורת המחנה חלק ב פרק לו אות ו; ההנחיות ההלכתיות במבצע צוק איתן שהובאו לעיל; דגשים הלכתיים שפורסמו במבצע 'חרבות ברזל'; מאמר הרבנות הצבאית באסיא חרבות ברזל (עמ' 51). יש לציין כי אין בהכרח בכך אמירה מהותית לגבי משמעות רוח הלחימה, אלא נראה שזוהי יותר הערכה פרקטית של המשמעות המורלית בנסיעת הרב הצבאי.

גישה אמצעית רואה הרב יעבץ בדברי הרב יעקב אריאל, ובמאמרו הוא מבקש ללכת קרוב לדרך זו.¹³⁶ גישה זו רואה אמנם צורך גדול בעידוד רוח הלחימה, שבשל כך יש להתיר איסורים מדרבנן, ורק לאחר בחינת המקרה לגופו - אף איסורי תורה.

הכתיבה האחרונה בנושא זה מאותם שנים היא של הרב אביהוד (אודי) שוורץ. סא"ל הרב שוורץ, המכהן כראש ענף הלכה ברבנות הצבאית, משפיע רבות על פסיקת וכתיבת ההלכה הצבאית בשנים האחרונות. בנוסף לתפקידו הצבאי, הרב שוורץ מלמד בישיבת הר עציון, שם העביר סדרת שיעורים מקיפה בנושא הלכות צבא ופיקוח נפש. שלושה מהשיעורים הללו, אשר פורסמו באתר הישיבה, עוסקים בנושא "מורל הלוחמים כשיקול הלכתי".

בשיעורו הראשון, הרב שוורץ דן בסוגיית פינוי חללים. הוא מזכיר את הסברו של הרב נריה גוטל להיות מאכלות אסורות ללוחמים מטעמי מורל, ומביא את פסיקותיהם של הרב גורן ממלחמת ההתשה, הגרש"ז אוירבך, הרב נבון והרב אבידן. הרב שוורץ מדגיש כי מדיניות הרבנות הצבאית מתירה פינוי חללים משיקולי מורל, הן במהלך מלחמה והן במסגרת פעילות ביטחון שוטף:

עד היום, מדיניות הרבנות הצבאית מתירה זאת הן במלחמה והן בפעילות ביטחון שוטף, בתנאי שמדובר בגזרה מבצעית כגון מוצבים ביהודה ושומרון. בשנים האחרונות, לצערנו, היו מקרים בהם חיילי צה"ל נפלו בפיגועים או בפעילות מבצעית באזור. הניסיון מלמד כי יכולתם של החיילים להמשיך במרדף אחר מפגעים ובמשימותיהם המבצעיות נפגעת משמעותית כאשר גופת חברם לנשק מונחת לצידם במוצב קדמי קטן. לפיכך, הרבנות הצבאית התירה במצבים אלה את פינוי החללים בשבת לבסיס עורפי או לבית החולים.

בשיעור השני נדרש לגדרי פיקוח נפש נפשי, ובשיעור השלישי לנסיעת רב או מרצה בשבת לחיזוק רוחם של הלוחמים. ושם הוא כותב:

... עוד לפני כן, בשטחי הכינוס וההיערכות, מצויים הלוחמים בחרדה ובמתח רב לקראת הבאות.

האחריות לחזק את רוחם של הלוחמים מוטלת בראש ובראשונה על המפקדים. המפקד אמור להנהיג, וחלק מהותי מתפקידו ומאחריותו הוא לטעת בלוחמים את האומץ והגבורה להסתער קדימה. עם זאת, לא פעם קרה שדווקא גורם אחר, כמו רבי צבאי, פסיכולוג או מפקד לשעבר, הוא זה שמצא את המילים הנכונות לחיזוק רוחם של הלוחמים לפני הקרב או במהלכו.

השאלה שעולה אפוא, היא האם מותר לחלל את השבת כדי להגיע אל הלוחמים שבחזית, ולשוחח איתם. לעיתים, יכול רב צבאי להצטרף אל הלוחמים בנסיעתם לנקודת הכינוס. במצבים כאלה, מסתבר שהדבר מותר, שכן הצטרפות לרכב כבד (אוטובוס, רכב קרבי משוריין וכדו') הנוסע בהיתר לצורכי פיקוח נפש אינה כרוכה באיסור תורה, ולעיתים אפילו איסור דרבנן אין בה... עם זאת, לעיתים נדרשת נסיעה מיוחדת, ואז חוזרת השאלה למקומה: האם הדבר מותר לשם חיזוק רוחם של הלוחמים. שאלה זו התעוררה הלכה למעשה במלחמות ישראל ואף במבצעים ברצועת עזה בעשורים האחרונים. בכמה אירועים אף נמתחה ביקורת נוקבת על רבנים צבאיים שסברו שהדבר מותר, ונסעו בשבת כדי להצטרף אל הכוחות, כפי שיוזכר להלן.

בהמשך דן הרב שוורץ באיסור הפחד במלחמה ותפקיד כהן משוח מלחמה, וכותב:

אין כאן המקום להאריך בהלכותיו של כהן משוח מלחמה - כולל השאלה האם יש לו תפקיד מבצעי כחלק מן הכוח הלוחם, או שמא הוא אכן נושא אך ורק בתפקיד דתי-רוחני. בין כך ובין כך, בספר החינוך מודגש שהמצוה היא לעסוק בחיזוק רוחם של הלוחמים ובהעלאת המוראל. כמובן, מדברי הרמב"ם וספר החינוך אי אפשר ללמוד על היתר לחלל את השבת, במקרה שאין מדובר בכהן משוח מלחמה ממש. ואולם בהחלט ניתן ללמוד על מרכזיות הממד הנפשי והמוראלי בהשקפת התורה ביחס למלחמה.

אחר כך מזכיר הרב שוורץ גם את פסק הרב יעקב אריאל ודברי הרב קופמן בספרו הצבא כהלכה שהובאו לעיל, את הנהגתו ודבריו של הרב אביחי רונצקי בכהונתו כרבצ"ר, ואת התנגדותו של הרב יהושע בן מאיר. לבסוף מסכם ומוסיף את הדברים הבאים:

למדנו אפוא שבאופן עקרוני בהחלט ייתכן שלוחמים בסערת הקרב יגיעו למצב של דחק או חרדה אשר יצדיקו גם חילול שבת שמטרתו "יתובי דעתא" (שבת קכח, ב) וחיזוק רוח הלוחמים. יחד עם זאת, ההיתר עלול להתפרש בטעות כהיתר נרחב, ועל כן חובה ליישם אותו בזהירות המתבקשת, ולבחון היטב כל מקרה לגופו. כפי שראינו, לא פעם נתגלעה מחלוקת בעולם התורה ואף בתוך הרבנות הצבאית, אודות גבולות המותר והאסור בהקשר זה...

לסיום, אבקש להזכיר תשובה שכתבתי לפני שנים אחדות, ובה היתר נוסף המבוסס אף הוא על עניין "יתובי דעתא" בעת אירוע מבצעי.

כידוע, בשנים האחרונות אנו עדים שוב ושוב למציאות שבה כל פעילות של כוחות הביטחון בגזרות הביטחון השוטף מצולמת ומתועדת. לא פעם הצילום מתבצע על ידי גורמים עויינים, והוא מופץ קבל עם ועולם באופן ערוך ומגמתני. מציאות זו הובילה לכך, שרבים ממפקדי צה"ל בגזרות אלה דורשים שאל כל פעילות מבצעית בשבת יצטרף גם צלם צבאי מוסמך. מבחינה מבצעית והלכתית

צרופה, הצלם אינגו חלק מן הכוח הלוחם, וקשה להגדיר את תפקידו כ"פיקוח נפש". אף על פי כן, מפקדים רבים מתקשים לבצע את משימתם - פשוטו כמשמעו - כאשר הם מצויים בחרדה מתמדת שמא מאן דהו יצלם אותם, ויפיץ את התמונות באופן ערוך ומגמתי.

ומכאן, יש מקום לומר כי "יתובי דעתא" של המפקד, כך שהתודעה כי פעילותו ופעילות הכוחות מצולמת בשבת על ידי צה"ל, יאפשר לו לבצע את המשימה המבצעית על הצד הטוב ביותר. אכן, במקרה הזה לא ניתן לומר כי המפקד מצוי בחרדה או בדחק הנחשבים כפיקוח נפש, ואולם כאמור, עצם העובדה שהעוסק בהצלת נפשות נדרש להתנהל במנוחת הנפש ובריכוז מירבי במשימה המבצעית, לעניות דעתי נחשבת אף היא כצורך של פיקוח נפש, המתיר חילול שבת.

לסיכום פרק זה, ניתן לראות כי גם בתקופה הנדונה התפתח העיסוק התורני בהיבטים הנפשיים של הלחימה. נדונו מחדש סוגיות הלכתיות, כגון נסיעת רב צבאי בשבת, תוך העלאת נימוקים חדשים להקל ולהחמיר. כמו כן, ניכרים ניסיונות להגדיר ולקבוע מבחינה הלכתית את הצרכים המוראליים של הלוחמים.

אחרי כל זה באנו, לדאבוננו, למלחמה הנוכחית - 'חרבות ברזל'.

יא. מלחמת 'חרבות ברזל'

1. רקע

קרוב משפחה יצא ממילואים בעזה, שאלתי - איך היה? אמר: היה קב"ן!!!
אמרתי - וואלה? זה מה שיש לך לומר? אמר כן. בצוק איתן לא היה, וגם בלבנון לא היה, וביום כיפור מי שמע, ובששת הימים מי ידע.
הוסיף ואמר - בסוף כל פעולה היה תהליך של שיתוף עם המפקד, ואז עם קב"ן, מי שרוצה באופן יחידני, ומי שלא בעניין מחויב לעשות זאת בקבוצה, עם החברים לצוות. אחרי כל פעולה. מדהים¹³⁷

מלחמת 'חרבות ברזל' עוררה השוואות רבות למלחמת יום הכיפורים, במיוחד לאור פתיחתה הטראגית בשמחת תורה, ה-7 באוקטובר. בדיונים קודמים, עמדנו על כך שמלחמת יום הכיפורים היוותה נקודת מפנה ביחס התורני לרוח הלחימה. השאלה המתבקשת היא: האם גם בהיבט זה קיים דמיון בין המלחמה הנוכחית למלחמת יום הכיפורים?

137 ציטוט זה מתוך ראיון תקשורתי עם לוחם נכתב כציטוט רקע במאמרם של בכירי מערך בריאות הנפש של צה"ל אודות המענה הנפשי הראשוני היעיל במלחמת 'חרבות ברזל', רס"ן קרן אור מור, אל"ם ד"ר לוסיאן טצה לאור, וסא"ל (מיל') ד"ר לאה שלף, "איך היה? היה קב"ן", מערכות, 17 בינואר 2024.

נראה כי לנוכח ההתפתחויות המשמעותיות שנסקרו עד כה, מלחמת 'חרבות ברזל' אינה מהווה שינוי דרמטי בתחום זה. ההכרה בחשיבותה של רוח הלחימה כבר מבוססת היטב. עם זאת, נראה כי גם מלחמה זו הוסיפה נדבך משמעותי לשיח התורני בנושא רוח הלחימה.

מלחמת 'חרבות ברזל' התאפיינה במספר היבטים ייחודיים שהשפיעו על רוח הלחימה והשיח התורני סביבה. בתחום בריאות הנפש בצבא, שעוד לפני המלחמה נמצא בעלייה והתחזקות, לאור המאורעות הנוראים והתיעודים המזעזעים, המצב הנפשי של הלוחמים היה שונה לחלוטין. מערכי בריאות הנפש עבדו בצורה חסרת תקדים בהיקפה, אלפי חיילים נזקקו לתמיכה נפשית, רבים שוחררו בשל פגיעות נפשיות, ולצערנו, היו אף מקרים של פגיעה עצמית.¹³⁸

הגיוס הנרחב של כוחות המילואים שינה את חייהם של רבבות לוחמים ומשפחותיהם, כולל גיוס של חיילים הסובלים מפוסט-טראומה ממלחמות קודמות. זאת וסיבות נוספות הגבירו מאד את פעילות בריאות הנפש בצבא ובתוך זה במידה מסוימת גם את הרלוונטיות של הרבנות והרבנים הצבאיים.

מלחמת 'חרבות ברזל' הציגה ייחודיות בכלל העשייה הרבנית-צבאית בתחומי הנפש.¹³⁹ אולם כפי שצוין, הביטויים המובהקים ביותר של ההכרה התורנית בחשיבות רוח הלחימה ומשמעותה הם הלכתיים, וכך הדבר גם במלחמה הנוכחית.

הדיונים ההלכתיים החלו כבר ביום הראשון למלחמה - בשבת שמחת תורה, בעיקר סביב סוגיית הנסיעות לפינוי החללים ופעילות בעלי תפקידים במערכים שונים. השאלות והתשובות ההלכתיות שעלו ביחס לפינוי חללים באותו יום היו ייחודיות ושונות מהשאלות שנדונו בעבר. בהמשך, בתקופת ההמתנה ובמהלכי התמרון השונים, עלו שאלות רבות ומגוונות הקשורות להיבטים נפשיים של הלחימה, וניתנו תשובות שונות על ידי ענף ההלכה והרבנים הצבאיים.¹⁴⁰

138 ראו בנתוני מערך בריאות הנפש המדווחים בתקשורת.

139 גם כאן מוקדם עדיין לסכם את מלוא היקף הפעילות, אולם ניתן להצביע על מספר היבטים משמעותיים בעבודת הרבנות הצבאית במהלך המלחמה. ביניהם, מינוי קציני רבנות לתפקיד קציני רוח לחימה, אשר נעו בין הבסיסים והיחידות השונות במטרה לחזק את המורל ולהעלות את רוח הלחימה. במקביל, ניכרה התמקדות מוגברת בנושאי חוסן, גבורה ורוח לחימה בכלל פעילויות ההדרכה והכתיבה של הרבנות הצבאית.

140 דיונים ערים התקיימו במהלך המלחמה גם בפורומים רבניים שונים. בהם נדונו שאלות חדשות, נערכו דיונים על פסקי הלכה שניתנו ועל מקרים של "פריצת גדר" שהתרחשו בעקבותיהם. מנגד, היו עדויות המדגישות את נחיצותם של היתרים מסוימים.

טרם נוצרה פרספקטיבה מספקת לסיכום ממצה של השאלות, התשובות והדיונים השונים, שחלקם הגדול טרם פורסם. וניתן להתייחס בעיקר לדברים שפורסמו, ביניהם למאמר עקרוני שפרסם הרב יוני רוזנצווייג, הידוע בתרומתו להכנסת סוגיות נפשיות לשיח ההלכתי והדתי, "פיקוח הנפש כפיקוח נפש: על מעמדם ההלכתי של צרכים נפשיים בשעת מלחמה" (דעות 105, חשוון התשפ"ד), ולשיקולים של צרכי הנפש של הלוחמים שעלו כהיבטים בדיונים הלכתיים שונים, כגון היתר מגע בין אשה לבעלה בזמן נידה והיתר לתפילת הדרך בשבת.¹⁴¹

אולם הביטוי ההלכתי המשמעותי ביותר ליחס לצרכי הנפש של הלוחמים התגלם בדיון שהתעורר סביב שאלת היציאה להתרענונות בשבת. סוגיה זו היוותה, ככל הנראה, את ההכרעה ההלכתית-צבאית הבולטת ביותר במהלך המלחמה, ומשקפת את הכרת פוסקי ההלכה בחשיבות שמירת כושרם הנפשי של הלוחמים.

2. "מרכיב יסודי ומהותי ואולי אף העיקרי"

בתקופה הראשונה של המלחמה שהו כוחות צבא גדולים ביישובים, בשטחי הכינוס ועל קווי הגבול בצפונה ובדרומה של ישראל במשך שבועות ארוכים. בתום השבועיים

141 הרב אברהם וולפיש התיר חיבוק או מגע בין אישה לבעלה בזמן נידה, במקרה שהבעל יוצא לחזית לזמן בלתי ידוע. בין נימוקיו להיתר עמדו הצרכים המוראליים-נפשיים של האישה בעורף ושל הבעל בחזית (תודתי לבנו, הרב שלמה וולפיש, שהמציא לידי את הפסיקה). לעומת זאת, ראו עמדה שונה במאמרו של הרב אריה כץ "פסיקה בהלכות טהרת המשפחה בזמן מלחמה - עקרונות ודוגמאות" (תחומין מד, עמ' 334-348). אולם, גם מדברי הרב כץ ניכרת ההכרה הגוברת בצורכי הנפש - כאשר לדבריו אכן במלחמה הורחבו גדרי ההיתרים של פיקוח נפש לסיוע למלחמה, ועל בסיס זה התירה הרבנות הצבאית יציאה לחופשה בשבת. על אף זאת, הדגיש שלא ניתן להתיר את כל איסורי התורה, והביא כדוגמה קיצונית שלא יעלה על הדעת להקים פלוגת נשים מתנדבות להרמת מורל הלוחמים. בנוסף אפשר לציין התייחסות של רע"ן הלכה ברבנות הצבאית סא"ל הרב אודי שוורץ בשו"ת לאמירת תפילת הדרך בשבת עבור לוחמים. בין נימוקיו, ציין כי "מפקדים ורבנים צבאיים נושאים לא פעם תפילה זו בפני הלוחמים לקראת היציאה לקרב, ובכך מחזקים את רוחם. לאור האמור לעיל, פשוט וברור שגם תפילה זו - נאמרת בשבת כבחול" (שו"ת בנושא המלחמה, שבתון, י"ב טבת תשפ"ד). פסיקה זו משקפת את ההכרה בחשיבות הממד הרוחני והנפשי בהכנת הלוחמים לקרב, גם במחיר של גמישות הלכתית מסוימת. הרב אלעזר גולדשטיין, ששירת כרב צבאי במילואים במלחמה הנוכחית, במאמרו "ביטויי רגשות נקם במלחמה" (קובץ "ידי אמונה", איגוד ישיבות ההסדר תשפ"ד, עמ' 417-438), העניק לרוח הלחימה משקל תורני והלכתי ביחס לפעולות נקם. שם כתב גם על ההשפעה המשמעותית של נאומים בשדה הקרב על מוראל הלוחמים. ובהקשר זה מומלץ להאזין לראיון שנערך עמו בפודקאסט "רוח ולחימה" של הרבנות הצבאית.

הראשונים, בכמה גזרות, אפשרו המפקדים לחיילים לצאת לחופשת התרעננות בביתם כדי לאגור כוחות לקראת התרחבות המערכה והתמשכותה. יציאות אלו התרחשו בימים הסמוכים לשבת ונמשכו לשבת עצמה. לעיתים היציאה לחופשה התבצעה ביום שישי והחזרה ממנה בשבת, ולעיתים היציאה התבצעה בשבת.

לקראת פרשת נח¹⁴² הרבנות הצבאית פרסמה מסמך הנחיות שקבע כי ככלל מותר לצאת להתרעננות בשבת, אך אם ניתן בקלות לדחות את היציאה למוצאי שבת - כך ראוי לעשות. בהמשך, פרסמה¹⁴³ הרבנות הצבאית מאמר שכתבו סא"ל הרב אודי שורץ רע"ן הלכה וסרן הרב דודי גרינפלד, מפקד בית המדרש להלכה ברבנות הצבאית, ובו הם נדרשו לטענות שנטענו נגד פסק ההלכה ונימקו את הפסק בהרחבה רבה. היתר הנסיעה בשבת עבור חופשת ההתרעננות והסבריו במאמר הרבנות הצבאית מהווים הכרה רבתית בחשיבותה המרכזית של הממדים הנפשיים של הלוחמים.

המאמר פותח בדברי רקע למלחמה, ובראשם המשפט: "מלחמת חרבות ברזל שונה בהיקפה מן המבצעים אותם הכרנו מזה שנים רבות", כאשר השינוי מוצג בעיקר כנוגע לחוסן האזרחי המשפיע על חוסנם המבצעי של הלוחמים. כותבי המאמר ציינו שהוא נכתב בשבוע השלישי למלחמה. על פי הכותבים ההתנגדויות העיקריות שהוצגו נגד הפסיקה הן:

1. בעבר לא התירו היתרים כאלה, והחיילים עמדו בכך בגבורה.
2. אף אם היציאה הביתה חיונית, ניתן לתכנן את החופשות כך שלא יחייבו חילול שבת.
3. במקום היתר גורף, נדרשים היתרים פרטניים במקרים מסוימים.
4. פסיקה גורפת עלולה להוביל לפרצה בחומת השבת, עם השלכות גם לאחר המלחמה.

הכותבים ציינו כי הרב הראשי לצה"ל ובכירי הרבנות הצבאית הקשיבו להערות אלו. למרות זאת, הערכת המצב הנוכחית, המבוססת על שיח עם לוחמים ומפקדים בשטח,¹⁴⁴ הובילה למסקנה שמשקל ההתרעננות והחוסן המורלי כעת שונה משמעותית מבעבר.

142 ובהמשך בשבת פרשת ויצא (עם היציאה להפסקת האש). בשאר השבתות לא היה היתר גורף.

143 תחילה כמסמך פנימי ואחר כך כמאמר בכתב העת אסיא: "פיקוח נפש במלחמת חרבות ברזל - עד היכן? יציאת לוחמים להתרעננות במלחמת חרבות ברזל", אסיא חרבות ברזל עמ' 35-57.

144 בהערה מציינים הכותבים כי הם מודעים לקיומן של דעות המעריכות את הצרכים באופן שונה, אולם הערכתם מבוססת על דיווחים שהתקבלו ממפקדים בשטח. בהערה נוספת

באשר לחשש מפרצות בחומת השבת, הרבנים הצבאיים הדגישו כי כל הנחיה ניתנה לשבת ספציפית בלבד. הם ציינו גם שמערכות צבאיות אחרות פרסמו הקלות משמעותיות בנהלי השגרה, מה שמעיד על הבנה מערכתית והכרה ציבורית בחריגות המצב.

אחרי הבהרות עקרוניות אלו נדרשו הכותבים לנימוקיהם ההלכתיים בהם הראו את המשקל הרב שיש לתת להיבטי החוסן ולהיבטים המורליים. תחילה דנו והשוו ליתובי דעתא ביולדת ובחולה, ולפסקי הלכה שנאמרו ביחס לפיקוח הנפש שבמצבי דחק שונים.

על כך נוספו והודגשו גם הדברים הבאים, רבי המשמעות לעניות דעתי:

כאן המקום להעיר ולהבהיר, שאכן יש לחלק חלוקה ברורה בין חולה שיש בו סכנה ובין לוחם בחזית. כאמור, ביחס לחולה, ועל אף ההיתרים הנרחבים, מצאנו לעיתים שהפוסקים נקטו ש"איבעי ליה ליתובי דעתיה". אך ביחס ללוחם בשדה הקרב, הרי שחוסן נפשו אינו רק מרכיב נוסף על הריפוי, אלא מרכיב יסודי ומהותי, ואולי אף העיקרי, במשימה המוטלת עליו. הלוחם נדרש להיות מיומן ומקצועי, אך לא פחות מזה - נדרש לצאת לקרב בעוז ובגבורה ובחירוף נפש. לשם כך, הוא זקוק בראש ובראשונה לחוסן, ודומה שכל דבר שיכול לתרום ולהעצים את אותו חוסן - מהווה צורך מצורכי המלחמה. (בדומה ליולדת שיישוב דעתה בשלב הצירים, משפיע ישירות על יכולתיה ללדת ללא התערבות ניתוחית).

אחר כך הזכירו את פסיקת הגרש"ז לרב רא"ם הכהן על הבאת בגדים נקיים ללוחמים, אותה ראינו לעיל בזמן מלחמת שלום הגליל; דנו בגדרי פיקוח נפש דרבים, המורחבים יותר מגדרי פיקוח הנפש שנאמרו ביחידיים; נזקקו לתקדימים ההלכתיים שנאמרו בנושאי המורל, כולם כבר נסקרו לאורך סקירתנו, והביאו מדבריהם של הרב הלפרין, הרב יהושע בן מאיר, הרב גד נבון, הרב נויבירט והרב נריה גוטל. כמו כן, התייחסו לחששו של הגרש"ז לפי הרב מאיר מחימוס אוכל בשבת, וכתבו שהוא שנוי במחלוקת מפסקי הלכה של הרב גורן והרב אבידן.¹⁴⁵

מפנים הכותבים למחקר ניסיוני שנערך בנושא. תקציר המחקר מובא גם הוא בקובץ אסיא. יצוין כי במאמר התגובה של הרב יהושע בן מאיר, שנראה להלן, מובעת התנגדות להסתמכות על מחקר זה.

145 קיומה של המחלוקת עצמה נכון, אך לא מדברי הרב גורן. כפי שכתבתי בהערה לעיל מלשונו "כי זה עינוי קשה" או "כי הם עלולים לחלות מזה", נראה שפסקיו להיתר נבעו מסיבות של שעת דחק, צער מרובה או אף פיקוח נפש רגיל, ולא מטעמי מורל.

אחר כך, דנו בגדרי המלחמה והרחבתה את גדרי פיקוח נפש,¹⁴⁶ ובמשמעותה ההלכתית של חוות דעתו של המומחה. והוסיפו עוד כמה דברים:

בנוסף על כל האמור עד כאן, יש לציין כמה עקרונות הלכתיים שהרבנות הצבאית העמידה בעת מלחמה זו:

ראשית, לצד פסיקה פרטנית לשואלים, על הרבנות הצבאית לתת מענה כולל שלוקח בחשבון את הנסיבות המיוחדות שחיילים רבים מצויים בהם, אף אם אינו מתאים במדויק לכל אחד ואחד באופן אישי. המטרה בכך היא למנוע תופעה של חיילים שיחמירו בהלכות שונות ויקלו בהלכות פיקוח נפש, מתוך שיחושו שההיתר איננו מרווח, ומי שהוא "ירא שמיים" - ראוי שיחמיר על עצמו. בהקשר שלנו הדבר ברור, שחייל שיקבל תחושה שההיתר לנסוע לביתו להתרענות נובע מצורך אישי ונקודתי, עשוי לחשוב שמא הוא אינו צריך לכך, גם כאשר כשירותו הקרבית תיפגע באופן משמעותי.

על כן, הורתה הרבנות הצבאית שמי ששהה בפעילות עצימה של הכנות למלחמה זמן ממושך ועשוי להיכנס לחימה בטווח זמן מידי - רשאי ככלל לנסוע לביתו להתרענות בשבת. כמובן, המלצנו על בחינה של אפשרות לצאת לאחר השבת, כאשר הדבר אינו כרוך בטורח ומתאפשר מעשית, אך הכלל היה לאפשר ללוחמים הזקוקים לכך את ההתרענות הנדרשת להם.

לעניין השיקול המערכתי, הודגש היטב שהיתר זה מתוחם דווקא לאותם חיילים בקו הקדמי, אך חיילי מפקדות וכדו' - בוודאי יעשו כל מאמץ לתכנן את המשמרות כך שלא תידרש נסיעה הביתה בשבת. כל זה נכתב ונאמר.

שנית, אחריותו העיקרית בעת הזאת היא לסייע ככל האפשר בניצחון במלחמה. על כן, כאמור, פרסמנו את מה שפרסמנו עבור אותם חיילים הזקוקים לגיבוי ההלכתי ולאמירה הלכתית ברורה, שהיא זו שתאפשר להם להלך על קרקע יציבה, ולהתכוון להמשך המלחמה.

שלישית, וכפי שכבר הוזכר בפתח הדברים, החשש מפני "עקירת הדת" ופירצה בחומת השבת בכללה לא צריך להכריע מול צרכים מידיים הקשורים בניצחון במלחמה, הן משום שהדבר מסור למרא דאתרא כמו שפסק הגר"ז אויערבאך, ומרא דאתרא, לאחר שיקול מעמיק והתייעצויות עם מומחים ועם ת"ח, פסק כאן להחמיר בפיקוח נפש, והן משום שמדובר במערכה צבאית קיומית לתושבי ארץ ישראל.

146 שאלת היחס בין הגדרת פיקוח נפש במצב מלחמה לבין הגדרת פיקוח נפש של רבים בהקשרים אחרים, דורשת בירור מעמיק.

וכפי שהוסבר לעיל - הכל תוך התנייה מפורשת שהיתר ניתן לאותה שבת בלבד!

בסוף המאמר הביאו התייחסיות פוסקי הלכה לפסיקה זו: הרב אביגדור נבנצל, הרב שלמה אבינר והרב דב ליאור¹⁴⁷ הסכימו לה, ואילו הרב יעקב אריאל והרב אריה שטרן לא הסכימו להיתר הגורף שבפסיקת הרבנות וסברו שהיא הייתה צריכה להיות פרטנית יותר.

לסיום נכתב שאחד הלקחים המרכזיים מן הדיון ההלכתי כולו הוא, שבשבתות הבאות - וככל שנדרש לכך - תידרש בחינה פרטנית ומדוקדקת יותר של המקרים השונים, בסיוע הרבנים הצבאיים בשטח, אשר כל אחד מהם בקי ומכיר את המצב ביחידתו.

כפי שראינו במאמרם של אנשי הרבנות הצבאית, עלו טענות וביקורות נגד פסיקת היתר ההתערענות. פסיקה זו עוררה דיון נרחב¹⁴⁸ וביקורת מצד מספר תלמידי חכמים, חלקם אנשי הרבנות הצבאית בדימוס ובמילואים, ביקרו אותה בכתב ובעל פה.

נזכיר כאן את הביקורת המשמעותית והמקיפה ביותר שנכתבה נגד הפסיקה¹⁴⁹ והיא כצפוי לפי הנאמר לעיל, של הרב יהושע בן מאיר. באותו גיליון של כתב העת 'אסיא', פרסם הרב בן מאיר מאמר נרחב המבקר את פסיקת הרבנות הצבאית.

הוא פותח בטענה כי שורש המחלוקת נעוץ בהערכת המציאות. ומשם בהפנייה לתשובה הלכתית של הרב הרצוג ממלחמת העצמאות.

בתשובה זו, הרב הרצוג דן בסוגיית חילול שבת לצורך שמירת כשירותו של חייל פצוע שאינו בסכנת חיים מיידית. הרב הרצוג נוהר מלקבוע: "נראה לי להתיר כל איסור דרבנן כדי להכשירו למלחמה, אולם להתיר איסור של תורה מפני נימוק זה לא מלאני ליבי, אלא אם יצטרף אלי עוד רב בעל הוראה מובהק".

הרב בן מאיר מבקש לבסס מסגרת הלכתית מסורתית לדיני צבא, המעוגנת בפסיקות קודמות בנושא. הוא כותב: "עם עתיק אנחנו, ומתחילת היותנו לעם, תורתנו בלבנו.

147 אולם ציינו שיש שמועות אחרות בשמו. ואציין שגם בשם הרב נבנצל נשמעו שמועות אחרות.

148 לטובת הפסיקה כתב גם ר' צבי רייזמן בספרו "רץ כצבי, איש מלחמה: ענייני מלחמה בהלכה" (לוס אנג'לס תשפ"ד), שפורסם במהלך המלחמה (סימן ג' עמ' כה-מא). כתשובת הרבנות כתב גם הרב שאול בוצ'קו במאמרו "חזרה אל הבית או יציאה לשדה הקרב בשבת בעת מלחמה", קובץ "ידיו אמונה", איגוד ישיבות ההסדר תשפ"ד, עמ' 497-502.

149 כפי שצוין בהערה קודמת, פסק הרבנות עורר דיון נרחב בפורומים שונים. מלבד המאמר של הרב בן מאיר, ניתן למצוא כתיבה נוספת נגד הפסיקה בשו"ת חבל נחלתו, חלק כט, סימן י.

גדולי תורה בדורות שלפנינו דנו בשאלות הדומות לשאלות העולות בימינו. גם בענייני מלחמה במדינתנו המתחדשת כבר דנו גדולי ישראל לפני שני דורות¹⁵⁰.

עם זאת, הרב בן מאיר מכיר בהתפתחות ההלכתית שחלה מאז, כפי שציין בשם הרב יהושע מגנס: "הניסיון שהצטבר במלחמות ישראל הביא להקלות נוספות בפסיקה בנושאי מלחמות, מעבר לפסיקות בתקופת מלחמת העצמאות". הוא מוסיף כי פסיקותיו של הרב גורן משקפות לקחים ממלחמות ישראל המאוחרות יותר. למרות זאת, הרב בן מאיר מדגיש כי "פסיקותיהם של גדולי ישראל מתקופת מלחמת העצמאות הן עדיין היסודות עליהם נבנו הקומות הנוספות מלקחי המלחמות".

תשובותיו של הרב הרצוג מתקופת מלחמת העצמאות, אליהן מפנה הרב בן מאיר, משמשות כאבן פינה למאמרו. הרב בן מאיר מעודד את הקוראים לעיין בהרחבה בתשובות אלו, שכן הן מהוות דוגמה מובהקת ליראת הוראה ומשקפות את הגישה הזהירה והמעמיקה שהוא מבקש לקדם.

משם חוזר הרב בן מאיר לניתוח המציאות העכשווית. הוא מבקר את הסתמכות הרבנות הצבאית על מחקר ראשוני בנושא רענון בין מקרי דחק. לטענתו, המחקר לוקה בשני היבטים מרכזיים: ראשית, הוא נערך על חולדות ולא על בני אדם, מה שמעלה שאלות לגבי הרלוונטיות שלו למצבי לחץ אנושיים. שנית, סוג הרענון הנדרש במקרי דחק צבאיים שונה מהותית מזה שנבדק במחקר.

בנוסף, הרב בן מאיר מעלה שאלות מהותיות הנוגעות לשיקולים רוחניים ופסיכולוגיים. הוא תוהה האם שיקולי קדושת השבת קיבלו את המשקל הראוי בפסיקת הרבנות הצבאית. יתרה מזאת, הוא מעלה את האפשרות שדווקא שמירת השבת עשויה לתרום לתחושת הנורמליות והיציבות של החיילים, הן הדתיים והן החילוניים. לעומת זאת, היתר גורף לחילול שבת עלול, לדעתו, לשדר מצב חירום ולהגביר תחושות של לחץ וחרדה בקרב החיילים.

הרב בן מאיר ממשיך בגילוי נאות, ומודה כי אינו מומחה בתחום הפסיכיאטריה. למרות זאת, הוא מתייחס בביקורתיות לדיון המקצועי בנושא, ומבקש להתבסס על דברים שאמרה סא"ל מיכל הלפרין, ראש ענף קליני בחיל הרפואה, כפי שהובאו בראיון לעיתון "דה מרקר"¹⁵⁰. בניסיון לבסס את טענותיו, הרב בן מאיר נשען על מגוון מקורות מידע. הוא מסתמך על ראיונות וכתבות שפורסמו בתקשורת, כמו גם על דיווחים אישיים

150 אציין כי חלק מטענותיו בהערכת המציאות נראות חסרות ביסוס מספק. עם זאת, ראוי לציין לזכותו כי ייתכן שלא כל הראיות התומכות בעמדתו יכלו להתפרסם, מה שעשוי להשפיע על הערכת תקפות טיעונו.

שהגיעו אליו. באמצעות מקורות אלה, הרב מבקש לערער על האבחנה וההערכה המציאותית שעמדו בבסיס פסיקת הרבנות הצבאית.

הטענה המרכזית שהרב בן מאיר מנסה לבסס היא שיציאה להתרעננות בשבת אינה מהווה מצב של פיקוח נפש המצדיק חילול שבת. בכך, הוא מאתגר את ההנחות היסודיות שעליהן התבססה הפסיקה המתירה.

בהמשך מאמרו עוסק הרב בן מאיר בדיונים הלכתיים על גדרי מלחמה ועד רדתה, בפסקי הרב גורן והרב אבידן, בצרכי חולה ויולדת ועוד. הוא נדרש גם לתקדימי פינוי החללים מנימוקים מורליים, וכותב: "אני מודה שהייתי הראשון שכבר ביו"ט ראשון של סוכות התרתי לפנות חללים בשבת. מדובר במקרה חריג ומיוחד, בו היו שיקולים ייחודיים..."¹⁵¹, וממשיך, חושף טפח וטפחיים מיראת הוראתו שכנראה גורמת לו לעסוק רבות בנושא רוח הלחימה, ולנסות לעמוד על המשמר, כך: "מעשה זה משמש היום כבסיס להיתרים שלא עלתה על ליבי, ומו"ר הגאון זצ"ל [- הגרש"ז אורבך א. פ.] אף הזהיר חזור וזההר מכך שהיתר זה ישמש כהיתר כללי לכל מיני בעיות 'מורל'. לאחרונה אני מהרהר שמא, למרות שמבחינה הלכתית היה בזה פיקו"נ גמור, שמא עדיף היה שלא הייתי מתיר, ולא היה יוצא "העגל" הזה".

מדברים אלו משתקפת ניכר כי תחושתו היא שפסיקתו הראשונית בנושא מחייבת אותו לעמוד על המשמר ולהקפיד באופן מתמיד שפסקי ההלכה בעניין זה, המועד לפרצות, יישמרו בגבולותיהם הראויים. ואכן משם כותב הרב בן מאיר על הפרצה בחומת השבת בעקבות ההיתרים, הוא מספר על אירוע שהתרחש באחד הגדודים בתחילת התמרון בו בליל שבת הרב הגדודי אמר לחיילים - אתם לחוצים, תעשנו סיגריה. למרות ששבת - מותר בגלל הלחץ. וכן אירוע שבו רב חטיבתי התיר לחייל לנסוע להתרעננות הביתה בשבת, למרות שהיה זה רק שעתיים לפני צאת השבת. הרב בן מאיר כותב שהוא מניח ששתי ה"פסיקות" אינן מייצגות את דעת הרבנות הצבאית. "אך הן מוכיחות איזה פרצה בחומת השבת נעשתה ע"י הפסיקה של הרבנות הצבאית - וזה בהווה, במייד, וע"י רבנים צבאיים!"¹⁵¹

151 אציין שככלל הנחיית ענף הלכה ברבנות הייתה שאין לעשן, אלא אם יש צורך חיוני נקודתי. כאן אציין, כפי שכבר צוין בהערות קודמות, ראייה מפסיקה נקודתית ליחידים, להבדיל מהוראה כללית לציבור, אמנם עשויה לסמן תהליך הדרגתי של שינוי, כפי שביקש להציג הרב בן מאיר, אך לרוב היא משקפת אירוע נקודתי ומקומי. לפיכך, יש להיזהר מהסקת מסקנות רחבות מדי מפסיקות בודדות.

3. סיכום

סיכום פרק זה על 'חרבות ברזל' מדגיש את החשיבות המכרעת של המורל וצרכי הנפש של הלוחם בפסיקת ההלכה הצבאית. פסיקת הרבנות הצבאית בנושא נסיעה להתרעננות בשבת ממחישה בבהירות את מה שראינו לאורך הסקירה המקיפה: כיצד פוסקי ההלכה הכירו בחשיבות העליונה של החוסן הנפשי של החייל כצורך מהותי ובלתי נפרד מתפקודו המבצעי. וכפי שכתבו אנשי ענף ההלכה של הרבנות הצבאית: "ביחס ללוחם בשדה הקרב, הרי שחוסן נפשו אינו רק מרכיב נוסף על הריפוי, אלא מרכיב יסודי ומהותי, ואולי אף העיקרי, במשימה המוטלת עליו".

פרק זה, בעיקר דרך ביקורתו של הרב יהושע בן מאיר, חושף גם את המורכבות והאתגרים הכרוכים בפסיקת הלכה בנושא זה. כפי שראינו לאורך הסקירה, הפסיקה בתחום זה היא חסרת תקדים ולא מבוססת על מסורת, מה שמקשה על הפוסקים להסתמך במקורות קודמים. הקושי מתעצם בפסיקות אלו שהצרכים הנפשי מטבעם קשה להגדרה וההכרעה מתי בדיוק נחשב צורך נפשי כפיקוח נפש הלכתי היא מורכבת וקשה לקביעה חד-משמעית. בשל שתי בעיות אלו החשש לפריצת גדר בפסיקות ההלכה גדול מאוד.

יב. סיכום

במאמר זה סקרנו את התפתחות העיסוק הרבני בממדים הנפשיים של לוחמים בישראל. התחקינו אחר השינויים המשמעותיים שחלו בגישה זו לאורך השנים, מתקופה של התעלמות כמעט מוחלטת ועד לעיסוק מעמיק ומקיף בימינו.

עד מלחמת ההתשה ומלחמת יום הכיפורים, הנושא כמעט ולא זכה להתייחסות בעולם הרבני והתורני. מלחמת יום הכיפורים היוותה נקודת מפנה משמעותית, ובעקבות האירועים הטראומטיים והשלכותיהם ארוכות הטווח החל עיסוק רבני משמעותי בנושא. לאורך השנים שלאחר מכן, ראינו התפתחות הדרגתית בעיסוק בנושא, כאשר תקופת כהונתו של הרב רונצקי כרב הצבאי הראשי מסמנת שלב משמעותי בהתפתחות זו, עם הרחבה והעמקה של הדיון בסוגיות הנפשיות של הלוחמים. מלחמת 'חרבות ברזל' בימינו מהווה שלב נוסף בהתפתחות זו, כאשר האירועים הטראומטיים על גבי המודעות הגוברת לחשיבות הבריאות הנפשית הביאו להרחבה והעמקה נוספת של העיסוק הרבני בממדים הנפשיים של הלוחמים.

מעבר לסקירה ההיסטורית, המאמר מעלה שאלות יסוד הדורשות עיון מעמיק. בין היתר, על יחסי הגומלין בין עולם ההלכה ותחום בריאות הנפש, השפעת התמורות החברתיות על השיח ההלכתי, והמתח בין הדיון העיוני לבין ההתמודדות עם המציאות

העולה מן השטח. על פסיקת הלכה בנושאים חמורים וחששות מפריצות גדר, וכן על ההבדל המהותי בין ההתמודדות הנפשית בזירת הקרב לבין זו שבחיים האזרחיים.

שאלות נוספות עולות בנוגע להתמודדות עם סוגיות של סמכות ופונקציונליות בהקשר זה, היחס בין המקורות התורניים לבין עמדות אנשי המקצוע בתחום בריאות הנפש, והאחריות התורנית בנוגע לחוסן ולביטחון הנפשי של הלוחמים. סוגיות אלו מעלות תהיות נוספות על יחסי הגומלין בין הצבא, החברה והדת בישראל, ועל תפקידם של הרבנים בהקשרים אלו.

אנו מייחלים ומתפללים ליום שבו "לא יִשְׁמַע עוֹד חֶמְס בְּאַרְצָךָ; שָׂד וְשָׂבָר בְּגְבוּלֶיךָ", ו"לא יִשָּׂא גוֹי אֶל גוֹי חָרֵב". עד אז, נמשיך לחקור ולפתח את הבנתנו בנושא חיוני זה, מתוך אמונה בכוחה של תורת ישראל להתמודד עם אתגרי הזמן ולספק מענה הולם גם לסוגיות המורכבות ביותר של הנפש האנושית בעת מלחמה ועת שלום.